

X 135521

Neagu Djuvara

A románok rövid története

Koinónia · Kolozsvár · 2010

X 135521

A fordítás alapjául szolgáló mű:

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri, Humanitas, 2008.

Fordította: HORVÁTH ANDOR **SZTE Egyetemi Könyvtár**

1000893897

© Humanitas, 1999

© Koinónia, 2010

A könyv megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta.

A könyv megjelenését az Allianz Cultural Foundation, Munich és a Fund for Central & East European Book Projects, Amsterdam támogatta.

The translation of this book was kindly supported by the Allianz Cultural Foundation, Munich and the Fund for Central & East European Book Projects, Amsterdam

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DJUVARA, NEAGU

A románok rövid története fiataloknak elbeszélve / Neagu Djuvara ;

trad.: Horváth Andor. – Cluj Napoca : Koinónia, 2010

ISBN 978-973-165-040-1

I. Horváth, Andor (trad.)

94(498)

X 135 521

ELŐSZÓ

Nem megszokott történelemkönyv ez – nem tankönyv, nem is lép fel azzal az igénnyel, hogy helyettesítse az iskolai tankönyveket. Megszületését Irina Nicolau asszonynak köszönheti, aki az etnológia és a szóbeliség történetének szakembere. Ő volt az, aki, miután kétségbeeséssel töltötte el az a tény, hogy az 1989. decemberi forradalom ellenére a legtöbb tankönyv ugyanazt, az elmúlt évtizedekben *szándékosan elferdített* történelmet terjeszti nagyjából ugyanazon a bikkfanyelven, néhány évvel ezelőtt rávett, hogy a lehető legegyszerűbb és legfolyékonyabb nyelven mondjam kazettára hazánk egész történetét a fiatalok számára. Ez a kötet az akkori hangfelvétel átírata – épp csak kimaradtak belőle a rögtönzött szövegmondás döccenői, ott pedig, ahol szemet szúrt, hogy hiányzik valami, kiegészült – természetesen az adott terjedelmi határok között. Vagyis *szabadjára engedtem az elbeszélést*, nem szakítottam meg magyarázó jegyzetekkel és szakirodalmi utalásokkal – amit a tudósok „kritikai apparátusnak” neveznek –, hogy teljesen közérthető legyen nem csupán a történelem rajongói, hanem azok számára is, akiknek múltunk megismerése némiképp érdektelennek tűnt.

Erősen sűrített ez az elbeszélés. Például nem soroltam fel a 15. és a 16. században az uralkodói székért versengő valamennyi vajda nevét, továbbá azokét a fanarióta uralkodókét sem, akiket két-három évente lecserélt a konstantinápolyi szultán (ha ugyan nem azt parancsolta, hogy lenyazzák vagy megfojtsák őket). Nem kell azonban azt gon-

A fordítás alapjául szolgáló mű:

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri, Humanitas, 2008.

Fordította: HORVÁTH ANDOR

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000893897

© Humanitas, 1999

© Koinónia, 2010

A könyv megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta.

A könyv megjelenését az Allianz Cultural Foundation, Munich és a Fund for Central & East European Book Projects, Amsterdam támogatta.

The translation of this book was kindly supported by the Allianz Cultural Foundation, Munich and the Fund for Central & East European Book Projects, Amsterdam

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DJUVARA, NEAGU

A románok rövid története fiataloknak elbeszélve / Neagu Djuvara ;

trad.: Horváth Andor. – Cluj Napoca : Koinónia, 2010

ISBN 978-973-165-040-1

I. Horváth, Andor (trad.)

94(498)

X 135 521

ELŐSZÓ

Nem megszokott történelemkönyv ez – nem tankönyv, nem is lép fel azzal az igénnyel, hogy helyettesítse az iskolai tankönyveket. Megszületését Irina Nicolau asszonynak köszönheti, aki az etnológia és a szóbeliség történetének szakembere. Ő volt az, aki, miután kétségbeeséssel töltötte el az a tény, hogy az 1989. decemberi forradalom ellenére a legtöbb tankönyv ugyanazt, az elmúlt évtizedekben *szándékosan elferdített* történelmet terjeszti nagyjából ugyanazon a bikkfanyelven, néhány évvel ezelőtt rávett, hogy a lehető leg egyszerűbb és legfolyékonyabb nyelven mondjam kazettára hazánk egész történetét a fiatalok számára. Ez a kötet az akkori hangfelvétel átirata – épp csak kimaradtak belőle a rögtönzött szövegmondás döccenői, ott pedig, ahol szemet szűrt, hogy hiányzik valami, kiegészült – természetesen az adott terjedelmi határok között. Vagyis *szabadjára engedtem az elbeszélést*, nem szakítottam meg magyarázó jegyzetekkel és szakirodalmi utalásokkal – amit a tudósok „kritikai apparátusnak” neveznek –, hogy teljesen közérthető legyen nem csupán a történelem rajongói, hanem azok számára is, akiknek múltunk megismerése némiképp érdektelennek tűnt.

Erősen sűrített ez az elbeszélés. Például nem soroltam fel a 15. és a 16. században az uralkodói székért versengő valamennyi vajda nevét, továbbá azokat a fanarióta uralkodókat sem, akiket két-három évente lecserélt a konstantinápolyi szultán (ha ugyan nem azt parancsolta, hogy lenyakazzák vagy megfojtsák őket). Nem kell azonban azt gon-

dolni, hogy ez amolyan népszerűsítő könyv. Nem kedvelem a népszerűsítés szót, amely enyhén pejoratív csengésű, és azt a benyomást kelti, hogy a történet előadása nemcsak egyszerű, hanem leegyszerűsítő vagy gyermeketeg is. Az olvasó hamarosan rájön arra, hogy az elbeszélés ugyan könnyednek látszik, én azonban bátran szóvá teszem történelmünk legkényesebb, legtöbbet vitatott kérdéseit is, mivel azt tartom, hogy egy középiskolás ifjúnak is van már felnőtt esze, nem annyira törekeny az értelme, hogy óvnunk kellene, és ezért megszépített, rózsaszínűre festett képet kellene neki adnunk múltunkról. Semmi nem tesz jobb szolgálatot a hazának, mint az igazság megismerése (vagy elismerése), már amennyire nekünk, embereknek módunkban áll kihámozni, lévén hogy *a teljes igazságot* egyedül Isten ismeri. Épp ezért ne lepődjenek meg, ha olykor azt mondom: „egyes szerzők azon a véleményen vannak”, vagy „én azt hiszem, hogy”, és így tovább.

Azt szokás mondani, hogy az igazság keresése közben az embernek objektívnek kell lennie. Ezt a szót sem kedvelem. Ha felütnek egy szótárat, azt találják, hogy „objektív” az, ami „a tudaton kívül található”, ennél fogva logikus, hogy csupán tárgyak, dolgok, az élettelen anyag tanulmányozására alkalmazható. Márpedig a történésznek mindenekelőtt emberekkel – egyénekkkel vagy közösségekkel – van dolga, tehát szubjektumokkal, nem objektumokkal, ahhoz pedig, hogy megértse őket, neki is szubjektívnek kell lennie. Minden erejével azon lesz, hogy elsajátítson eltérő, sőt ellentétes észjárásokat és nézeteket (vonatkozzanak bár egyénekre vagy nemzetekre, vallásokra vagy doktrínákra). Mindamellett pártatlansága nem eredhet másból, mint részrehajlások

lehető legtisztességesebben felvonultatott sorozatából. Ha így járunk el, akkor múltunk leírása és magyarázása során nem lebeghet a szemünk előtt egy állítólagos „nemzeti” cél, nem hallgathatunk el és nem ferdíthetünk el e hamis hazafiság nevében bizonyos tényeket, arra hivatkozva, hogy magyar vagy bulgár, görög vagy orosz szomszédaink hamisításaira kell válaszolnunk. Hazugságra nem lehet egy másik hazugsággal válaszolni. Az egyedül érvényes válasz a maradéktalan intellektuális tisztesség. Csakis így módon tudjuk elfogadtatni magunkat a nemzetközi tudományos életben, elfoglalni a minket megillető helyet Európában és a nagyvilágban.

Megőriztem – pedig némiképp megtévesztő – a „románok története” címet, jóllehet manapság egyre inkább „Románia történelmé”-ről beszélnek. Először azért, mert hagyománya van, de amiatt is, hogy a románok lakta országot csak az 1859-es egyesülés után nevezték Romániának – akkor pedig alkalmazhatjuk-e a középkorban erre a területre? Végül az is közrejátszott ebben, hogy így lehetőségem nyílik, ha csak futólag is, érintenem a keleti romanitás olyan, a jelenkori ország területén kívüli ágait, amilyenek az arománok vagy a második Bolgár Cárság (az Asszán-dinasztia) kezdetén élt blachok. Másrészt mind az etnikai, mind az időbeli szempont tekintetében a könyv tárgya túllép a szigorú értelemben vett „románok” történetén. Az időben azért, mert visszanyúlunk az őket megelőző korba, amikor a román nyelvet beszélő embercsoport még nem forrott össze, vissza azokig a népekig, amelyek keveredéséből a román nép létrejött. Hosszan tartó folyamat volt ez, amelyet nehéz nyomon követni és felderíteni, mivel szegényes a rá vonatkozó forrás-

anyag: Szót kell röviden ejtenünk a géta-dákokról, továbbá a rómaiak által ide telepített itáliaiakról és (a már romanizált) földközi-tengeri származékokról, de kerülhettek talán ide germán eredetű (gót, gepida stb.) barbárok is. Szólni kell azután főképpen a nagy szláv népvándorlásról, amely mély nyomokat hagyott a nyelvben, a szokásokban, az intézményekben, és amelyet okkal tekintünk a román nép kialakulásában a harmadik fontos összetevőnek. Negyedikként egy további jelentős összetevőt is látok, és pedig a turáninak mondott népeket, amelynek az avarok, a besenyők, az úzok, a kúnok, amelyek Közép-Ázsiából érkeztek egymást követő hullámokban, s nagy részük valamilyen, a törökkel rokon türk nyelvet beszélt. A besenyők és a kunok például háromszázötven évig tartották uralmuk alatt a Kárpátoktól keletre és délre eső területünket, és a 13–14. század fordulóján az első román államszerveződés, Havasalföld (Țara Românească) éppen a szomszédaink által addig „Kunország”-nak nevezett földeken jelent meg. Igyekszem majd kimutatni, miért vélem úgy, hogy mindmáig nem számoltak eléggé a turáni összetevővel. Mindenesetre román népről csakis ezt a sokrétű keveredést és a románnak mondott nyelv kialakulását követően beszélhetünk. Mielőtt azonban ezt az összeolvadást megvalósulni látjuk, elbeszélésünknek ezer évvel korábban kell kezdődnie.

Másrészt az etnikumot illetően beszélnünk kell azokról a népcsoportokról is (amilyenek a magyarok, a szászok, a ruténok), amelyek nem keveredtek össze a románokkal, mi több, egyik-másikuk nagy kiterjedésű területen uralmi pozícióba került egészen a jelenkorig. Ezek köre később más népelemekkel bővült, melyek némelyikét a románság

tömege könnyen asszimilálta – ilyenek voltak a görögök és más balkániak –, mások viszont nehezebben asszimilálódtak, akár mert távol tartottuk őket magunktól, akár mert ők ragaszkodtak egyéniségük megőrzéséhez – amilyenek a cigányok, az örmények és a zsidók. Valamennyiről szólnunk kell, mivel a románokkal együtt lakták ezt a földet, sok tekintetben hatottak is egymásra, e hatás méreteit nem is könnyű felbecsülni.

Kiemelném végül szomszédaink hatását a román államok kialakulására vagy a román nemzet létrejöttére. Népünk sorsának alakulásában rendre vagy egyazon időben szerepet játszottak a Bolgár Cárság, a Bizánci Birodalom, a Magyar Királyság, utóbb a szerb vajdaságok, a Lengyel Királyság, a Török Birodalom, legvégül az oroszok is. Ily módon, mintegy koncentrikus körök mentén haladva – Délkelet-Európa, Közép-Kelet-Európa, Európa a maga egészében – szemhatárunk egyre távol, hiszen még a távoli Franciaországról is szólnunk kell, minthogy elsőrendű szerepe volt a 19. században a nyugati szellem, életmód, az ott honos intézmények behozatalában, a mai román nyelvet pedig óriási mértékben befolyásolta. E tág kitekintés, a románok történelmének Európa és a világ történelmébe való beillesztése nélkül történelmünket *nem lehet megérteni*.

Még egy utolsó megjegyzés. Egyetlen szerző se képzelje, hogy az általa leírt történelem véglegesnek, igaznak mondható, hogy az eljövendő nemzedékek is a magukénak fogják vallani. Minden nemzedéknek megvan a maga saját képe a múltból, az is előfordulhat, hogy korábban nem sejtett dolgokat fedeznek fel az elmúlt korokban, s azok nyomán a kép ismét módosul.

Mint aki tudatában van tehát a történelmet megszólaltató írás törekény és múlandó voltának, pontot teszek előzetes megjegyzéseim végére, és elkezdem elbeszélni önöknek országunk történetét úgy, ahogyan én látom most, ezen a század- és ezredvégen.

Bukarest, 1999. október

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

E könyvet eredetileg román középiskolás diákoknak szántam, és azzal a céllal írtam –, akár azt is mondhatnám: improvizáltam, mivel előszóban folytatott beszélgetések átirata –, hogy szakítsak a kommunizmus idején használatos „bikkfanyelvvel”, a régi tankönyvek túlfűtött „hazafias” szövegeivel, és szóljak olyan dolgokról is, amelyeket azok elhallgattak. Más szóval nem külföldi olvasók, nem is a hazánkban élő nemzetiségek fiai számára készült.

Máris megjegyzem, hogy első történetírói szakmunkám – egy történelem-filozófiai esszé – doktori értekezésem volt, amelyet a párizsi Sorbonne egyetemen védtem meg. Húsz évi búvázkodást igényelt keresztül-kasul a világtörténelemben.

Úgy vélem, ebből fakad az a sajátosság, hogy amikor a románok történetének kutatásába fogtam, mindig arra törekedtem, hogy még a nemzeti történelem legkisebb szakaszát, legegységibb kérdését is szélesebb keretbe helyezzem: Délkelet- vagy Közép-Európa, az egész földrész, vagy akár az emberiség történelmébe.

Törekvésem ellenére, hogy feloldjam a vitatott kérdések nemzeti megítélését, megtörténhet, hogy nem tudtam elkerülni valamely nemzeti tétel előnyben részesítését, s ez sértheti a más kultúrához tartozó – jelen esetben magyar – olvasó érzékenységet. Nyitottan fogadok ennél fogva bármely, eltérő mentalitáshoz kötődő, tudományosan megalapozott, dokumentált felvetést, s ha meggyőződom arról,

hogy az értelmezés hibás, kész vagyok a könyv legközelebbi kiadásában módosítást eszközölni vagy árnyaltabban fogalmazni. A könyv első, 1999. évi megjelenése óta ugyanis tizenegy újabb kiadás látott napvilágot, én pedig minden kiadásban módosítottam, javítottam vagy kiegészítettem ezt-azt, amikor megalapozott észrevételekről volt szó.

Túl azon, hogy vannak a román és a magyar történetek között élénk vitákat kiváltó kérdések – ilyen például az, hogy maradt-e Erdélyben romanizált lakosság a légiók és a római közigazgatás kivonása után, vagy hogy milyen okok terelték a magyarokat és a románokat egymással szembenálló táborokba az 1848-as forradalom idején – megtörténhet az is, hogy váratlanul bizonyos szavak használata idézhet elő sértődést! Amikor például barbároknak nevezem a Közép-Európába a 9. század folyamán betörő (de nyugatabbra is kalandozó) magyarokat, a kifejezésnek nincs semmiféle becsmérő hangsúlya. A *barbarosz* görög szóalkotás – így nevezték mindazokat a velük szomszédos vagy távolabb élő népeket (trákok, illírek, géta-dákok, szkíták, perzsák stb.), amelyek nem az ő nyelvüket beszélték. A kifejezést a rómaiak is átvették, és mindazokra alkalmazták, akik a birodalom határain kívül éltek. (Megjegyzendő, hogy a görögök a birodalomhoz tartozónak számítottak.) Ezzel a névvel illették például a germán törzseket, amelyek elsőként intéztek támadást a birodalom ellen.

Hét- vagy nyolcszáz év múltán ezek a germánok – frankok, lombárdok, szászok – Európa legcivilizáltabb népei közé tartoztak. Ilyenfórmán magától értetődő, hogy a népvándorlások koraközépkori magyarjait a „barbárok” közé sorolták.

Összegezve a mondottakat: aki a 9. századi népvándorlás és a magyarok kapcsán a „barbárok” szót használja, az egész egyszerűen egy századok óta érvényes nemzetközi hagyományt követ – a szónak pedig ebben a környezetben nem volt az a pejoratív hangsúlya, amely később tapadt hozzá.

A magyarok történelmi szerencséje, hogy röviddel a Pannon-síkságon való letelepedésük után egy zseniális király került az ország élére. Szent István lerakta egy erős keresztény állam alapjait, amely többféle népnek adott otthont, szoros szálakkal kötődött a pápasághoz, és betagozódott a nyugat-európai hűbériség kötelékébe. A Magyar Királyság rövid idő alatt Közép- és Kelet-Európa legerősebb állama lett. Nincs beszédesebb és meggyőzőbb bizonyítéka ennek, mint az, hogy amikor 1241-ben Belső-Ázsiából, a Karakorum sivatagból útnak indult Dzsingisz-kán fiainak vezetésével a hallatlan méretű tatár betörés, az négy nagy, szinte párhuzamos oszlopban haladt kelet-nyugati irányban: a legészakibb oszlop az orosz fejedelemségeket zúzta szét, a következő a Lengyel Királyságot, a legdélibb Havasalföldön (Oláhországon) haladt át, ám a négy oszlopnak az eleve kijelölt időpontban találkozniuk kellett, hogy együttesen szálljon szembe a magyar királlyal. Tartották is magukat ehhez a tervhez, és szörnyű csapást mértek IV. Béla királyra, aki az Adriai-tenger egyik szigetén talált menedéket. Vagyis a nagy mongol hódító stratégiái ott, tízezer kilométernyi távolságban pontosan tudták, hogy akitől ellenfélként Közép- és Kelet-Európában leginkább tartaniuk kell, az a magyarok királya.

Magyar olvasóimat arra kérem, legyenek meggyőződve arról, hogy e könyv írása közben a legőszintébb óhaj vezetett,

hogyan annak szelleme legyen a lehető legkevésbé részrehajló és egyben a lehető leginkább megértő a románokkal együtt vagy a szomszédságukban élő népek iránt.

Most pedig vágjanak bele bátran a románok történetébe – úgy, ahogyan azt én megfejtettem.

Bukarest, 2010. június

A KEZDETEK

Hogyha maguk elé terítik Románia földrajzi térképét, figyelmeiket megragadja az erdélyi fennsík: hazánk olyan, mint egy azt övező nagy körív. Nos hát, a román nép ott alakult ki.

Kik népesítették be úgy kétezer-ötszáz évvel ezelőtt az erdélyi fennsíkot? Azt keresni ugyanis, kik éltek ott még korábban, túlságosan nagy vállalkozás lenne. Egy annyira rövidre fogott könyvben, amilyen ez is, a történelem előtti idők vizsgálatáig nem nyúlhatunk vissza. Mert való igaz, a ma általunk lakott térségben a régészet több ezer, talán több tízezer évre visszamenően mutatja ki emberek ősrégi jelenlétének nyomait. Minthogy azonban egyelőre nem áll módunkban tisztázni, hogy az őslakosság miféle emberfajhoz vagy emberfajokhoz tartozott, bár hozzávetőleg feltárni szokásaikat és hiedelmeiket, vagy, ami még nehezebb, azt, hogy milyen nyelveket beszéltek, ezeknek az idők kódéba véső civilizációknak a leírása igen kevésbé volna hasznunkra annak megértése szempontjából, hogyan jelentek meg e térségben azok, akiket nagyobb valószínűséggel tekinthetünk őseinknek. Az ország egész területéről származó régészeti leletek alapján csak azt vehetjük bizonyosra, hogy déli, keleti és nyugati irányból egymást érték a beáramlások, csupán a házak és a sírok formájából, a munkaeszközök és a cserépedények kivitelezéséből azonban nem lehet kikövetkeztetni, miféle népek voltak, hogyan keveredtek össze, vagy pusztították ki egymást. Szorítkozzunk tehát azokra a népekre,

amelyeknek a 19. századi tudósok az „indo-európai” nevet adták, minthogy nyugat felé benépesítették egész Európát, déli és keleti irányban viszont Indiáig terjedtek.

Mintegy négy-ötezer évvel ezelőtt arról a földterületről, ahol ma Belorúszia, Nyugat-Ukrajna és Lengyelország található, fokról-fokra, de megállíthatatlan lendülettel felke-rekedtek olyan népek, amelyek azonos nyelvet beszéltek, és idővel egész földrészünkre kiterjesztették uralmukat. Nem egyazon fajhoz tartoztak (az antropológia nyelvén, ez azt jelenti, hogy külsejükre nézve nem voltak egyformák). A 19. században úgy vélték, hogy kezdetben az indo-európaiak mind a mai Skandinávia lakóihoz hasonlítottak, tehát magas termetűek és szőkék voltak, megnyúlt, azaz tojásdad alakú koponyával. De ez a nézet tévesnek bizonyult, ugyanis csak a nyelvük volt indo-európai. A régészeti adatok arra vallanak, hogy a közös eredet bölcsője sokféle népet ringatott, s miután ezek évezredekben át egymással elkeveredve vagy egymás szomszédságában éltek, végül ugyanazt a nyelvet is beszélték. Ezek az indo-európai nyelvet beszélő népek özönlöttek be hullámokban Európa földjére olykor kisebb, máskor nagyobb időközökben, az ott élő népeket tovább úzva, megsemmisítve vagy magukba olvasztva, s így alakult ki szinte mindegyik, jelenleg Európa földjén élő nép.

Azért mondom, hogy *szinte mindegyik*, mert van azért néhány kis néptömb, amely változatlanul fennmaradt az indo-európaiak jövetele előtti időkből, ahogyan utánuk is jöttek még más nyelvet beszélő népek. Ami ez utóbbiakat illeti, közéjük tartoznak a *finnek*, az *észték*, a *magyarok* és a *törökök*. Az indo-európaiak előtt itt élt népek közül – nyelvüket tekintve – egyedül a *baszkok* maradtak, akik ma is

egységes tömbben élnek Spanyolország északi és Franciaország déli részén.

Egyes antropológusok szerint Szicília lakóinak többsége is az indo-európai bejövettel megelőző népek leszármazottja, a szicíliaiak azonban átvették az őket meghódító rómaiak nyelvét, s emiatt az indo-európaiak által beszélt nyelveknél korábbiak nyoma sem maradt.

A GÉTA-DÁKOK

Térjünk vissza a Kárpát-medencébe. A régészeti leletek és az írott források arról tudósítanak, hogy az időszámításunk előtti második vagy talán már a harmadik évezredben ez a terület az indo-európaiak egyik ágának szálláshelye. Van, aki őket *dákoknak* nevezi (különösen az Erdélyben élőket), mások *géták* néven említik őket (Havasalföld és Dobruzsza földjén és tovább, egészen Besszarábiáig).

Tőlük délebbre éltek a trákok. Sok történész az i. e. 5. században élt görög történetíró, Hérodotosz egy mondatára alapozva úgy véli, hogy a géta-dákok valójában a trákok egyik ága. Ma már azt tartják, hogy nem egészen így van. Közeli rokonságban állottak velük, ám az általuk beszélt nyelvek (már az a kevés, ami megmaradt belőlük) nem egyeznek teljes mértékben, a géta-dákoknál más helyneveket találunk, a királyok neve is eltérő, de ami még fontosabb: a trákoktól több tíz, ha nem többszáz isten neve maradt ránk, a géta-dákoknak viszont a jelek szerint egyetlen főistenük volt, akit Zamolxesznek hívtak. Vagyis volt a géta-dákok népe, tőlük délre, a mai Bulgária és Törökország területén egy másik

nép lakott, a trákok, nyugatabbra pedig, Albánia és a volt Jugoszlávia földjén az illírek.

Az i. e. 1. században a géta-dák törzsek egyesültek Burebista király fennhatósága alatt. Ekkor fordult elő első ízben a történelem során, hogy őseink egyazon király alatt egyesültek, akinek volt mersze Róma ellen is hadat viselni. Burebista fennhatósága sok más törzsre is kiterjedt, egészen a Dnyeszterig és Pannóniáig, de i. e. 44-ben, akárcsak Caesar, ő is gyilkosság áldozata lett.

RÓMA

Az Itáliát benépesítő rómaiak szintén indo-európai nép voltak. A Latiumnak nevezett földön (innen ered a *latin* elnevezés) várost emeltek, majd három-négyszáz év leforgása alatt valóságos birodalmat hoztak létre Róma körül. Előbb Itáliát hódították meg, azután Hispániát, majd Galliát (a mai Franciaországot), valamint egész hosszában Észak-Afrikát.

Hallottak a Róma és Karthágó közötti háborúkról. Karthágó lakói a szemita fajhoz tartoztak, vagyis az arabok és a zsidók rokonai voltak. Kereskedéssel foglalkoztak, városuk a mai Tunézia területén állott. Több évtizeden át háborúztak a rómaiakkal, zseniális hadvezérük, Hannibal, kis híján egész Itáliát elfoglalta. A rómaiaknak azonban sikerült végül legyőzniük őket, Karthágó büszke városát pedig kíméletlenül eltörölték a föld színéről.

Ezzel a rómaiak megvetették a lábukat Afrika földjén, s a bennünket közvetlenül érintő történelmi pillanatban, vagyis amikor a géta-dákok lakta terület is felkeltette figyelmüket, ők voltak a legnagyobb világbirodalom urai, talán

a Távol-Keleten fekvő kínai birodalmat leszámítva, amely nagyjából ugyanakkor született meg, mint a római. Abban az időben Róma uralma alá tartozott – nézzenek Európa térképére! – körös-körül minden, a Földközi-tengert övező terület. Mint valami tág körgyűrű, úgy fogta körül birodalmuk a Földközi-tenger medencéjét: beletartozott Itália, Hispánia, Gallia, Észak-Afrika. Miután meghódították a görög félszigetet, Kis-Ázsia és Szíria földjét, elérték a Duna vonalát, vagyis a dákok szomszédai lettek.

De miért kezdtek ellenük hadat viselni? Eleve le kell szögeznünk, hogy a dákok agresszív nép voltak. A Római Birodalom gazdagsága láttán pusztító erejű betöréseket indítottak a Duna túloldalán fekvő területekre, ahol századokon át a görögök civilizáló hatása érvényesült, újabban azonban római fennhatóság alatt állottak. A görög kultúra egyébként a rómaiakra is hatást gyakorolt, ezért beszélünk „görög-római civilizáció”-ról. A rómaiak elsősorban katona-nép voltak, a kultúra magaslataira a görögök vezették őket. A görögök mifelénk is birtokoltak kereskedelmi „kirendeltségeket”: kikötőket létesítettek, ahol kisebb számban telepések is éltek. Hallottak Tomiszról, amely Konstanca régi neve, vagy Hisztriáról, amely északabbra feküdt. De előfordultak a Fekete-tenger mentén délebbre is görög telepek, a mai Bulgáriában vagy északabbra, egészen a Krím-félszigetig. A görög befolyás bizonyos mértékben a géta-dákokra is kiterjedt.

De lám, a dákok és a rómaiak ellenségek lettek és háborúzni kezdtek. Először Burebista idején, a Krisztus előtti első században került sor köztük háborúra. Majd a Krisztus utáni első század végén a hadműveletek újrakezdődtek, és

volt olyan pillanat – egy gyenge kezű császár, Domitianus alatt történt –, amikor a dákok legyőzték a római hadsereget. Traianus, Róma egyik legdicsebb császára alatt fordult a kocka. Dacia földjén ismét olyan király uralkodott, aki egyesítette a dákokat, igaz ugyan, hogy ezúttal kisebb területen, amely nyugaton a Tiszáig, keleten pedig a Szeretig terjedt. Decebal volt a neve – maga választotta név ez, minden bizonnyal jelentett valamit dák nyelven. (A nevében szereplő „c” hangot akkor „k”-nak ejtették, görögül vagy latinul Dekebalosznak írták.) A király nem akart behódolni Rómának – ez amolyan „protektorátust” jelentett volna –, hanem továbbra is zaklatta a birodalmat.

DACIA – RÓMA GYARMATA

Traianus elhatározta, hogy háborút indít Dacia ellen, és úgy hajtja római uralom alá. Nézzenek ismét a térképre. Ha a Római Birodalom úgy veszi körül a Földközi-tengert, mint valami körgyűrű, akkor azt látjuk, hogy a központtól távolabb eső, észak-keleten fekvő Dacia kissé „kilóg” a körből. Britanniával együtt amolyan „kinövésnek” látszik ezen a gyűrűn. Ezért is fogják a rómaiak elsőként elhagyni ezt a két provinciát, amikor sűrűbbek lesznek a barbár betörések.

Az első háború i. sz. 101–102-ben zajlott le. Traianus legyőzte Decebalt, és olyan békeszerződést kényszerített rá, amelyben a dákok királya kötelezte magát, hogy lerombolja várait, nem köt szövetséget Róma ellenségeivel, elfogadja római mérnökök és építészek jelenlétét, bizonyos fokú római ellenőrzésnek veti alá országát és így tovább. Egyszóval tartozzon Róma klienseinek táborába. Decebal azonban

nem tartotta be a szerződést: a várakat újjáépíttette, messze földön is szövetségeseket keresett Róma ellenségei között. Traianus ekkor elindította második hódító hadjáratát Dacia ellen, Decebal eltávolítása érdekében.

A hadjáratra 105–106 között került sor. Traianus parancsára egy szíriai származású görög építész, Apollodorosz a mai Turnu-Severin közelében, Drobeta mellett, a Dunán átívelő hidat épített, amelynek akkor csodájára jártak. A légiók a császár vezényletével behatoltak Daciába, egy további hadtest pedig Szkítia Minor (Dobrudzsa) irányából lépte át a Dunát. A két hadsereg kemény csatákat vívott egymással, s a rómaiak végül elfoglalták Sarmisegetusát, a fővárost, Decebal pedig öngyilkosságot követett el, hogy a győztesek ne tudják foglyul ejteni, és ne kelljen Traianus győzelmi menetében rabként felvonulnia Rómában.

Van Rómában egy emlékmű, Traianus oszlopa, amely csodával határos módon mindmáig fennmaradt, s amely segítségünkre van, hogy magunk elé képzeljük a rómaiak és a dákok háborúját. Az oszlopon letről felfelé, szalagszerűen, mint holmi „képregény”, domborművek sorakoznak, s ezeken nem csupán a háború egyes szakaszait lehet nyomon követni, hanem arról is fogalmat alkothatunk magunknak, milyen volt a hadban álló felek harcosainak viselete és fegyverzete, de még a dák asszonyok öltözete is, milyen állatokat tenyésztettek az országban és így tovább.

Történészek és etnológusok számára Traianus oszlopa valóságos kincsesbánya.

Ez a nagy kiterjedésű, meglehetősen sűrűn lakott ország római kolónia lett. De mit is jelentett ez? Azt jelentette, hogy Decebal országát ettől kezdve közvetlenül Rómából igazgat-

ták. A Daciának nevezett provincia nem terjedt ki a később románok lakta egész területre: csupán a mai Olténia és Erdélynek mintegy kétharmad része tartozott hozzá. A Szkítia Minor néven ismert tartomány már korábban betagozódott a Moesiának nevezett provinciába (amely a mai Bulgária keleti felének felel meg). Az Olttól és a Kárpátok vonalától keletre néhány erődítmény és előretolt helyőrség védelmül szolgált a szabad dákok és más törzsek támadásai ellen. A provincia területén az adminisztráció személyzete mellett római légiók is tartózkodtak – őrizték az ország békéjét és ellátták a határok védelmét. Római mintájú városok épültek, amelyeket utak kötöttek össze egymással. Ám ami mindenél fontosabb: a rómaiak nagymérvű betelepítést hajtottak végre. Miután ugyanis ezerszám ejtettek foglyokat, megöltek több ezer dák harcost, s azok száma is ezrekre rúgott, akik a hegyeken túlra menekültek (de persze mindenkit nem vihetek magukkal: az asszonyok, gyermekek, öregek helyben maradtak) – a győztes rómaiak telepésekkel népesítették be a provinciát. Ugyan kik lehettek ezek a telepések?

Olyan magyarázatot ismertetek, amelyet egy francia ókor-kutató, Jérôme Carcopino professzortól hallottam. Amit ő felfedezett, az másnak korábban nem jutott eszébe. Miért jöttek viszonylag rövid idő alatt oly sokan Daciába? Azért, mert ott arany-lelőhelyek voltak.

Decebal hallatlan mennyiségű kincset birtokolt. Egy part vizé alatt rejtette el, a rómaiak által ejtett foglyok egyike azonban elárulta a rejtékhelyet. A rómaiak megtalálták a rengeteg aranyat. Tudott dolog volt az is, hogy a Nyugati Érchegység aranyat rejt.

Carcopino professzornak igen egyszerű ötlete támadt: „Hadd lám, milyen volt a római aranypénz Traianus előtt, és megváltozott-e uralkodása alatt?” Azt találta, hogy míg korábban lapos volt, uralkodása végén jókora vastagságot ért el. Vagyis a császár a Daciában kitermelt aranynak köszönhetően megnövelte az aranypénz értékét. Valami ehhez hasonló történt az újkori történelemben is, amikor aranyat találtak Kaliforniában, és az Egyesült Államokban valóságos aranyláz tört ki. Feltehetően ezzel magyarázható, hogyan érkezhettek tízezerrel a bevándorlók alig néhány nemzedék leforgása alatt Daciába a birodalom minden részéből. Más magyarázatot ugyanis nem találunk arra, hogy a római fennhatóság rövid ideje alatt végbement a teljes lakosság romanizálása.

Persze az emberek nem a maguk fejétől, saját elhatározásukból, rendezetlenül özönlöttek oda, ahogyan Amerikában történt. A betelepülést a birodalmi közigazgatás irányította. A krónikás szerint a császár „az egész római világból” (*ex tot orbe Romano*) emberek sokaságát költöztette oda. Ám az a tény, hogy aranyat lehetett bányászni, kétségtelenül kedvezett a telepések toborzásának.

Akadnak régészek, akik Carcopino tételét kétségbe vonták. Ezt azzal indokolták: nincsenek bizonyítékok arra nézve, hogy a dákok idején aranyat bányásztak volna a Nyugati Érchegységben. Francia és román régészek felfedezése 2002-ben azonban igazolta az egyébként logikus következtetést: nehezen hihető, hogy Decebalnak anélkül volt aranykincs a birtokában, hogy országában aranyat bányásztak volna. A régészek olyan, meglehetősen szűk és kezdetleges vájato-

kat tártak fel, amelyek minden kétséget kizáróan abból az időből származnak.

Vajon honnan kerültek ide a telepések? A birodalom minden részéből, ám főképpen a Daciával szomszédos tartományokból, amelyen például Illíria, amely már többszáz éve a birodalomhoz tartozott, ennél fogva a római hatás már átformálta lakóit. Bizonyára Itáliából is érkeztek telepések. Érdekes jelenségre figyelhetünk fel ismét: a szünet nélkül folytatott háborúk nyomán újabb és újabb területeket csatoltak a birodalomhoz, az Itáliába vitt hadifoglyok pedig a rabszolgák számát gyarapították. Mi lett ennek az eredménye? Az itáliai földművesek elszegényedtek, minthogy a földbirtokosok nem a környékbeli lakosokat alkalmazták a mezőgazdasági munkák elvégzésére, hanem rabszolgákat dolgoztattak földjeiken. Ez a magyarázata annak, miért állt be annyi itáliai földműves katonának vagy vándorolt telepesként Illíria, Gallia, Dacia földjére. Kimutatták például, hogy bizonyos nyelvi sajátosságok alapján a román a Dél-Itáliában beszélt nyelvjárások egyikéhez hasonlít a leginkább. Valószínűleg onnan is sokakat vonzott Dacia aranya.

Alig néhány emberöltő leforgása alatt Dacia annyira felvirágzott, hogy „Dacia Felix”, azaz „bőséges, termékeny Dacia” néven emlegették. Sajnos a bőség nem tartott sokáig. Felépült néhány város: Sarmisegetusa helyén a császárról elnevezett Ulpia Traiana, Napoca pedig ott létesült, ahol a mai Kolozsvár áll. Ugyanolyan jól szervezett provincia volt, mint a birodalom többi része; városai a civilizáció magas fokán állottak – közfürdőkkel, arénákkal és így tovább. Utak épültek – a Kárpátokat átszelő utak egy-egy kisebb

szakasza máig megőrződött, bizonyosságul a római útépítők rátermettségének.

De ejtsünk egy szót arról is, mi lett a Dunán átívelő híddal, az ókori világ egyik csodájával. Traianus egyik utódának parancsára lerombolták. Ők építették, ők is rombolták le. Miért tették? Attól tartottak, amikor a barbár betörések nagyobb méreteket öltöttek, hogy a híd megkönnyíti számukra az egyre mélyebb behatolást a birodalomba. Éppen ezért az egész utat felszedték, a híddal egyetemben, s századokon át csak a híd oszlopai álltak ki a folyam vizéből (a román part közelében egyikük mind a mai napig látható).

A BARBÁR BETÖRÉS

„Dacia Felix” provincia sorsát megpecsételte az, amit a *barbárok betörésének* nevezünk. Kik voltak ezek a barbárok? A *barbarus* szó első jelentése „idegen” (mármint a görögök vagy a rómaiak nézőpontjából), később ez a jelentés a „civilizálatlan” értelemmel bővült (szintén az ő szemszögükből nézve). Róma nagyszerű város volt. Ma már elképzelni is alig tudjuk, hogyan tekintettek rá az akkor élt emberek. Arra a kevésre is csodálattal tekintünk, ami belőle megmaradt, kétezer évvel ezelőtt pedig úgy néztek rá, mint valami csodára, mint mennyei szépségre.

De azért a „barbárok betörése” kifejezést nem kell szó szerint érteni. A németek találhatóbb kifejezéssel „népvándorlásnak” („Völkerwanderung”) nevezik ezt a történelmi eseményt, igazi beözönlésről, száguldó lovas csapatokról ugyanis, amelyek városokat és falvakat dúlnak fel, lemészárolják a lakosságot, egyszóval mindent földig rombolnak,

mindössze két-háromszáz évenként egyszer lehet beszélni. Ez történt például a hunok, az avarok, kezdetben a magyarok bejövetelkor, bizonyos germán törzsek, mondjuk a vandálok betörése alkalmával is (az utóbbiak neve sok modern nyelven a vad pusztítás, az öncélú rombolás szinonimája). Ellenben a mai Oroszország déli részéről származó gótok (vizigótok vagy osztrogótok), a gepidák, valamint más, szintén harcias germán törzsek, eleinte arra törekedtek, hogy letelepedjenek a birodalom területén – némelyikük egyenesen szövetséget ajánlott a birodalom védelmében. Mert mi történik idővel egy nagy jómódban élő, boldog országban, mint amilyen a Római Birodalom volt időszámításunk kezdetén? A férfiak kivonják magukat a katonai szolgálat alól, s akkor ezek a többé-kevésbé vad germánok alkalmasnak látszanak arra, hogy szövetségesek legyenek, hogy kiegészítsék a birodalom védelmét ellátó hadsereg sorait. Ezért is nevezték őket szövetséges népeknek, s ebből adódóan vezetőket választhattak, és irányíthatták saját ügyeiket.

Igy kerültek Dacia földjére is. Nyomukban azonban jöttek más, náluk is vadabb törzsek, amelyek rablásra és pusztításra adták a fejüket, a rómaiak pedig úgy vélték, hogy a Duna túloldalán fekvő Dacia túlságosan messze esik a centrumtól, védelmét túl nehéz biztosítani, jobb lesz a légiókat a Dunától délre vezényelni. Aurelianus császár (Traianus után a huszonhetedik) 271–272-ben elhatározta Dacia kiűrését.

A RÓMAI LÉGIÓK KIVONULNAK DACIÁBÓL

Valószínű, hogy a hadsereggel és az ott működő közigazgatással együtt a lakosság egy része is elhagyta a Dunától

északra fekvő provinciát, abbéli félelmében, hogy a hadsereg immár nem nyújt védelmet számára. Mindenesetre a jómódú városiak és a földbirtokok „villákban” (*villae*) élő lakói ezt tették, és a Duna jobb partján kerestek menedéket, ott, ahol – a későbbi Nyugat-Szerbia és Északnyugat-Bulgária területén – Aurelianus császár új provinciát létesített, amelynek szintén Dacia lett a neve, ám azt egy idő múltán az írott források „Dacia Aureliana” néven emlegették.

Előbb néhány német történész, majd a hivatalos magyar történetírás azt a tételt hangoztatta, hogy akkor a Dunától északra fekvő Dacia *teljes lakossága* elhagyta az országot, vagyis, hogy e kiterjedt provincia egyik napról a másikra *latinul beszélő lakói nélkül maradt*. De ez csak mintegy kétszáz évvel ezelőtt keletkezett elmélet – egyidejű a nemzeti tudat és a nacionalista követelések születésével szerte Európában. Akkor bukkant fel az európai történetírásban, különösképpen persze a román és a magyar tudósok közötti vitákban az úgynevezett „kontinuitás” kérdése: van-e a latin nyelv tekintetében folytonosság az egykori Daciában, avagy – és a legtöbb magyar történész ezt az álláspontot vallja, – a 9. század végén, illetőleg a 10. században, a magyarok bejövetelkor Erdélyt legfeljebb szlávok itt-ott elszórt kis csoportjai lakták.

Még egy megjegyzés, mielőtt ismertetném saját nézőpontomat a „kontinuitás” kérdésében. A kérdésnek *nincs ma már semmiféle politikai jelentősége*. Ha a magyar történészek – valami csodá folytán – be is tudnák netán bizonyítani, hogy a magyarok foglalták el elsőként Erdélyt, a történelmi elsőbbség semminemű jogi vagy politikai következménnyel

nem járna, miután a magyar nyelvet beszélők számaránya a teljes lakosságnak mindössze hét százalékát teszi ki.

A nemzetközi jog napjainkban nem veszi figyelembe az állítólagos történelmi jogcímet. Csak azt veszi számításba, mit mutat a jelenlegi demográfiai helyzet (lásd Koszovo közelmúltban lejátszódott drámáját!). Ismétlem: a „kontinuitás” kérdésének nincs többé gyakorlati jelentősége, ezt meg kell érteni. Ha röviden mégis előadom a saját érveimet, azért teszem, mert kedvemem lelem abban, hogy egy fogas kérdésre megoldást próbáljak találni.

Vegyük előbb szemügyre a „kontinuitás” tagadóinak érveit. Ez a „Roesler-féle elmélet”, amely a 19. század végén élt német történész, Rudolf Roesler nevére kapta a nevét (az elmélet nem tőle származik ugyan, de ő dolgozta ki a legegységertelműbb formáját):

- Aurelianus császár idejében a teljes dákoromán népesség elhagyta az országot. Nincs állítólag egyetlen birodalmi dokumentum sem arra vonatkozóan, hogy a Kárpát-medencében lettek volna latin nyelvű közösségek a 4. és a 13. század között, vagyis némaság borul mintegy kilencszáz évre, ami közel egy évezred, „sötét évezred”. A források csak a 10. században tudnak latinul beszélő népről (ezentúl blach vagy vlach néven emlegetik őket, rövidesen elmondom, miért) –, de a Duna déli oldalán, Thesszáliában, Epiroszban, Macedóniában, majd Bulgáriában. A Magyar Királyság hivatalos dokumentumaiban csak 1200 táján tűnnek fel –, amiből arra lehetne következtetni, hogy délről jött bevándorlók, juhaikat terelő nomád pásztorok, a

magyar királyok pedig bátorították bevándorlásukat a gyéren lakott Erdély földjére.

- Amikor a magyarok Erdélybe (vagyis „az erdőn túli országba”, Transsilvaniába) jöttek, az lakatlan volt, már csak azért is, mert kilencven százalékban erdő borította.
- Ha a Dunától északra eső földek eljövendő román lakói nem éltek volna több évszázadon át az arománok és az albánok szomszédságában, nem lehetne magyarázatot találni sem arra a szoros rokonságra, amely a Dunától északra beszélt dákoromán és az aromán vagy a (Szaloniké környéki) meglenoromán között áll fenn, sem pedig arra, hogyan került a dákoromán nyelvbe az a néhány tucat (állítólag) az albán nyelvből kölcsönzött szó. A 20. század elején két román nyelvész, Ovid Densusianu és Alexandru Philippide is alátámasztotta elméletével ezt a tételt, mindketten meg voltak ugyanis győződve arról, hogy a román nyelv bölcsőjét a Duna déli oldalán kell keresnünk, bár én úgy vélem, hogy az általuk használt érvek tévesek.

„TÍZ IGAZ ÁLLÍTÁS A KONTINUITÁS RÓL”

Most pedig nézzük, hogyan sorakoztathatóak fel saját, a kontinuitás mellett szóló érveink:

1. A történelemben nem nagyon van tudomásunk valamely vidék teljes kiürítéséről, hacsak nem egy nagy-

méretű katonai vereség idézte azt elő, a gótok viszont (akik miatt Aurelianus állítólag *elrendelte* a provincia elhagyását) nem a pusztításban lelték kedvüket, amerre elhaladtak vagy ahol letelepedtek. Sőt, egyes források arról tanúskodnak, hogy dákok irányításával keltek át a hegyszorosokon, mielőtt a római hadsereg támadtak volna. Az egyik forrás szerint egy püspök úgy vélte, hogy a helybeliek gyakran szívesebben hódoltak barbár törzsek vezéreinek, mivel azok élelmiszerral is beérték adó fejében, míg a római adótisztviselők kíméletlen nyomás alatt tartották őket.

2. A nagy román régész, Vasile Pârvan, felfedezett két, a 4. századból származó dokumentumot, s ezekben egy helybéli gót „király” a Dunától északra „kenéz”-nek („jude”) mondja magát, márpedig ez nem azon tiszteletbeli címek egyike (mint a *patricius*, a *despota* vagy a *cézár*), amelyeket a bizánci császár adományozott. A helybéli dákorománok adták ezt a nevet annak a bírónak vagy tisztségviselőnek, akinek irányítása alá néhány falu vagy egy völgy tartozott (és ez a név, mint látni fogjuk, meg is őrződött). Tehát a barbárok szóban forgó királya a Dunától északra latin nyelvű népesség fölött uralkodott, és azon a néven szólíttatta magát, amelyet helybéli alattvalói tulajdonítottak vezéreiknek.

3. Téves állítás, hogy a római hadsereg és közigazgatás távozása után nyoma sincs többé Daciában latin nyelvű feliratoknak. Találtak ilyet a 4. és az 5. századból, bár

gyérén fordulnak elő, aminek az a magyarázata, hogy a városi élet szinte teljesen megszűnt, a falvakba húzódtott vissza. A későbbi századokból fellelt, csekély számú dokumentum csakis a barbár uralkodó réteget említi – ők háborúznak, ők irányítják a politikát –, a helybéli földművesekről nem esik szó (pedig a hadviselő barbároknak szükségük van rájuk, hiszen az élelmet ők állítják elő). A világtörténelemben ez mindig így van: az összeomlott birodalmak népességéről nem beszélnek a források, csak az új urakról ejtenek szót.

4. A dokumentumok némasága (ezt nevezik „*a silentio*” érvnek) nem helytálló érv. Tekintsünk most el az írott forrásokba vetett kizárólagos, szinte babonás hittől. A történetírás nem támaszkodhat csupán írott forrásokra. A bennünket is érintő „sötét évezred” során sehol nem fordul elő a Svájcban (Rhétia tartományban) élő latin ajkú népesség említése, holott ők mindmáig a *rétoromán* nyelvet beszélik. A hozzánk közelebb eső albánokról szintén nem szólnak a források ezer éven át (vagyis még nálunk is hosszabb ideig). Mindamellett görög vagy szláv szomszédai nem állhattak elő azzal, hogy az égből pottyantak, s azért laknak azon a földön, ahol már az ókorban hivatkoznak rájuk.

5. Miért a románok kései felbukkanása a magyar hivatalos iratokban? Ennek egyszerű a magyarázata. A magyar hűbériség szerkezeti elemei, maga a királyi hatalom csak valamikor a 12–13. század folyamán érez-

vetik kellő hatékonysággal jelenlétüket, ekkor történik meg az, hogy a falusi közösségek, a románok bírái és kenézei, ha rájuk szállnak a magyar adóbehajtók, vagy ha peres ügyük támad, szükségét érzik, hogy a királyi kancelláriához forduljanak ősi jogaik elismertetése érdekében.

6. Sokatmondó tény, hogy az első dokumentumok a románok (vlachok) lakhelyéül az „erdőket”, vagyis erdők borította vidékeket jelölik meg, mivel a fák sűrűjében meghúzódó ligetekben könnyen oltalmat leltek a portyázó lovas csapatok ellen. Egy röviddel 1200 után kelt, szász telepeseeknek szóló királyi adománylevél a Fogaras vidékét „vlachok és besenyők erdejének” (*silva Blacorum et Bissenorum*) nevezi. Ha a románok, ahogyan azt állítják, délről jöttek, csak nemrég letelepített nomád pásztorok lettek volna, az erdőbe húzódtak volna juhnyájakkal? A fiatalon elhunyt régész, Radu Popa hívta fel a figyelmemet arra, hogy Erdély más részeiről is előbb *silvae* vagy *sylvae* néven halunk, s majd csak később lesz belőlük „comitas”, azaz „megye”, amelynek élére a magyar államigazgatás a „comes”-t, más néven ispánt állította.

Mi több, az „erdővidék” és „románok lakta föld” kifejezések közötti megfelelés a Kárpátoktól délre, a mai Havasalföldön (Munteniában) is érvényes! Tudják, mit jelent a „Vlaşcă” helynév? Jelentése szláv nyelven „vlachok földje”. Hát az, hogy „Codrul Vlăsciei”? Annyit tesz: „románok erdeje”, miután szláv nyelven *vlasi* a *vlach* többes száma. (Ennek az erdőnek csu-

lőse) pán parányi része őrződött meg Bukaresttől északra, holott a középkorban hatalmas területet borított be.) Teleorman megye elnevezése ugyancsak sűrű erdő emlékét őrzi, amely az őshonosok lakhelye volt, be-
besenyő vagy kun nyelven ugyanis „*deli orman*” jelenlétére „bolond erdő”. Más szóval a kora középkorban mind Erdélyben, mind Havasalföldön az erdőkben továbbra is a románok ősei laktak még mielőtt a szlávok elkezdenének elkezdenének volna, egyébként ugyanis ez utóbbiak nem nevezték volna a szóban forgó helyeket „románok erdejé”-nek! Tisztázzuk: amikor erdőt mondunk, akár egy vagy két megyényi, nagy kiterjedésű területre gondolunk, ahol vagy a természet alkotott fátlan térséget, vagy maguk a nagyobb közösségek ott élő emberek vágták ki a fákat, hogy feltörhessék és megműveljék a földet, amelyen kölest, káposztát, hagymát termesztettek, marhát, sertést, szárnyast tenyésztettek.

Viszonylagos oltalmat élveztek a lovas nomádok támadásaival szemben. Bizonyos források azonban azt is elárulják, hogyan lehetett mégis kitalálni az ilyen „oázisok” helyét: elég volt távolról megfigyelni, hol köröz a magasban egy-egy héja vagy sas, mert ahol kitar-
tóan köröz, ott élelemre vadászik, s az lehet hulladék vagy állati tetem is – a lovasok máris arra vették az irányt. Ami a román nyelv bolgár vagy macedón eredetűnek mondott szavait illeti, őseinknek nem kellett a Balkánon élniük ahhoz, hogy ezeket átvegyék, lévén hogy a délkelet-európai szláv törzsek mindegyikének nyelv-

...és vében előfordulnak, jó néhány pedig e törzsek közül (és minden bizonnyal a Dunától északra, szinte az ország egész területén is letelepedett (a források az egész Kárpát-medencében tudnak kisszámú szláv csoportokról a 13. századig). Ahova állítólag a románok ősei visszavonultak; az egykori „Dacia Aureliana” hódítói pedig egyébként a szlávok nyugati törzsei voltak, amelyek később a szerb és a horvát nyelvet beszélték, ezzel szemben a román nyelv szláv jövevényszavai a szlávok keleti csoportjától származnak, amelyből utóbb a bolgár és a macedón (az előbbi közeli rokona) fejlődött ki. A Kárpát-medencében a szlávok főként a termékeny folyó völgyekben telepedtek meg, folyóink egy (viszonylag összetartozó) részének neve az ő emigrációjukat őrzi: Dâmbovița, Ialomița, Prahova, Neajlov, Milcov (Milkov), Bistrița (Beszterce). Időbe telt, amíg elmentek az őshonos románokkal, szomszédaikkal összekeveredtek, és végül elrománosodtak.

A nyelvfejlődés törvényeire hivatkozva a nyelvészek azt állítják, hogy a vlachok által beszélt késő-latin és az újonnan jött szláv nyelve közötti összeolvadás csak valamikor a 9. században kezdődött, s addigra a késő-latinból már kialakult – nevezzük így – a román nyelv elődje. Ezért van az, hogy a szláv nyelv szinte semmiféle hatással nem volt sem nyelvünk szerkezetére, sem ragozási rendszerünkre (vagyis a mondat- és morfológiai vonatkozásokra), de annál inkább a szókészletre. Nézzék például a francia nyelvet: a gall-római népesség és a germán népek – frankok,

burgundok, stb. – közötti keveredés sokkal korábbra tehető, ennél fogva sokkal mélyebben érintette a születő új-latin nyelvet, különösen a hangkészlet és a ragozás tekintetében.

8. Most pedig nézzük az állítólag albán eredetű kölcsönzavakat. Ugyan miért a már romanizált, vagyis kultúrájában előbbre tartó népesség kölcsönzött volna szavakat albán szomszédjától, amely ezen a hatáson nem ment át, tehát nála barbárabb volt? A mai nyelvészek hajlanak arra, hogy a román és az albán nyelv közötti hasonlóságokat – mindössze néhány tucat szóról van szó – a közös indo-európai eredettel magyarázzák.

Ugyanígy állunk a dákoromán nyelv és az aromán vagy meglenoromán nyelvjárás közötti szoros rokonsággal. Lehet rá anélkül is magyarázatot találni, hogy őseink szálláshelyét a Dunától délre kellene elképzelnünk, hiszen ugyanazon népek keveredése, amelyek a késő-latin balkáni változatát beszélték, akár ezer kilométernyi távolságra is eredményezhet hasonlóságot.

Emellett arra is akad néhány példa a dákorománban, hogy olyan növények vagy a természetben előforduló anyagok nevével találkozunk, amelyek *nem fordulnak elő a Dunától délre*. Hogyan őrződtek volna meg, ha őseink valamennyien délre települtek volna? Beérem egyetlen, igen beszédes példával. „Păcură” szavunk a latin „picula”-ból ered, jelentése „nyersolaj, pakura”. Márpedig a nyersolaj csak a Kárpátok lejtőin tör fel a földből.

9. A magyar történészek megpróbálják tagadni egy döntő fontosságú forrás minden dokumentumértékét. Béla magyar király „névtelen”, ezért a történetírás által Anonymus névvél jelölt jegyzőjének 1200 körül latinul írt krónikájáról van szó, amely azért döntően fontos történelmünk szempontjából, mert azt adja elő – feltehetően egy korábbi krónika nyomán –, hogy amikor a magyarok nyugatról keletre tartva behatoltak Erdély és a Bánság földjére, ott három, románok és szlávok lakta vajdaságot találtak. A még korábbi, orosz nyelven írott *Nyesztor krónikája* – vagyis egy teljesen független forrás – szintén tudósít arról, hogy a Kárpátok északi hágóin át érkező magyarok vlachokat („volohi”) találtak. Az Anonymust ért kritikáknak van egy szilárd pontja: a kunokat is említi az Erdély földjén élő népek között, jöllehet ők mintegy százötven évvel a magyarok és a besenyők után vándoroltak be. De a krónikákban gyakran fordulnak elő hasonló időbeli „összecsiszások” (amit jelen esetben még az is magyaráz, hogy a besenyők és a kunok szinte azonos nyelvet beszéltek).

Vitát váltott ki a három „vajda” – Glad, Menumorut és Gelou – neve is. Csak a harmadikat tekintik vlachnak, és a magyar történészek igyekeznek kimutatni, hogy a név magyar eredetű, jöllehet másrészt azt hangsúlyozzák, hogy a szóban forgó nép szegénységben élt, a vajdának gyengén felfegyverzett harcosai voltak. Mi a Gelu írásmódot szoktuk meg, és *Dzselunak* ejtjük, ahogyan az újkori román nyelv kívánja, de amikor a krónika

szász szerzője a latin g betűt használta, azt bizonyára így is ejtették, az *ou* pedig kettőshangzó, a név kiejtése tehát Gélou, vagyis feltehetően a Ghelău román név eltorzult alakja. És éppen Kolozsvár térségében, ahova a krónikás Gelou vajdaságát helyezi, mindmáig van egy hegység, egy patak és egy helység, amely századokon át vagy a Ghilău vagy a Gilău nevet viselte, és én azt hiszem, hogy az első román vajda nevét őrizték meg. A név hitelesen román, sőt ókori volta mellett szóló bizonyíték, hogy egy ógörög szövegben egy thrákiái helység neve *Geloupára*, ami annyit tesz: „Gelou falva” vagy „vására”. *Teljesen azonos szóalak!*

A Glad feltehetően egy szláv név elferdített lejegyzése, a krónikás egyébként meg is jegyzi, hogy Vidin vidékéről érkezett, tehát bolgár lehetett. A Menumorut szemmel láthatóan egy turáni eredetű vezér nevének magyaros lejegyzése – meglehet, hogy ő is bolgár (protobolgár) volt.

10. De az én szememben a döntő érv a kontinuitás mellett térségünk valamennyi nagy folyóvíze és a Kárpátokat alkotó hegységek ókori nevének megőrzése: Nistru (Dnyeszter), Prut, Siret (Szeret), Buzău, Argeş, Timiş (Temes), Mureş (Maros), Criş (Körös), Someş (Szamos), Tisa (Tisza). Ezek mind olyan nevek, amelyek már a római hódítást megelőzően előfordulnak, és főképpen a Dunărea (Duna), amely román nyelven a latintól eltérő alakban őrződött meg (hiszen ott *Danubius*), de amely hasonlít a balti nyelvekben ismeretes vízvíz-nevekhez! Ugyan ki mástól vehették át a barbár

hódítók ezeket az ősi neveket, ha nem azoktól a helybéliektől, akik lakhelyükön maradtak annak ellenére, hogy szakadatlan áramlás, új meg új népek bevándorolása közepette éltek?

Teljes meggyőződéssel vallom tehát, hogy mindvégig a középkor folyamán latin nyelvet beszélő számos közösség élt a Duna és a Kárpátok medencéjében – egyébként folyamatosan kapcsolatban állva a Dunától délre élőkkel, a folyam ugyanis sem az emberek mozgásának, sem közvetlen érintkezésüknek soha nem volt akadálya.

AZ ELSŐ BARBÁROK MEGJELENÉSE TÁJAINKON

Lássuk, kik is voltak a dákorománok lakta területre behatoló barbárok.

Elsőként jöttek a gótok, akiknek volt egy keleti ága – ők az osztrogótok – és egy nyugati, ezeket vizigótoknak hívják. Nem telepedtek le nálunk, mivel vonzotta őket a gazdag Itália és Konstantinápoly, amely Konstantin császár óta a birodalom második fővárosa lett, később pedig a bizánci császárság székvárosa. A gótok tovább vándoroltak nyugat felé: az osztrogótok Itáliában leltek otthonra, míg a vizigótok Galliában és Hispániában.

A gótokkal rokon gepidák – ugyancsak germán nép – több száz éven át lakták ezt a földet (a Bánságban és Erdély nyugati felén legkevesebb kétszáz évet töltöttek). Lehetséges, hogy maradt is belőlük egy kevés hírmondónak, amikor nyugat felé űzte őket az avarok és a longobárdok furcsa szövetsége (azért nevezem furcsának, mert az Ázsiából jött

avarokkal ellentétben a gepidák is, a longobárdok is germán eredetűek voltak). Nyelvünkre azonban a jelek szerint nem hatottak, ahogyan a longobárdok sem az olasz nyelvre (ritka kivételektől eltekintve, amilyen Lombardia tartomány neve), pedig századokon át ők uralták Itália északi részét.

A gepidák helyét átvették az avarok. Az ázsiai népcsaládot, amelyhez tartoztak, a tudósok *turáninak* nevezik, nyelvüket pedig *türknek*, megkülönböztetésül az oszmán törökök nyelvétől. Ekkor a 6. század kezdetén járunk. Az avarokkal párhuzamosan tájainkra behatolt egy nagy lélekszámú nép is, amely azonban nem volt ugyanolyan szerveződésű, mint a germán népek, mert ezeknek királyaik voltak és arisztokráciájuk, egyfajta államba tömörültek. A szlávokról van szó.

Ők is valahonnan a mai Ukrajna, Lengyel- vagy Oroszország területéről jöttek, rendre éreszkedtek déli irányba, a Római Birodalom felé tartva, őket is vonzotta ugyanis annak gazdagsága. Már az 500. év előtt kezdtek beszivárogni a birodalomba, előbb nyugaton, Itália irányában, ám akkor még nem voltak eléggé szervezettek, így sokan közülük szolgaságba estek. Egyes nyelvészek szerint a késő-latin nyelv „rabszolga” szava (*slavus*) e nép nevéből ered.

Érkeznek tehát Erdély, Havasalföld, Moldva földjére a szlávok csoportjai, de most már az avarok kíséretében jönnek.

Az 500. évet követő első századokban a szlávok leginkább a szabadon talált völgyekben és síkságokon telepednek le, míg a dákorománok leszármazottai visszavonulnak az erdőkbe és a hegyek közé.

Ránk maradt egy horvát pap írása a 12. századból – a történészek „Diokleea-i pap”-ként tartják számon –, amely megindokolja, miért menekültek a dalmát földön élő „rómaiak” a szlávok elől a hegyekbe. Azért, mert *keresztények lévén* attól tartottak, hogy a pogányok üldözni fogják őket. Ez magyarázatot nyújthat arra is, minek köszönhetően mehetett végbe könnyebben az ország területén élő vlachok és szlávok keveredése azt követően, hogy a 9. században a bolgárok és az uralmuk alatt élő szlávok felvették a kereszténységet. De a dákorománok leszármazottait még ne nevezzük románoknak, ez a név ugyanis csak azt követően illeti meg őket, hogy a román nyelvet beszélik; az pedig akkor születik meg, miután az egykori dákorománok leszármazottai és a szlávok együttélése nyomán kölcsönösen hatnak egymásra és végül elkeverednek egymással. De ha nem románoknak, akkor hogyan nevezzük őket? Nevezzük őket „oláhoknak” (*valahi*).

Miért? Az „oláh” névnek nincs lekicsinylő mellékönégi, noha akadnak rosszindulatú idegenek, akik szerint van. Nemes csengésű név ez, a germán népek jelölték vele mindazokat, akiken nyomot hagyott Róma hatása. Eredete egy kelta néptörzs, a *volscusok* nevére nyúlik vissza, amely a mai Svájc és Ausztria földjén élt, s amely idővel átvette a latin nyelvet. Germán szomszédaiuk később az ő nevüket alkalmazták minden, a latin nyelvet beszélő népre.

Ez a magyarázata, hogy ama határvonal mentén, amely a germánok lakta föld és az egykori Római Birodalom között húzódik, a brit szigetektől idáig, több olyan vidéket találni mind a mai napig, amelynek neve visszavezethető a *volscusokra*. Hallottak Wales-ről, amely Skóciához hason-

lóan Nagy-Britannia egyik északi tartománya – mindkettő lakói a szigetország egykori kelta népességének leszármazottai. Nos, a Wales név eredete ugyanaz, mint a Valahia (Oláhország) névé! Ugyanaz az eredete a Belgiumban élő *vallonok* nevének is (akiknek francia az anyanyelvük, szemben a holland nyelvet beszélő flamandokkal). Németül a franciák gúnyneve *Welsche* (ahogyan a németeké franciául *Boche*), a középkori német pedig *Wahlen* néven ismerte az olaszokat. Lengyelül az olaszok neve *Włoch*, a többi szláv nyelvben is ehhez hasonló. *Valahoknak* nevezték a Balkánon és mifelénk élő latin nyelvűeket is. A szlávok a germánoktól vették át ezt a népet, de hangátviteléssel a „vahl”-ból „vlah” lett. A középkor folyamán a szlávok nyelvéből ment át a görögbe, ami arra vall, hogy a szlávok mélyen behatoltak a szárazföldi görög területre. Mivel pedig a görög nyelvben a V hang jelé a B, a keresztes hadjáratok idején a szó „Blac” formában került be a nyugati népek, a „frankok” nyelvébe.

Következésképpen a „valah” („oláh”) név mind a germánok, mind a szlávok vagy a görögök körében azokat a „birodalmiakat” jelölte, akik valamely, a latinból kialakult nyelvet beszélik. Amikor tehát a továbbiakban oláhokat emlegetek, azt a románok őseire kell érteni. Más népek fiai később is ezen a néven emlegettek bennünket. Mi saját magunknak a *români* vagy *rumâni*, délen, a Balkánon *armâni* nevet adtuk (ez utóbbi szókezdő a hangja az aromán nyelvjárás sajátossága).

A mondottakat összegezve: az őshonos nép megőrizte a „római” („román”) nevet, míg az idegenek a „vlach” vagy „valah” nevet adták neki. Éppen ezért én hol oláhokról, hol románokról fogok beszélni – helyesebbnek vélem ugyanis,

ha a kettő között különbséget teszünk, és a „román” népnévvel csak a későbbiekben, az 1000. év után élünk, amikor már elkezdődött a szláv-oláh egybeolvadás, és kialakul az a nyelv, amelyet *románnak* mondhatunk.

A mai Magyarország és Erdély szinte egész területe az avarok uralma alá tartozott, s egy nagy kiterjedésű, Ringnek nevezett tábor volt a központjuk valahol Pannóniában (a magyar Alföldön). Több mint kétszáz éven át (550 és 780 között) jelentős hatalmat képviseltek Közép-Európában, és bizonyos értelemben a szlávok is nekik voltak alávetve. Lovasaik rettegett harcosok voltak, de mivel a törzs nem volt nagyszámú, a tömegesen velük tartó szlávokkal együtt hajtották végre a Bizánci Birodalom elleni vad támadásaikat, ostrom alá vették Szaloniki városát és Konstantinápolyt, s mindez oda vezetett, hogy a szlávok, akik eltanulták tőlük a hadviselést és a zsákmányszerzést, mélyen benyomultak a Bizánci Birodalom tartományaiba, és ott le is telepedtek, még Peloponneszban, Görögország déli részén is. Jóllehet a 10–11. században Bizánc, hallatlan erőfeszítések árán, megpróbálta újjáteremteni a birodalmat, és sikerült is helyreállítania a Peloponneszosz és a szlávok, albánok, oláhok által megszállt ország görög jellegét, Macedónia nagyobb részt végleg a szlávoké maradt, akárcsak Moesia, az „aurelianuszi Dacia” és a teljes Illíria, ahol a „romanizált” egykori lakosság szigetek módjára, amelyeket mindjobban ellep a víz, egyre jobban összezsugorodott.

Az avarokat 797 és 805 között két olyan csapás érte, amely véget vetett hatalmuknak. Az egyik nyugatról jött, Nagy Károlytól, a frankok királyától (aki a németeknek Karl der Grosse, a franciáknak Charlemagne), a másikat a bolgár

cár, Krum mérte rájuk. Nagy hatalom voltak ideig-óráig, s összeomlásuk annyira váratlan volt és teljes, hogy az orosz nyelvben szállóigévé vált: „Elpusztultak mint az *oborok*.” Oroszul ugyanis ez volt a nevük, miután az *a* hangból *o* lett, a *v*-ből *b*, a középső *a* pedig kihullott.

A SZLÁVOK
Az avarok hatalmának összeomlásával a szlávok, akik benépesítették térségünket és a teljes Balkán-félszigetet, függetlenekké váltak. Az avaroktól eltanulták nemcsak a hadviselés művészetét, de – részben ugyancsak tőlük, részben a germánoktól – azt is megértették, hogyan kell berendezkedniük az uralkodásra.

Érdekes megfigyelésekre jutunk, ha megnézzük, hogyan nevezték előjáróikat és az állami ranglétrán betöltött tisztségeket – sok, általuk használt név a mi nyelvünkbe is átkerült. A király a frankok királyáról, Nagy Károlyról kapta a nevét, ezért *králnak* mondták, a szó a germánok nyelvjárásaiban *Karl* lett, a szlávok kiejtésében *Král(i)* – a magyar nyelvben ebből lett a *király* köznév és román megfelelője: *crai*. Viszont a főembereket jelölő két másik cím – *bán* és *zsupán* – avar örökség. *Bojár* (*boier*) szavunk szintén türáni – besenyő vagy protobulgár – eredetű (utóbbi a *türk* nyelvet beszélő nép neve, amely a 7. század végén kiszorította a mai Bulgária területéről a bizánciakat, és a nála nagyobb lélekszámú szlávok hatására elszlávosodott). Két nemesi címet szintén a szlávoktól vettünk át, de a *kenéz* (*cneaz*) és a *vitéz* (*viteaz*) szavak feltehetően a németből származnak, az első a „király” jelentésű *König*-ből, míg a második a *Viking* alakváltozata (ez

a hódító skandináv nép a 9. és a 11. század között végigpor-
tyázta Európa északi vidékeit, nyugati irányban megfordult
Franciaország, Anglia és Izland földjén, kelet felé eljutott
Oroszországig, ahol *varégek* néven ismerték őket, s ők rak-
ták le az első orosz állam alapjait).

A vezető jelölő nevek közül egyedül a „vajda” (*voivod*
/ *voievod*) tisztán szláv jövevényszó. Kezdetben a hadsereg
fejének neve, később térségünkben, de *csakis a mi térségünk-
ben*, Havasalföldön, Moldvában és Erdélyben azé, aki az
ország első embere, az állam vagy a tartomány feje (mert
Erdélyben is ez marad a magyar király helytartójának neve).
Ám a szlávoktól vett szó mellett csodálatos módon megjele-
nik a latin *dominus*-ból származó *domn* („úr”) is, amellyel a
rómaiak magát a császárt illették – a románok ezzel a szóval
fogják megnevezni Krisztus urunkat (*Domnul nostru Isus*
Cristos), magát az Istent is (*Dumnezeu*).

A „domn” szónak nagyjából ugyanaz a jelentése, mint
a „vajdá”-nak, ahogyan a „jude” és „cneaz” szavak is szinte
azonos értelműek.

Még bámulatra méltóbban emlékeztet azonban az egy-
kori római világra, hogy szókincsünkben megőrződött a
„császár” jelentésű „impárat” (*imperator*) szó, holott a romá-
noknak sok száz éve nincs már császáruk, sem a Dunától
északra, sem attól délre, ott ugyanis a konstantinápolyi ural-
kodót görög szóval *bazileusznak* nevezik, a szlávok nyelvén
pedig *cár*nak (amely a latin *Caesar*-ból jön, kiejtése kezdet-
ben Kaizar, ebből lett a német *Kaiser* és a szláv *kszár*).

De általában véve a nemesi címeket és vezető tisztsége-
ket jelölő szavainkat a szlávoktól kölcsönöztük. Ebből arra
következtetünk, hogy amikor a szlávok kezdtek elkeveredni

az egykori Dacia földjén maradt; latin nyelvre tért lakos-
sággal, akkor egy ideig ők, a szlávok uralkodtak fölöttük.
(Látni fogjuk, mi köze van mindehhez a *rumân* szónak.)
Tekintve, hogy a vlachok a *jude* névvel jelölték előljáróikat,
a szlávok *cneaz* szava hozzá hasonló értelmet nyert (bizo-
nyos árnyalatnyi különbségre lennebb fogok utalni); ezért
századokon át váltakozva hol a *cneaz*, hol a *jude* címmel
találkozunk, feltehetően annak függvényében, hogy eredeti-
leg szláv vagy vlach közösség élén állott-e. Több száz évbe
telt, amíg a szlávok átvették a helybéliek nyelvét. Nálunk az
ellenkezője történt annak, ami a Dunától délre és délnyu-
gatra ment végbe, a későbbi Bulgária, valamint Szerbia és
Horvátország földjén, ahol a latin nyelvet beszélők tértek át
a szláv nyelvre. A dolog furcsának látszik. Arra vall, hogy
nálunk a szlávok kevesebben voltak, ennél fogva a románok
(oláhok) mondhatni magukba olvasztották őket, és átadták
nekik a román nyelvet, miközben délen a szlávok nyelték el
idővel a protoromán nyelvet beszélőket, míg nem egyre ke-
vesebben maradtak az (új)latin nyelvűek, mert szinte mind
asszimilálták őket a szlávok vagy a görögök.

KITERJEDT-E A PROTOBULGÁR CÁRSÁG FENNHATÓSÁGA A MI TÁJAINKRA?

Szóltam már a bolgárok, jobban mondva protobolgárok né-
péről. Az avarokhoz hasonlóan *türk* nyelvet beszélő törzs
utolsó ismert szálláshelye valahol a Volga középső folyása
mentén terült el. Más, keletről jött népek nyomására a 7.
század utolsó harmadában egy részük felkerekedett, és Dél-
Besszarábia vidékéről (Budzeák környékéről) sikerült át-

kelniük a Dunán. Kemény harcokat vívtak 670–680 között a bizánciakkal, s ezt követően a birodalom hagyta őket letelepedni Dobrudzsa földjén és a mai Észak-Bulgáriában, ahol rövidesen átvették a náluk nagyobb lélekszámú szlávok nyelvét. Ez a harcias, jól szervezett lovas nép erős államot hozott létre, amely folytonosan harcban állt a Bizánci Birodalommal, sőt, többször még a fővárost, Konstantinápolyt is megpróbálta bevenni. De csodálták is ezt a nagyszerű fővárost, a birodalom állami berendezkedését, a keresztény egyház pompáját és befolyását, s így történt, hogy 865-ben az élükön álló kenéz, Borisz, ezer harcosa és nemesembere társaságában részint meggyőződésből, részint politikai számításból keresztény hitre tért, és felvette a cár nevet. Nem sokkal korábban két, Szaloniki városából való hittérítő, Konstantin (szerzetesi nevén Cirill) és testvére, Metód – elgörgösödött szlávok voltak-e, ahogy a bolgárok állítják, vagy a szláv nyelvet beszélő görögök (mert a görögöknek ez a véleménye)? – útra kelt, hogy a Moráviában élő szlávokat megtérítse.

Szláv nyelvre fordították a Szentírást, és ők találták fel a szláv nyelv lejegyzésére alkalmas ábécét, amelyet cirill betűs írásnak neveznek – a bolgárok, a szerbek és az oroszok mindmáig ezt használják, s nálunk is ez volt érvényben 1860-ig.

Hogyan jutott el hozzánk a cirill ábécé? És az ó-szláv nyelvű liturgia, a Szentírás valamint a keleti (konstantinápolyi) egyházhoz kötődő, egyházi hierarchiánkban használatos elnevezések? Az a legtermészetesebb magyarázat, ha elfogadjuk, hogy legerőteljesebb terjeszkedése pillanatában, miután az avarok alkotta Ring megszűnt, a *Bolgár Cárság*

kiterjesztette fennhatóságát tájaink egy részére is. Ha már keleten – Dobrudzsa és Besszarábia földjén – ott voltak, nyugati irányban pedig országuk határos volt a Tiszánál a frankokéval, ugyan miért kerülték volna ki Havasalföldet és Erdélyt épp akkor, amikor ott kisebb politikai alakulatok kezdtek létrejönni, az élükön álló kenézek pedig ugyanazt a nyelvet beszélték, mint ők?

Mindamellett történészeink java része, élükön nagy tudóssunkkal, Nicolae Iorgával elszántan szembefordult ezzel a hipotézissel. De az azóta eltelt időben a régészet érvei is felsorakoztak a logika érvei mellé: a Prahova környéki Slon vára (mindkettő szláv helynév!) jellegzetesen bolgár alkotás, Szeben környékén pedig a bolgár katonai vezetőkéihez hasonló sírokat találtak. Ezért én úgy vélem, hogy a bolgárok mintegy másfél századra tehető itteni jelenlétével kell számolnunk a 8. század vége (vagyis az avarok hatalmának szétesése) és a 10. század kezdete között (ekkor hatoltak be a Tisza mentén a magyarok, hozzánk pedig a besenyők). Így lehet a leglogikusabban megmagyarázni, hogyan indulhatott meg – mivel abban az időszakban viszonylag biztonságos állapotok uralkodtak – a betelepült szlávok és az őshonos oláhok közötti népkeveredés (szimbiózis), alakulhatott ki a kenézek és bírák köréből a nemesi réteg (a későbbi bojárok), terjedt el és őrződött meg századokra szólóan a cirill ábécé és az egyházi szláv nyelv, amely később, az államiság létrejötte után, a fejedelmi kancelláriákban is használatos lett.

Igaz ugyan, hogy a bolgárok körében a kereszténység csak 864 (Borisz megkeresztelkedése) után vert gyökeret, de a bizánciak által behozott új vallási szervezet valószínű-

leg egyazon időben terjedt el az egész birodalomban, tehát azokon a földeken is, ahol a románok – vagyis az oláhok és a rövidesen elrománosodó szlávok – éltek.

Most látom, hogy bolgár közvetítésről beszéltem az egyház létrejöttével kapcsolatban, de arról még nem ejtettem szót, hogyan vették fel őseink a kereszténységet. Vajon akkor vették fel, amikor a bolgárok? (Sőt, netán utánuk?) Nyelvünk, továbbá egész sor régészeti lelet – ezeket többnyire Dobrudzsában találták, de ritkábban másutt is – arról tanúskodik, hogy a kereszténység igen korán, feltehetően még a légiók és az adminisztráció visszavonása előtt behatolt Daciába és Moesiába. A légiók keleti származású katonái, a kereskedők, az utazók hozták magukkal, de akár hittérítők is előfordulhattak köztük, elvégre Szent Pál útja is az elsők között Görögországba és Macedóniába vezetett. A legékezzsúlyosabb tanúskodik arról, mennyire régre tehető a kereszténység felvétele a románoknál. A keresztény vallás alapszókincse ugyanis egytől-egyig latin eredetű: Is-ten (*Dumnezeu*), kereszt (*cruce*), keresztény (*creştin*), hit (*credință*), templom (*biserică*), ima és imádság (*rugă, rugăciune*), áldozás (*cuminecare*), keresztel (*a boteza*), angyal (*înger*), pogány (*păgîn*), szent (*sânt*) (ez utóbbi főleg az ünnepnepnapok nevét őrző régi alakban: Săn Petru, Săn Nicoară, Săn Toader, Sânta Maria, Sântziene), továbbá húsvét (*Paște*) és (talán) pünkösöd (*Rusalii*).

A ROMÁNOKNÁL A KERESZTÉNYSÉG FELVÉTELE KÉT SZAKASZBAN TÖRTÉNT

Bárkiben felvetődhet azonban a kérdés: hogyan sikerült a keresztény hitnek megőrződni abban a Daciában, amely elszigetelődött a birodalomtól csakúgy, mint azoktól az egyházi struktúráktól, amelyek azt követően váltak ismertté és szerveződtek meg, hogy 313-ban Nagy Konstantin elren-

delte a keresztény-üldözések beszüntetését? Nehéz kérdés. Azt kell gondolnunk, hogy a Kárpát-medence kis keresztény közösségei kapcsolatban tudtak maradni a Duna túloldalán születőfélben lévő egyházi hierarchiával. Egyébként a bolgárok jövetelég Bizánc mindvégig érezte jelenlétét a Duna mentén, olykor még a folyó bal partján is voltak hídfő-állásai. Másfelől tudjuk, hogy az itteni gótok és gepidák némelyik vezetője keresztény hitre tért, sőt, terjesztette is a hitet, de ők a nyugati, Rómához kötődő változatát vették fel.

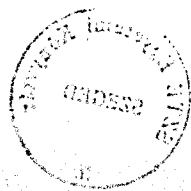
Itt kell emlékeztetnem a Római Birodalom történetének egyik fontos eseményére: 395-től a birodalom két részre oszlott, attól kezdve két császára volt és két fővárosa is: Róma és Konstantinápoly. Ez hosszú időkre szóló következményekkel járt, és *hatásai mindmáig érezhetőek*. Nyugaton a latin maradt a hivatalos nyelv, keleten viszont a 7. századtól a görög nyelv számított annak, amellel a birodalom két részében eltérő szertartási formák alakultak ki, a római pápa és a konstantinápolyi pátriárka közötti versengés pedig egyre sűrűbben mind súlyosabb konfliktusokat idézett elő, s ezek 1054-ben szakadáshoz vezettek a két egyházfő között, akik kölcsönösen kiátkozták egymást. A seb azóta sem gyógyult be, a *szkizma*, vagyis a szakadás nem ért véget. A nyugati egyház utóbb a „katolikus” nevet vette fel, ami görögül „egyetemes”-t jelent, a keleti viszont „ortodox”-nak, vagyis „igazhitű”-nek nevezte magát, ami úgy értendő, hogy helyesen értelmezi a hitbéli dogmákat. És hogy lássák, milyen végeérhetetlen következményekkel járt a birodalom kettészakadása 395-ben, gondolják meg, hogy a két rész közötti határvonal több mint másfél évezreddel később szinte

tökéletesen egybeesik a katolikus hitű horvátokat az ortodox szerbektől elválasztó határral. Ez a példa jól szemlélteti, hogy egy némiképpen önkényes vagy véletlen döntés, amilyen egy határ kijelölése, a végtelenségig tartó következményt von maga után.

De visszatérve a rómaiak által elhagyott Dacia és a kereszténység kérdésére, okkal feltételezhető, hogy voltak olyan, a világtól elzárt vidékek, ahol a hit nem éppen „ortodox” módon őrződött meg, ahol a papok nemzedékről nemzedékre egymásnak adták át a hitélet ceremóniáit és titkait, anélkül, hogy részesedtek volna az egyházi előírások megkívánta felszentelésben, s így ápolták volna a kapcsolatot a főpásztorral. Emiatt van az, hogy az egyházi hierarchia és tisztségek szókészlete egy újabb, második hullámban történt átvétel eredménye, és bolgár vagy görög eredetű (de ha görög is, többnyire bolgár közvetítéssel átvett): érsek (*mitropolit*), püspök (*vlădică*), pap (*popa*), szerpap (*diacon*), kolostorfőnök (*stareț*), gyóntató (*duhovnic*); az imaház szavai: remetekolostor (*schit*), kórus (*strană*), harang (*clopot*), védőszent (*hram*), a szentmisével kapcsolatos kifejezések: reggeli istentisztelet (*utrenie*), vecsernye (*vecernie*), szentelés (*sfeștanie*), temetési szertartás (*prohod*), búcsú (*nedăie*), áldozati kenyér (*prescură*), gyónás (*spovedanie*), böjt (*post*), áldás (*blagoslovenie*), továbbá teológiai kifejezések: Szeplőtelen Szűz (*Maica Precista*), lélek (*duh*), mennyország (*rai*), pokol (*iad*), valamint sok ünnepnap neve.

Régebbi „sânt” („szent”) szavunk a szláv *sventu* hatására új alakot öltött, így lett belőle „sfânt”.

(Egyébként a román „szó” – *cuvânt* – is a latin *conventum*-ból származik, melynek jelentése: „hívek gyülekezete”!)

Ilyenformán szervezettebb, fegyelmezettebb, „ortodoxabb” formát nálunk is csak azután kezd öltetni az egyház, miután létrejött ez a kapcsolat a bolgárok egyházi intézményeivel, melyeket korábban Bizánc létesített (bizánci főpapokkal!), jöllehet az egykori, pogány színezetű szokások – akár régebbiek voltak, akár az elszigeteltség századaiban keletkeztek – ezután is továbbéltek, és a népi hitvilág *mindmáig őrzi őket*.

Azt követően, hogy a magyarok és a besenyők betörése miatt nem maradhattak tovább a Dunától északra, s emellett belső viszályaik támadtak, délről pedig a kivételes energiájú II. „Bulgaroktonosz” („Bolgárölő”) Bazileosz császár vezetésével rájuk támadtak a bizánciak, az első Bolgár Cárság 1018-ban teljesen összeomlott, az ország pedig másfél évszázadra ismét a Bizánci Birodalom tartománya lett.

Húsz éven át folytatta II. Bazileosz kíméletlen háborúját Szamuil bolgár cár ellen, s van e háborúnak egy borzalmas epizódja, amelyet feljegyzett a történetírás: azt követően, hogy megnyerte az utolsó csatát és tizennégyezer foglyot ejtett, a császár elrendelte, hogy tüzes vassal vakítsák meg valamennyit, de hagyják meg minden századiknak a fél szemét. (Vajon a tizennégyezerből hányan voltak oláhok?) Kilométerek százait kellett a siralmas menetnek megtennie, mire a legyőzöttek otthonaikba értek, rettenetet keltve az országban és a jövő nemzedékekben.

A MAGYAROK

Az avarokhoz hasonlóan keletiek voltak a Dunától északra letelepedett, utolsóként érkezett barbár népek is: a magyarok, a besenyők, az úzok és a kunok. A besenyők a magyarok-

kal nagyjából egyszerre, a 9. század végén jöttek. A jelenlegi Oroszország földjéről ők üzték nyugat felé a magyarokat.

A magyarok áthaladtak a Keleti Beszkidákban található Vereckei-hágón, a Kárpátoktól északra, és megállapodtak a Pannon-síkságon, amely alkalmas volt lovaik legeltetésére. Egyes krónikák szerint akadtak még ott latin ajkú, vagyis a későbbi román nyelvet beszélő személyek. Letelepedésük után ezek a nagyszerű lovasok évtizedeken át pusztító erejű portyákra indultak a germánok és a mai Franciaország földjére. A portyák 955-ig tartottak, amikor I. Nagy Ottó, a későbbi császár, a bajorországi Augsburgnál megállította őket, s attól kezdve hasonló kalandozásokra már nem vállalkoztak. Szerencsájükre az Árpád-ház kebeléből (a dinasztia első vezérükről kapta a nevét, aki nyugatra vezette őket) kiemelkedett egy rendkívüli egyéniség, I. István király, akit később szentté avattak. Az ország első királyaként megszilárdította a római katolikus hitet, jöllehet elődei egy ideig haboztak, hogy Rómát válasszák-e vagy Konstantinápolyt – és az új államot, amelynek lakói több nyelvet beszéltek, betagolta a születőfélben lévő nyugati hűbériség rendszerébe. Egyebek mellett előmozdította a német egyház befolyását, német telepéseket hívott az országba: lovagokat, földműveseket, bányászokat, kézműveseket és kereskedőket.

Attól kezdve, hogy nyugat felé történő terjeszkedésüknek gátat vetettek, a magyarok arra törekedtek, hogy a királyság határait kiterjesszék déli és keleti irányban, vagyis a szlávok és a románok ellen fordultak, sőt még a Bizánci Birodalmat is megtámadták. A 12. század végén részben házasságok révén, részben fegyveres erővel megszerezték a horvátok szláv királyságát, amely attól kezdve a magyar

korona alá tartozott, noha megőrizte nyelvét és egyediségét, az élén pedig többnyire a helyi nemességből származó bán állott.

Amint azt már láttuk, mire Erdélybe fokról-fokra behatoltak, ott már létrejöttek a kis román államalakulatok. És szembetalálták magukat azokkal a besenyőkkel, akikkel kétszáz évvel korábban Ukrajna sztyeppéin hadakoztak.

Erdély kiaknázása érdekében a magyar királyok – ugyanúgy, mint Magyarországon – erőteljes telepítési politikát alkalmaztak. Előbb a besenyők, majd a kunok ellen a Keleti Kárpátok lábánál letelepítették a határ védelmére azt a népet, amely velük együtt jött Európába. Magyarul *székely* a nevük, latinul *siculus*, mi pedig *secui*-nak mondjuk őket. Származásuk nem teljesen tisztázott, de az biztos, hogy kezdettől fogva felvették a magyar nyelvet. Amolyan „örgrófságot” alkottak a nekik juttatott, kétmegyényi területen, amely különös jogokat élvezett; élén pedig soraikból választott ispán állott, a „comes Siculorum”.

Már a 12. század végétől elkezdődött egy másik fontos telepítés, a németeké. Előbb az ország északi, Hollandiával szomszédos részéből hozták őket, majd második alkalommal keletebből, Szászországból – ezért nevezték *szászoknak* Erdély német lakosságát. Azt várták tőlük, hogy egyrészt falvakon honosítsák meg a fejlettebb földművelést, másrészt, hogy létesítsenek német jellegű városokat, a megfelelő védelmi rendszerrel, gyakoroljanak mindenféle kézművességet és legyenek jó kereskedők. Az általuk alapított városok közül hét lett annyira ismert, hogy róluk magát Erdélyt is „Siebenbürgen”-nek, „Hét város”-nak nevezik a németek. Közülük kettő, Brassó (Braşov) és Szeben (Sibiu) – a né-

metek a Kronstadt és a Hermannstadt nevet adták nekik, de eredetileg mindkettő szláv-román eredetű – játszott élvonalbeli szerepet a tartomány fejlődésében, mint ahogy egyébként a Kárpáton túli román fejedelemségek gazdasági életében is. A székelyekhez hasonlóan a szászok is széles körű előjogokat élveztek; előjárójuk pedig a „szászok ispánja”.

De térjünk vissza a Kárpátok túloldalán megállapodott besenyőkhöz. Közel kétszáz éven át laktak tájainkon. Rendkívül harcias nép voltak. Szüntelenül hadban álltak hol az oroszokkal, hol a magyarokkal, hol a bizánciakkal, míg végül 1091-ben Alexiosz Komnenosz császár a Lebunionnál vívott nagy ütközetben meg nem semmisítette hadaikat. A foglyok egy részét besorozta saját hadseregébe, a többi asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt letelepítette a birodalom területén.

Vajon a nálunk élt besenyők eltűntek mind egy szálig? Nehezen hinném. Valószínűleg tőlük származó helynevek fennmaradtak – a Peceneaga helynév feltétlenül ilyen. Talán néhány, tőlük átvett szó is előfordul nyelvünkben, ezt azonban nehéz kimutatni, mivel igen hasonló nyelvet beszéltek a kunokkal, akikkel testvérek és ellenségek voltak – a bizánciak a kunok segítségével semmisítették meg őket –, és akik átvették a helyüket.

A KUNOK

Ők is keletről, a mai Ukrajna földjéről jönnek; ahol többszáz éven át igazi hatalomnak számítanak. Állandóan harcban álltak a kijevi nagykenézségben élő oroszokkal, akik regös

énekeikben (ezeket az északi tavak vidékén fedezték fel a 19. század közepén) meg is emlékeztek a *polovecekkal*, vagyis „a sztyeppe emberével” vívott harcokról – ez volt a kunok orosz neve, s a *kum* gyökből alkotott szóval ők is így nevezték magukat. Nagyobb hányaduknak Ukrajna déli része adott otthont, őket *fehér kunoknak* hívták, a többiekét pedig, vagyis a kisebbik ágat *fekete kunoknak* – ők nyomultak be Moldva déli részébe, Havasalföldre, de tovább is, egészen Bulgáriáig. A besenyők helyébe léptek, és náluk tartósabban itt is maradtak; feltehetjük, hogy a 11. század végétől (1090) egészen a 13. század közepéig (1240, amikor menekülniük kellett a nagy mongol betörés elől) viszonylag szilárd, szervezett körülmények között éltek tájainkon. A korbéli nyugati vagy bizánci térképeken és írott forrásokban Havasalföld „Kunország” néven szerepel.

E barbár nép uralkodása alatt első ízben érzékelhető a *románok aktív részvétele* a politikában. Nicolaë Iorga „román-kun szimbiózist” emlegetett. Világosan látszik például, hogy a középkorban a románok tőlük sajátították újra el a hadviselés művészetét (különösen a lovas támadás taktikáját). Egyes nyelvészek szerint vannak nyelvünkben tőlük származó szavak, jelentésük eredetileg a hadviseléshez kötődik. Ilyen a *beci* („pince, börtön”) szó, amely kezdetben erődményt jelentett, így lett az osztrák város, Bécs neve, továbbá *bir* („sarc, adó”), *ceată* („csapat”), *olat* („birtok, gazdaság”), *toi* („csapat, sereg”) szavaink, feltehetően az *odaie* („lakás”) szó is. Azután sok helynév, közülük Comana és Comarnic a legszembetűnőbb, de ide tartozik a legtöbb *-ui* végződésű helynév is (Vaslui, Covárlui stb). Említettem fennebb Teleormanit – nos, a Bărăgan név épp oly sokatmondó.

AZ ASSZÁNIDÁK LÁZADÁSA, A VLACHOK ÉS BOLGÁROK KIRÁLYSÁGA. A kunok Bulgáriába is behatoltak, amely a II. „Bolgároló” Bazileosz által elkövetett véres megtorlás óta nem volt már független állam. (A kunok emlékét őrzi például Kumanovo helység, ahol a kilencvenes években Jugoszlávia és a NATO katonai szakértői tanácskoztak.) Az egész tartományban román ajkúak nagyszámú népessége élt még, akik minden bizonnyal szakadatlanul ápolták kapcsolataikat a Dünától északra lakó románokkal. Ezek a vlachok főképpen juhokat tenyésztettek, ezért van az, hogy a vlach név idővel mind a bolgároknál, mind a görögöknél „pásztor”-t jelentett.

Két testvér, Péter és Asszán – Tirnovo vidéki vlachok – miután az adózás ügyében vitájuk támadt Angelosz Izsák császárral, meg amiatt is, hogy a császár többé nem fogadta be a vlachokat a birodalom hadseregébe, fellázította a császár ellen az egész vidéket – vlachokat és bolgárokat egyaránt. Két éven át folytak a harcok, de mivel a hadi szerencse nem nekik kedvezett, átkeltek a Dünán, és románok, valamint kun lovasok kíséretében térték vissza, s egy idő után le is győzték a bizánci hadsereget. Románok és kunok e gyors szövetség-kötése alapján én úgy vélem, hogy a tirnovói vlach testvérpár már korábban kapcsolatba került a kunok vezetőivel, talán még rokonságban is álltak velük, *ugyanis az Asszán név kun eredetű*. Péter és Asszán azonban az egykori bolgár cárok koronájával lépett újra a világ elé, lévén, hogy ott az képviselte az államiság hagyományát, amelyet kétszáz évvel korábban a bizánci hódítás megszakított. A harmadik testvér, Ioniță (görögül Kalojoannesz,

vagyis Szép, netán Vitéz János) még messzebb ment e családi becsvágyban: a nagy III. Ince pápától királyi koronát szerzett. Levélváltása a pápával világosan bizonyítja, hogy római származására hivatkozott, amit a pápa el is ismert. (Köztudott, hogy a Szentszék mennyire jól tájékozott volt mindig!) Minden összebonyolódott azonban 1204-et követően, miután a negyedik keresztes hadjárat csapatai a ravasz és kapzsi velenceiek rábeszélésére feladták a kitűzött célpontot és elfoglalták Konstantinápolyt. (Ez a drámai esemény beláthatatlan következményekkel járt, mivel a nyugati és a keleti egyház – a katólikusok és az ortodoxok – ekkortól lettek olyannyira ellenségek, hogy a békesség mind a mai napig nem állt helyre közöttük.) A római egyházat elhagyva János újra a görög pátriárka alárendeltje lett (aki a kis-ázsiai Nikeában lélt menédek), hadba vonult a keresztesek, vagyis a *frankok* ellen, és a kunok segítségével 1205-ben legyőzte Flandriai Baldovin *latin* császárt, aki később egy tirnovói tömlöcben hunyt el. De az Asszanidák államát, amely az első Bolgár Cárság hagyományát követte mind a politikában, mind a műveltségben, János után nem úgy emlegették többé, mint „a vlachok és bolgárok királyságát”, ahogy a frank krónikák nevezték, hanem egyszerűen „második Bolgár Cárság”-nak titulálták. A románok részvétele ebben a nagy teljesítményben idővel olyannyira háttérbe szorult, hogy egyes bolgár történétírók azt a (névetséges) kijelentést is megengedik maguknak, miszerint azt a királyságot „bolgárok és pásztorok” hozták létre.

A MONGOL BETÖRÉS

A 13. század első éveiben egyszeriben olyan hatalom bukkant fel váratlanul Eurázsia térségének túlsó végén, amelyhez foghatót még nem látott a világ harciasságban: Dzsingisz-kán lovas hadserege volt az, és Mongólia sztyeppéiről érkezett.

El kell most időznünk egy perccig a mongol jelenségnél. Nem csupán azért, mert a világtörténelem sorsdöntő pillanata, hanem amiatt is, mert hallatlanul nagy következményekkel járt nálunk is, hiába vagyunk több ezer kilométerre tőlük. Dzsingisz-kán óriási, kiválóan szervezett hadserege, amelynek két szárnyán a saját törzséből való lovasság helyezkedett el, s amely idővel sok más (mongol vagy türk) nép katonáiból is állott, 1206-ban kerekedett fel, és elsőként meghódította Kína északi részét. Rövidesen Nyugat felé vették útjukat, több ázsiai országot leromboltak, köztük a perzsa királyságot, és amerre elhaladtak, példátlan kegyetlenséggel tömegmészárlást hajtottak végre – a nagyobb városok bevétele után koponyák százezreiből emeltek piramist. Hírük és a nyomában járó rettegés futótűzként terjedt el az egész világon. Amikor a nagykan 1227-ben meghalt, gyermekei felosztották egymás között a birodalmat, egyiküket pedig megválasztották nagykánnak. De már ezt megelőzően akkora haddal, amelyet még nem látott a világ, Szibérián keresztül elindultak Európa felé Dzsingisz egyik unokájának, Batukánnak a vezetésével. A Kalka folyónál, az Azovi-tengertől északra, a kijevi nagyherceg és a vele szövetséges fehér kunok csapatai 1223-ban súlyos vereséget szenvedtek. A hír azonnal eljutott a mifelénk élő fekete kunokhoz. A mongol veszélytől való félelmükben a kunok, akik azt megelőzően

minden próbálkozást visszautasítottak a kereszténység felvételét illetően, több hittérítőt és katolikus szerzetest megöltek, kapitányuk útján most felkérték a magyar királyt, vegye őket pártfogásába, és küldjön mielőbb egy püspököt, aki az egész népet megkereszteli. Tekintélyes küldöttség kelt útra 1228-ban a Kárpátokon túlra, célpontjuk valahol Moldva és Havasalföld határa mentén lehetett, a küldöttséget pedig maga a királyfi, a jövő IV. Béla vezette, valamint az esztergomi érsek. Vezérükkel együtt több tízezer kun keresztelkedett meg akkor, s azonnal létrehozták a kunok püspökségét is, amelyet a Milcov folyóról neveztek el (Milkói püspökség).

Templomot, palotát, várat emeltek – semmi nem maradt belőlük, tizenhárom évvel később ugyanis jött a mongol fergeteg.

1241-ben a mongolok három ágból nyomultak előre az orosz földek irányából Nyugat felé, és útjukban sorra letiporták az orosz fejedelemséget, majd a német lovagoktól támogatott Lengyel Királyságot, s miután hazánkban is áthaladtak –, ahol északon a Radna környékén nemrég letelepített szászok álltak ellent nekik, délen pedig egy „vlach” alakulat – Magyarországon szétverték IV. Béla király hadseregét. A királynak sikerült megmenekülnie és az Adriai tenger egyik szigetén meghúzódnia. A világ arra számított, hogy a mongolok áradata most már előzőnli a nagy nyugati királyságokat. De nem ez történt, és nem azért, mert a keresztények ellentámadásba lendültek. Hirtelen visszavonulásukat az idézte elő, hogy hírért vették a nagykan elhunytának, testvérei, fiai és unokái pedig Karakumba siettek, hogy utódját megválasszák. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a Nyugat fejedelmei: a pápa, a francia és az angol király egy pillanatig

azt képzelték, hogy ezt a félelmetes új erőt felhasználhatják esetleg a muzulmánok ellen, mert elgondolásuk szerint ők voltak a kereszténység nagy ellensége.

Ezalatt Közép- és Nyugat-Európa lélegzétvételnyi időhöz jutott, hogy összeszedje erejét. De a mongolok nem vonultak ki egészen Európából, hanem Oroszország délkeleti részén, a Volga alsó folyása mentén erős államot alapítottak. Arany Horda néven ismert államuk több mint kétszáz éven át tartotta hűbéri hódoltságban az orosz fejedelemségeket, és kiterjesztette hatalmát nyugati irányban, a Fekete-tenger vidékére és a Krím-félszigetre is, ahol a mongolok összeolvadtak a korábbi fehér kunokkal, és átvették azok nyelvét. Attól kezdve tatároknak nevezték őket, és a román fejedelemségekre nézve állandó fenyegetést jelentettek századokon át vad betöréseik miatt. A bolgár, szerb és román államalakulatok már a 14. század elején hűbéresei voltak a Fekete-tengertől északra berendezkedett tatár kánoknak. Ám a félelmetes mongol terjeszkedésnek, mint látni fogjuk, voltak – legalábbis, ami a románokat illeti – kedvező hatásai is.

A JOHANNITA REND OKLEVELE (1247) – AZ ÁLLAMALAPÍTÁS ELŐTTI OLTÉNIA ÉS HAVASALFÖLD „RÖNTGENKÉPE”

Amint azt már láttuk, a magyarok uralmuk alá vonták a horvát királyságot, továbbá Nándorfehérvárt és környékét, valamint a későbbi temesi bánságot. A 13. század utolsó negyedében átkeltek a Déli-Kárpátok nyugati felén, és a mai Olténia területén Szörényi bánság (Banatul de Severin) néven létrehoztak egy amolyan „ütköző”-tartományt vagy

„örgrófságot”. Ez a magyar bán kisebb román alakulatok, fejedelemségek vagy vajdaságok fölött gyakorolt hatalmat, melyek némelyike a Kárpátok innenső és túlsó oldalára (vagyis Olténiára és Hátszegre) egyaránt kiterjedt.

Van egy kivételesen fontos oklevél, amelynek alapján fogalmat alkothatunk a szóban forgó tartomány politikai és társadalmi viszonyairól. Ez az oklevél egy IV. Béla által a Jeruzsálemi Szent János Rendnek adományozott diploma – a király engedélyezte a lovagrendnek, hogy letelepdjék a Szörényi bánságban, és a magyar király vazallusaként gondoskodjék védelméről. A történetírás Johannita Diploma néven tartja számon.

Időzzünk el egy pillanatra ennél az oklevélnél, amely amolyan „röntgenképe” az országnak néhány évtizeddel Havasalföld vajdaság megalapítása előtt.

Am lássuk előbb, kik is voltak a Johannita lovagok.

Röviddel az első kereszties hadjárat után, a 12. század elején, az újonnan alakult keresztény királyságban létrejött egy szerzetes-katonákból álló lovagrend, amelynek a sebesültek gondozása volt a feladata, de bármikor készen állott arra is, hogy fegyvert ragadjon a „pogányok”, a „hitetlenek”, egy szóval a muzulmánok ellen. Jeruzsálemi Szent János Rend volt a neve, és nagyobb részt franciákból állott. Őket követően más lovagrendek is alakultak, közülük az alábbiakat érdemes megjegyezni: Templomosok, akik később a Nyugat bankárai lettek; a Teutón Lovagrend, amely Palesztina elhagyása után előbb nálunk, a Barcaságban időzött, majd Lengyelország északi részén telepedett le, nagy kiterjedésű enklávét létesített Danzig (Gdansk) kikötője körül, s ez a Kelet-Poroszország néven ismert terület a németek uralma

alá tartozott egészen a közelmúltig, a második világháborúban elszenvedett német vereségig. A Johanniták, miután a 13. század végén kiűzték őket Palesztinából, előbb Ciprus szigetére mentek, majd Rodoszra, míg végül, miután onnan elűzték őket a törökök, Málta szigetén állapodtak meg. Azóta Máltai Lovagrend néven ismeri őket a világ. Eminescu anakronizmust követett el, amikor ezen a néven szerepeltette őket a Mircea cel Bătrân idején lezajlott nikápolyi csatában a *Harmadik Levél* híres soraiban:

*Fényes páncélinget öltött Málta sok dicső lovagja,
És a pápa, aki hármaskorónáját csillogtatja...*

*S-a-mbrăcat în zale lucii cavalerii de la Malta,
Papa cu-a lui trei coroane, puse una peste alta...*

Hat évvel a katasztrofális tatárjárás után, 1247-ben IV. Béla király megegyezett a Johanniták rendfőnökével, hogy hűbértokként nekik adja a Szörényi bánságot, vagyis Olténiát és egy kisebb részt a jelenlegi Bánságból. Az akkor létrejött „szerződés”-ből rendkívül érdekes dolgokat tudhatunk meg, ha azt próbáljuk meg elképzelni, milyen állapotok uralkodtak a románok lakta föld e szegletében fél évszázaddal azelőtt, hogy megalakult volna egy méreteit tekintve az akkori feudális világ nagyhercegségeihez fogható állam, amelynek „Román föld”, „Țara Românească” lesz a neve, szláv nyelven „Vlaszka Zemlja”.

¹Köpeczi Béla (szerk.): Román költők antológiája. Kosmosz könyvek, 1982. 154. Franyó Zoltán fordítása. A fordító jegyzete.

Elcsodálkozhatunk azon, mennyire alacsony a jönni készülő lovagok száma: mindössze néhány tucat. De ne feledjük, hogy abban az időben a nyugati lovagok páncélt hordtak –, amely annyit nyomott, mint ők maguk –, nekik voltak Európában a legnagyobb termetű lovaik, s azokat szintén páncél borította, minden lovagot legalább tíz fegyvernök kísért, úgyhogy a harctéren felérték a mai tankokkal. A Palesztinából jött keresztések emellett olyan hírben álltak, hogy ők értenek a világon a legjobban erődök építéséhez. Főként ezt is várta tőlük a magyar király, továbbá azt, hogy hozzanak új telepéseket, *de azzal a kikötéssel, hogy azok ne Erdélyből jöjjenek* –, ami arról tanúskodik, hogy már akkoriban szivárgott el Erdélyből lakosság a délre és keletre eső síkságok irányába.

Íme, mit tudunk meg egyébeken mellett az oklevélből:

- Értesülünk egy bizonyos Litvoj román vajdaságáról, amelynek a király különleges státuszt ad a birtokon belül. Kiterjedését illetően megtudjuk, hogy a Kárpátokon átnyúlva Hátszegig tart, de a király azt a részt nem foglalja bele a rend birtokába. Szó esik két további hercegről, az egyik Ioan, a másik Farcaș. A Ioan név írásmódja megegyezik a román kiejtéssel, nem Johann – németesen –, nem János – magyarosan –, de nem is Jovan – szláv módra. Mivel a másik név – Farcaș – magyarul azt jelenti, amit a román „lup” szó, a magyarok szerint magyar személyt jelölhetett. Valószínűbbnek látszik, hogy Erdélyből jött román kenéz, aki a Lupu vagy a szláv Válcu névre hallgatott, mielőtt nevét (esetleg már az őseiét) Farcașra változ-

tatták. A Litvoj szláv név. Érdekes, hogy huszonöt évvel később ugyanazon a vidéken egy Litvoj nevű személy (ugyanaz-e vagy leszármazottja?) fellázadt a magyar hűbérura ellen és halálát lelte az ütközetben. Helyét egyik fivére vette át: Bärbatnak hívták; az pedig szemmel láthatóan román név („Férfi”).

- Az oklevél arra biztatja a rendet, hogy foglalja el az Olton túli egykori Kunországot, de az Argeș vidékén található, Szeneszláv vezette vajdaság élvezzen ott is sajátos státuszt. Ez utóbbi szláv-román név, talán a királyi kancellária torz lejegyzésében (vajon ugyanaz a vlach vezér, aki 1241-ben szembeszállt a támadó mongolok legdélibb hadoszlopával?).

- Az okiratnak az adók behajtására vonatkozó cikkelyéből kiderül, hogy a bántásban dézsmát, valamint a termények és a halászat után járó adót fizetnek, vagyis ott földművesek élnek és gazdálkodás folyik; még ha a lakosság szórványos is.
- Mindamellét az ország eléggé népes és társadalmilag rendezett ahhoz, hogy legyenek hadviselésre alkalmas alakulatai (*apparatu suo bellico*), ezeket a szomszédokkal viselt háború esetén a rendnek össze kell gyűjtenie és a királyhoz vezetnie.

- Végül az oklevél arról is hírt ad, hogy a név szerint említett vajdák és kenézek mellett vannak még az országak „főemberei” (*maiores terrae*), akiknek a

király hallatlanul nagy kiváltságokat adományoz, feljogosítja például őket, hogy fellebbezéssel királyi ítélelőszéke elé járuljanak, ha kétségbe vonják hűbérese (mármint a rend nagyfőnöke) fejvesztést kimondó ítéletét. Ez arra vall: ezek a „főemberek” eléggé jelentős helyi hatalommal rendelkeztek ahhoz, hogy a király bizonyos körülmények között oltalmába vegye őket ezer kilométernyi távolságra eső udvarában. Vagyis az országnak már akkor voltak politikai vagy katonai szempontból fontos „káderei” – ők a későbbi bojárok, akikkel néhány évtized múltán az ország vajdájának környezetében találkozunk.

Mi történt azonban az 1228-ban megkeresztelkedett kunok tömegével? Amikor közeledett a mongolok hulláma, vezetőjük engedélyt kért a magyar királytól, hogy átkeljenek a Kárpátokon, és így biztonságban legyenek. A király a Tisza völgyében telepítette le őket, ahol újabb nemzedékeik sok kellemetlenséget okoztak a királyi hatóságoknak. Ugyanakkor a magyar király nőül vett egy kun hercegnőt – a kun lányok híresek voltak szépségükről, másfelől effajta előkelő „sógorság” létrejött már korábban orosz fejedelmi családdal, sőt már a bizánci császári házzal is – nos, abból a házasságból született az Árpád-házi királyok közül az utolsó előtti. Kun Lászlónak nevezték, mivel igencsak kedvelte anyja népének szokásait, öltözetében és hajviselésében is őket követte a magyarok legnagyobb bosszúságára.

Azon töprengők újra: vajon a kunok mind egy szálal elemekültek akkor tájainkról? Sok jel arra mutat, hogy nem így történt. Erdélyből származó későbbi magyar okiratok a

14. században is tudnak ott élő kunokról. Fogaras és Hátszeg vidékén gyakoriak a kun nevek, ahogy Havasalföldön is a helynevek, olyan, a világtól elzárt, ősi szokásainkra nézve nagyon jellegzetes hegyvidéki helységekig, mint Lovištea. Az sem érdektelen, hogy a 14. és a 15. századból származó első havasalföldi oklevelekben elég nagy arányban fordulnak elő kun nevet viselő bojárok, ami nem feltétlenül azt jelenti, hogy valamennyien kun származásúak, de jól mutatja, mennyire mélyreható volt a kunok hatása.

gyakori és fontos tényező volt a román államok kialakulásában. A román államok kialakulása a 13-14. század fordulóján kezdődött, amikor a Kárpátok vonulata és a Duna folyása között megjelent az első, szervezett román állam, Havasalföld (Țara Românească). Noha különösnek tűnhet, a nagy esemény körülményeit mindmáig meglehetősen homály fedi, emiatt azok élénk vitákat váltanak ki a történészek között. „Honfoglalás” („descălecare”) volt-e, ahogy a hagyomány tartja, a Fogaras környékéről (Țara Făgărașului) jött legenda Fekete Vajda (Negru Vodă) alakjához kapcsolva? Avagy a Kárpátoktól délre található vajdaságok és kenézségek egyesítése kizárólag a helybeliek műve? És ki volt az államalapító Basarab, a nagyvajda?

A tatárjárás kapcsán szóltam arról, hogy ez a lavina, amely alapjaiban megrázta vagy lerombolta Közép- és Kelet-Európa szinte mindegyik politikai alakulatát, a Munténia földjén megjelent kenézségek és vajdaságok számára kedvező alkalmat teremtett, hogy némiképp megszabuljanak a Magyar Királyság nyomásától, és első ízben létrehozzák mindazok politikai egységét, akiknek anyanyelve román a Kárpátok és a Duna között. Ez történik 1300 körül. A hagyomány – ahogyan a későbbi, a 16. és a 17. században született krónikák megőrizték – 1290-ről beszél. A mai történészek zöme későbbi, 1300 utáni időpont elfogadására

A KÖZÉPKORI ROMÁN ÁLLAMOK SZÜLETÉSE

VOLT-E HONFOGLALÁS?

Elérkeztünk a 13-14. század fordulójához, a sorsdöntő pillanathoz, amikor a Kárpátok vonulata és a Duna folyása között megjelent az első, szervezett román állam, Havasalföld (Țara Românească). Noha különösnek tűnhet, a nagy esemény körülményeit mindmáig meglehetősen homály fedi, emiatt azok élénk vitákat váltanak ki a történészek között. „Honfoglalás” („descălecare”) volt-e, ahogy a hagyomány tartja, a Fogaras környékéről (Țara Făgărașului) jött legenda Fekete Vajda (Negru Vodă) alakjához kapcsolva? Avagy a Kárpátoktól délre található vajdaságok és kenézségek egyesítése kizárólag a helybeliek műve? És ki volt az államalapító Basarab, a nagyvajda?

A tatárjárás kapcsán szóltam arról, hogy ez a lavina, amely alapjaiban megrázta vagy lerombolta Közép- és Kelet-Európa szinte mindegyik politikai alakulatát, a Munténia földjén megjelent kenézségek és vajdaságok számára kedvező alkalmat teremtett, hogy némiképp megszabuljanak a Magyar Királyság nyomásától, és első ízben létrehozzák mindazok politikai egységét, akiknek anyanyelve román a Kárpátok és a Duna között. Ez történik 1300 körül. A hagyomány – ahogyan a későbbi, a 16. és a 17. században született krónikák megőrizték – 1290-ről beszél. A mai történészek zöme későbbi, 1300 utáni időpont elfogadására

hajlik, sőt még mindig túlsúlyban van az a történeti iskola, amely szerint a Fogarasból jött Fekete Vajda és a honfoglalás hagyománya a 17. század találmánya, és nélkülöz minden valóságos alapot.

Egy idő óta azonban néhány jeles történészünk, amilyen Gheorghe Brătianu és Șerban Papacostea, szembefordult ezzel az elmélettel, mivel azt tartja, hogy a szóbeli hagyomány részben igazat mond: Magam is határozottan hozzájuk csatlakozom, helyeslem a régi monda újbóli elfogadtatását, ráadásul én arról is meg vagyok győződve – bár történész-társaim nem osztják ezt a nézetet –, hogy az államalapító Basarab, az első fejedelem, akiről írásos feljegyzés maradt ránk, előkelő kunok leszármazottja.

KI VOLT AZ ÁLLAMALAPÍTÓ BASARAB?

Bizonyított tény, hogy noha a mongol veszély nem múlt el, a 13. század végén románok, magyarok és szászok vándoroltak Erdélyből Munténiába, mivel vonzották őket a gazdag termőföldek, valamint a dunai és a fekete-tengeri kereskedelem. Câmpulung eleinte szász kereskedelmi központ, ahol idővel jelentős katolikus hitű kisebbség élt, amely szép templomot is emelt. Ugyanazon a vidéken, a Corbii de Piatra nevű helységben van egy kis barlang-templom, amely stílusából ítélve 1290 körül épülhetett, és amelynek szokatlan módon két oltára van egymás mellett. Másfelől az utolsó Árpád-házi király, III. András diszkriminatív intézkedéseket vezetett be a románokkal szemben: a román nemesek nem kaptak több meghívást az országgyűlésbe. A magyar királyok, minthogy a pápa hűbéresei voltak, kötelességüknek tartották – mintha

csak keresztes hadjáratot folytatnának –, hogy eltávolítsák a királyságból a „szakadárok”-at, vagyis az ortodox vallásúakat. Ezért a román nemesség azon tagjait, akik nem tértek át a katolikus hitre, kizárták a nemesség soraiból, úgyhogy lassanként paraszti sorba süllyedtek. (A királyság másik szegletében a horvát nemességet nem sújtotta ez a deklasszáció, mivel Horvátország a kereszténység felvételekor a nyugati rítust választotta.) Mindenesetre az 1290 körül történtek érdekes módon igazolják, hogy a hagyomány által átörökített dátum valóban a Fogarasból való legendás Fekete Vajda jövetelének és Câmpulungon történt letelepedésének évszáma, utódai pedig, akik Argeșt választották maguknak székhelyül, rövidesen a Dunáig terjesztették ki fennhatóságukat. Feltehetően a fejedelmi ház „hegyvidéki” („muntean”) származása áll az egész országra vonatkozó hagyományos Munténia név mögött is – holott nagyobb részét síkság alkotja.

Húsz évvel később a külföldi (magyar, pápai, szerb, bolgár stb.) forrásokból arról értesülünk, hogy a Duna és a hegyek közötti ország (Olténiát is beleértve), vagyis Havasalföld uralkodója „Basarab nagyvajda”. (Figyelem: eredetileg keresztnév!) Mit jelent az, hogy „nagyvajda”? Azt jelenti, hogy annak a fővezérnek, Basarab vajdának sikerült az összes többi kenéz és vajda fölébe kerekednie a korábbi Kunország és a Szörényi bánság területén. Hogy Litvoj utódai, s más olténiai kenézek is –, ha még voltak – neki hódoltak. Előszörnek számított tehát a hozzá hasonlók között, „*primus inter pares*”. Aki a királyok fölött állt, azt Perzsiában nagykirálynak nevezték, ahogyan Indiában is volt rádza és maharádza, Etiópiában pedig „királyok királya”, és így tovább. Igaz,

hogy ezt a jelentést rövidesen (nem tudni, szándékosan-e vagy sem) személyes jelzőként kezelték: a Nagy Basarab Vajda. Egyébként mihelyt – Basarab uralkodását követően – nem vitatta már senki ezt az elsőbbséget, a „nagyvajda” elnevezés kiment a használatból.

Több indíték késztet arra, hogy úgy véljem, Basarab kun főúri család leszármazottja. Nicolae Iorga azt írta: „A neve kun [...], *csak a neve az?*” (A kiemelés tőle származik.) De még ő, a nagy Iorga sem merte tovább folytatni a „vizsgálatot”, annyira mélyen meggyökerezett nálunk az a szemlélet, hogy vannak a nemzet történetében dolgok, amelyeket szabad kimondani, másokat viszont nem. Egy kortárs történész azt írja – kizárni igyekezvén a gondolatot, hogy kun származású –: bizonyosan román volt, egyébként ugyanis nem juthatott volna eszébe egyesíteni a románok lakta földet. Mit szólnának ahhoz a francia történészhez, aki a franciák gall-római eredete iránti elfogultságában ilyesmit írta: „Clovis (a frankok királya) bizonyosan gall-római eredetű, mert másként nem juthatott volna eszébe egyesítenie Galliát”?! Feladok egy találós kérdést: mondják meg, kik alapították a Római Birodalom összeomlása után – olykor csak évszázadok múltán – a középkori államokat? Nos, a helyes válasz: Galliában a frankok, a burgundok és a vizigótok, Hispániában a vizigótok, a szvévek és a vándalok, Itáliában a longobárdok – olykor még az ország is e népek nevét viseli: Frankföld, Burgundia, Lombardia, Andalúzia.

Tegyem hozzá: *ismételten így volt a világtörténelemben*. Valahányszor egy birodalom összedől, a területén utóbb születő új államokat soha nem az őslakosok hozták létre, azoknak ugyanis még sokáig nincs vezető rétegük, de erejük

sincs. E megfigyelést igazolja az ókori Egyiptom, Perzsia vagy Kína története. Ismétlem, ez szinte olyan, mint egy természeti törvény. Vagyis mit számít, ha bebizonyosodik, hogy Basarab felmenői kunok voltak? Nem volna benne semmi különös, így lenne normális.

Íme csupán néhány érv, amely alátámasztja saját véleményemet (merthogy e munka terjedelme korlátozott):

- Nemcsak Basarab viselt kun nevet, hanem apja, Thocomerius (vagy Thocomer) is, akiről orientalistánk, néhai Aurel Decei kimutatta, hogy kun volt. A Tiho-mir névalak, amely minden könyvben szerepel, téves. Alig száz-százötven évvel a kunok jövetele után a szláv-román kenézek körében apáról fiúra szállt volna a kun keresztnév? Ez kevéssé valószínű.
- Az első két vajdát – Basarabot és Nicolae Alexandrut – a pápai kancellária a római egyház híveinek tekintette, jóllehet előfordultak „árulások” is, amelyek alapján a magyar királyi kancellária sietett őket „szakadárak”-nak minősíteni, ám a római kúria nem tévedhetett. Ha pedig eredetileg katolikusok voltak, akkor nem lehettek szláv-románok, ez utóbbiak ugyanis évszázadok óta Konstantinápolyhoz kötődtek: *egyedül a kunok vették fel a nyugati rítust*. Egyébként Basarab is, Nicolae Alexandru is katolikus nőt vett feleségül.
- Cozia és Hurezu a legtekintélyesebbek közé tartozik a Basarab-házi uralkodók által emelt templomok sorában, márpedig mindkét helynév kun eredetű (a „cozia”

szó jelentése „diófás”, „hurez” vagy „huhurez” pedig „bagoly”-t jelent).

- Gyakran előhozakodnak azzal, hogy Basarab a tatárok ellen küzdő had kapitányaként emelkedett a többi román kenéz és vajda fölé, de egyetlen forrásban sem esik szó ilyen eseményről. Szerb és magyar források megemlítik viszont, hogy *a tatárok az ő oldalán harcoltak*, amikor a bolgárokkal együtt megütközött a szerbekkel (az 1330 júniusában Velbujd mellett vívott csatában a szerbek legyőzték a két szövetségest), és később is, a magyarok ellen vívott, nevezetesen „Posada”-i ütközetben (1330 novembere), amelyre még visszatértek, mivel azt tekintik Havasalföld – a feudális Európa önálló állama – „születési bizonyítványának”. Valószínűbb tehát: „nagyvajda”-ként való elfogadása nem annak tulajdonítható, hogy győztes csatákat vívott a tatárok ellen, hanem annak, hogy ő tudott velük a legkönnyebben szót érteni. Amikor a Krím-félsziget és Budzseák tatárjai nagyobb részt kun eredetűek voltak, saját kun származása csak előnyt jelentett.

Egyébként az orosz fejedelmek is így jártak el, vagyis inkább választották a távoli mongol birodalomnak való behódolást – az ugyanis sem hitüket, sem szokásaikat nem bántotta –, semmint a katolikus államok sokkal nagyobb kényszerrel járó fennhatóságát. Néhány évtizeddel Basarabot megelőzően ugyanezt az utat választotta az orosz középkor nagy hőse, Alekszandr Nyevszkij is (Novgorod, utóbb Vlagyimir fejedelme): hősies harcot folytatott nyugati ellenfeleivel,

legyőzte előbb a svédeket, majd a teuton lovagokat, utána viszont felkerekedett és az Arany Horda nagykánja előtt alázatosan térdet hajtott. A rákövetkező században a moszkvai nagyfejedelemség uralkodói ugyanazt tették.

- Van egy furcsa feljegyzés a 14. század elejéről származó erdélyi források egyikében: egy magyar pap tanúvallomása szerint a kun nemzetségszűfő fia egy magyar nemesifjú jelenlétében szidalmazta a királyt, azt állítván, hogy Basarab bokájáig sem ér fel! Ha az a kun ifjú kisebbíteni akarta a magyar királyt, miért nem a lengyel királyhoz, a halicsi fejedelemhez vagy egy szerb deszpotához hasonlította, miért Basarab vajdához, holott még a dolyfös király fölötti győzelem előtt vagyunk? Talán azért, mert büszke volt rá, mert tudta, hogy ugyanazon nép fia, mint ő, né tán még rokonok is?
- Végül az is megfordul a fejemben, hogy a „honfoglaló”, az államalapító Fekete Vajda ragadvány-névét, amelyre magyarázatok sokaságát vonultatták fel (közük egészen hajmeresztőeket is), nem úgy kell-e értelmeznünk, ahogyan háromszáz évvel később is értették, amikor egy jeles keleti utazó, Paul de Alep azt jegyezte fel: azért hívták Fekete Vajdának, mert sötét volt az ábrázata? Márpedig a mi szláv-román kenézeink egy kun arcszínét minden bizonnyal sötétnek találták. A moldvai Miron Costin egyébként néhány évtized múltán ugyanezt a magyarázatot hagyta ránk.

Akad egy megdöbbentő párhuzam is: az a bizánci író, aki a 9. században első ízben beszélt az arománokról, Kekaumenosz tábornok nevét is megemlíti, s annak jelentése görögül „füstös képű”, „sötét bőrű” – eredetileg a tábornok nagyapja kapta ezt a nevet, aki örmény volt, ennél fogva feltehetően sötétebb bőrű, mint a konstantinápolyi görögök.

Persze ezek olyan érvek, hogy közülük egyik sem perdöntő egymagában, együttvéve azonban vélelmek olyan sorozatát alkotják –, hogy jogi kifejezéssel éljek –, amelyek legalábbis felkavaróak.

Egyszóval a honalapítás vélhetően az alábbi „forgatókönyv” szerint zajlott le. Amikor 1238 és 1240 között a Mil-kói püspökség és Muñténia területén élő kunok átkeltek a Kárpátokon, hogy a Magyar Királyságban keressenek menedéket a mongol betörés elől, nagyobb részük letelepedett a Tisza középső folyása mentén, de egy részük ebbe nem egyezett bele. Sokan közülük – miután már románokkal elkeveredve éltek, vagy maguk is elrománosodtak (hangsúlyoznunk kell ugyanis, hogy a Basarabra vonatkozó források öt egytől-egyig vlachként emlegetik) – inkább maradtak továbbra is románok körében, akár a Kárpátok északi felén, akár a délin. Ilyen nemzetségnek lehetett ivadéka az a „Fekete Vajda” (azaz Basarab, vagy inkább apja, Tocomerius – egy 17. századi egyházi forrás szerint Nicolae Alexandru Fekete Vajda unokája volt), akinek talán a Kárpátok mindkét oldalán birtokai voltak, s akinek sikerült a helyi román vezetők fölébe emelkednie és Câmpulungot, a szász kereskedelmi központot, szálláshelyévé tennie, majd pedig, miután

egyesítette a Kárpátok és a Duna közti területet, „nagyvajdaként” elismertetnie magát – egyelőre még úgy, mint a magyar király hűbéresét.

A FORDULAT ÉVE: 1330

Az Árpád-ház férfi ága közel három évtizede megszakadt. A trónkövetelők éveken át harcoltak egymás között, míg végül felülkerekedett egy nőági rokon, Károly Róbert. Az Anjou-családból jött (vele kezdődik az Anjou-dinasztia), amely a francia királyi család egyik ága, és elnyerte a nápolyi királyságot. Az új uralkodó, akit szoros szálak fűztek a pápához, rövidesen konfliktusba keveredett Basarab „nagyvajdával”, aki pedig 1324-ben Havasalföld uraként hűbéresének vallotta magát. Ám miután aggodalommal látta, hogy Basarab túl nagy önállóságot enged meg magának, jó kapcsolatokat ápol a bolgárokkal és a tatárokkal, bátorítást merítve abból, hogy Velbujd mellett a bolgár-vlach-tatár szövetség vereséget szenvedett a szerbektől, Károly Róbert 1330 őszen nagyszámú hadsereg élén Havasalföldre vonult, hogy hűbérúri akaratának minden tekintetben érvényt szerezzen. Csakhogy a hazafelé tartó királyi hadat Basarab csapatai meglepték egy hegyszorosban (nem tudjuk pontosan, melyikben, de a hely nem Posada, ahogyan a történelmi munkák állítják), hátulról is, oldalról is rátámadtak, közáport zúdítottak rá, ledöntött fákkal elzárták előle a továbbhaladás útját. A három napig tartó mészárlásban odaveszett a magyar nemesség színe-virága. A végzetes eseményről több írásos forrás is megemlékezik, ilyen például a színes miniaturákkal díszített Bécsi Képes Krónika, amely bemu-

tatja a futva menekülő királyt, miközben Basarab ködmönt és kuksmát viselő katonái egy szikla tetejéről nyilazzák és kövekkel dobálják a páncélos lovagokat. Ez a nevezetes ábrázolás egy félreértelmezés forrása lett, amely még Iorgánál is fellelhető: úgy gondolták, hogy első vajdáink hadseregében íjakkal felszerelt parasztok küzdöttek, és még a fejedelmi udvarban is póriasak voltak a szokások és a viselet. Amikor 1920-ban Curtea de Argeș mellett feltártak egy bámulatra méltó állapotban megőrződött sírt, amelybe feltehetően a fejedelem családjának egyik tagját temették, megállapítást nyert, hogy ez a „vlach herceg” drága szöttesekből készült, nyugati módra gyöngyökkel díszített, kapcsokkal ellátott öltözetet viselt, akárcsak egy magyar herceg vagy főúr, ami arra a (logikus) felismerésre vezetett, hogy a román vajdák, bojárok és lovagok (a „vitézek”, ahogyan akkoriban mondták), nem öltözhetek másként, nem használhattak másféle fegyvereket, mint a szomszédos államokban, amelyekkel szoros kapcsolatban és kölcsönös függésben állottak: a Bolgár Cárságban, a szerb és a Magyar Királyságban. Ha a „Posada-i ütközetben” a pórias külsejű íjászok döntő szerepet játszottak, az nem azt jelenti, hogy Basarab egész seregét ők alkották – annak a seregnek, akárcsak az egész középkori Európában, lovassága is kellett hogy legyen: karddal és dárdával felszerelt, sőt a tehetősebbek esetén még páncélt is viselő lovagokkal.

Amikor az 'Azincourt-i csatában' (1415) V. Henrik legyőzte – számbeli fölényük ellenére – a francia lovagokat, az ütközet kimenetelét akkor is elsőként az íjászok akciója döntötte el, akik egy sövénykerítés mögött húzódtak meg –, de persze a végső győzelmet a lovasság nagy erejű támadása

hozta meg. Ezt a harcmodort alkalmazták abban a korban. A „Posada-i ütközet” utolsó szakaszát is így kell elképzelnünk.

Ilyenformán 1330-ban Munténia vajdasága elnyerte a kvázi-függetlenséget. Ám a középkorban a függetlenségnek nem volt ugyanakkora fontossága, mint ahogy ma gondoljuk. Az európai országok mindegyikének élén olyan fejedelem állott, aki többé-kevésbé hűbérese volt valakinek. Így például Anglia királya, mivel hercegségek és grófságok birtokosa volt francia földön, vazallusi viszonyban állott a francia királlyal, és birtokai fejében hűségesküvel tartozott neki, mint hűbérurának. Hatalmát tekintve ettől még egyenlő lehetett vele. Ne gondoljuk, hogy megalázó volt a magyar király hűbéresének lenni. A rettegett Teuton Lovagrend a lengyel király hűbérese volt. A magyar király a pápát ismerte el hűbérurának. A havasalföldi fejedelemnek a magyar király hűbéresévé kellett lennie, és Basarab egy adott pillanatban éppen azért lázadt fel ellene, hogy lazítsa ezt a függőséget. Később viszont megbékélt vele, újból hűségesküt tett neki, mint ahogy fia, Nicolae Alexandru is így járt el. Moldva fejedelme vagy vajdája, mint látni fogjuk, a lengyel királynak épp azért tett hűségesküt, hogy védelmezze a magyar királlyal szemben. Nem volt ez megalázkodás – a hűbéri rendszer így működött.

Emellett a magyar királynak és a román vajdának közös gazdasági érdekeik is voltak, és pedig az, hogy szabad legyen a Fekete-tengerhez vezető út, mert ott bonyolódott le a kereskedelem a Kelettel, amely jelentős vám-bevételt jövedelmezett. Szeben és Brassó városából kereskedelmi utak vezettek a dunai és a fekete-tengeri kikötők (Vicina, Chilia [Kília], Cetatea Albă [Fehérvár]) irányába – a kikötő

tők a genovai kereskedők felügyelete alatt állottak – egészen a Krím félszigetig. A havasalföldi vajda a király segítségével, az ő nevében, miután szembefordult a tatárokkal, kiterjesztette uralmát a Duna-déltáig, és a genovaiak kezén lévő első várakig, s engedélyezte egy amolyan román-magyar közös vállalkozás, egy *condominium* létesítését a Chilia és a Fekete-tenger felé vezető kereskedelmi úton.

Ha sietve is, mondanunk kell még valamit Basarab közvetlen utódairól, Miklós Sándorról (Nicolae Alexandru) és Vladislávról, minthogy az ő uralkodásuk ideje alatt is fontos dolgok történtek Havasalföld és az egész románság jövője szempontjából.

BASARAB UTÓDAI: 1359: VÉGLEGESEN VÁLASZTOTTUNK RÓMA ÉS KONSTANTINÁPOLY KÖZÖTT

Hosszan tartó uralma után Basarabot 1352-ben fia, Sándor (Alexandru) követte. A külföldi források rá vonatkozó első hivatkozásai szerint jóban volt mind a pápával, mind a magyar királlyal: Rossz néven vette azonban, hogy a király akadályokat gördített a pápával folytatott közvetlen levelezése elé, akitől azt várta, hogy ismerje őt el önálló uralkodónak (vagyis hatalma Istentől származik, nem pedig választották vagy kinevezték), ezért 1359-ben a konstantinápolyi pátriárkához és a bizánci császárhoz fordult – ez utóbbi csak a tekintélyét őrizte meg, egykori hatalma elveszett –, és elérte, hogy a vicini érsekséget, ahol a tatár betörés miatt megfogyatkozott a hívek száma, áthelyezzék Argesbe, „az önálló havasalföldi fejedelmi udvar (*Curte*)” székhelyére (az „önál-

lóságot” görögül „autokrátor”-nak mondják, szláv nyelven pedig „számodravnij”).

Ezekben az években emeltette a szép Curtea de Argeș-i fejedelmi templomot, amelynek előcsarnokában ő jelenik meg egy festményen: az alázatos, kis termetű személyt térdelőn látjuk Krisztus, a Szűzanya és Szent Miklós arcképe előtt (ez utóbbi nagy tiszteletnek örvendett a keleti egyházban). A görög források feltehetően ettől kezdve emlégetik kettős néven. (Daniel Barbu történész nemrégiben meggyőzően érvelt amellett, hogy abban a korban nevet változtatni az uralkodás ideje alatt csak az esetben lehetett, ha valaki áttért egyik felekezetről a másikra, esetleg új keresztnévet is felvett.) Az 1359-es évet ennél fogva a második sorsdöntő dátumnak kell tekintelnünk (az első 1330) – a katolikus egyház és a magyar királyi udvar minden igyekezete ellenére, hogy Havasalföldet Rómához kössék – a Basarab-dinasztia ekkor döntött végleg a konstantinápolyi egyház mellett, miután az ország lakói többségükben évszázadok óta ennek az egyháznak a rítusát követték.

Magától értetődik, hogy e fordulat nem volt ingyére az Anjou-házból való egyik nagy magyar királynak, I. Lajosnak, s kitartóan igyekezett is más belátásra bírni Miklós Sándor utódját, Vladislávot, aki a népi emlékezetben Vlăicu Vodă néven maradt fenn. Ő azonban nem változtatott elődje politikai irányvonalán, sőt fegyvert is fogott a király ellen, míg végül 1368-ban sikerült hazájára nézve előnyös megegyezésre jutnia: a hűségeskü fejében a király elismerte őt Havasalföld és a Szörényi bánág fejedelmének, és hűbértokként neki adományozta a hegyeken túli fogarasi hercegséget.

A MOLDVAI HONALAPÍTÁS

Ami nagyjából akkortájt Moldvában történt, az hasonló is a fentebb Havasalföld kapcsán mondottakhoz, de különbözik is tőlük. Egészen bizonyos ugyanis, hogy ott honfoglalásról volt szó: a Kárpátokon túlról érkezettek csoportja meghódította a mai Moldvát. Hogyan ment ez végbe? Eleinte a magyar királyok, román alattvalóik támogatásával hadakoztak a tatárokkal, hogy távol tartsák őket a Kárpátok vonalától. A magyarok és a románok átkeltek a hegyeken, legyőzték a tatárokat, s ekkor a magyar király megengedte a máramarosi vajdák egyikének, Dragoşnak, aki szolgálataival elnyerte elismerését, hogy uralma alá vonja Moldova területének egy részét, ahol már korábban létrejöttek kisebb (feltehetően a halicsi fejedelemséggel kapcsolatban álló) politikai szerveződések. Dragoş tehát kezdetben a Magyar Királyság egyik – a hűbéri kor szóhasználata szerint – „örgrófságának” élén állott a Kárpátoktól keletre. Ám a véletlen úgy hozta, hogy alig néhány évvel Dragoş Moldvába jövele után egy másik, az övével versengő máramarosi család, a Bogdánoké, fellázadt a király ellen, átkelt a Kárpátokon, és elűzte Dragoş utódait. Ezzel elkezdődik egy új uralkodó-ház, a Bogdánok története, amelyet a modern történetírás Muşatinok néven tart számon (a ház egyik nőtagja, Margareta Muşata neve alapján). (Ştefan Gorovei Iaşi-i történész nemrég meggyőző érveket vonultatott fel amellett, hogy téves Dragoş bejövetelének hagyományos, 1359-es dátuma. Moldvai letelepedésének egybe kellett esnie Lajos király tatárok elleni hadjárataival, amelyek az 1345–1347-es évekre estek, utódait pedig Bogdan és klánja feltehetően 1363-ban távolította el.)

Ekként az önálló moldvai fejedelemség igazi megalapítói Bogdan leszármazottai lettek. Mivel az ország első magva a Moldva folyó mentén alakult ki, ezt a nevet kapta az ország is, amelynek a Szeret-parti Baia (Moldvabánya) lett az első székvárosa, majd Suceava a második. A vajda fokoatosan, de azért elég gyorsan terjesztette ki fennhatóságát a korábban létrejött államalakulatokra, hiszen Suceaván 1390-ben már „a tengerig tartó földek” urának mondta magát, ami azt jelenti, hogy nemcsak egy-két várat szerzett meg a havasalföldiektől és a magyaroktól, hanem „Baszarabiát” is. A korabeli külföldiek tisztában voltak azzal, hogy a két román terület sorsa párhuzamosan alakult. Ha Ungrovalahiát mondanak, azon Havasalföldet (Ţara Românească) értik, Moldvát viszont egyes források Valachia néven említik. Viszonylagos mozgási szabadságuk megóvása érdekében a moldvai vajdák hol elfogadták, hogy hűbéresei Magyarország királyának, hol meg a magyar királlyal rivalizáló lengyel királyt választották hűbéruruknak.

Ideje röviden arról is szólnunk, milyen volt e kis román állam berendezkedése –, ha már a történelemkönyvekben ritkán esik erről szó. A hatalom megoszlott a vajda és a bojárok közt. Ha például a moldvai vajda Lengyelországba ment, hogy európai szokás szerint hűségesküet tegyen hűbérura, a lengyel király előtt, a kiállított oklevélben az áll: „Fogadalmat teszek, hogy csapatokat hozok, ha szomszédaid megtámadnak.” De a király kérésére a szerződést a főbb bojároknak is alá kellett írniuk. Olykor a bojárokkal a király külön szerződést kötött. A vajdát választó bojároknak akkora volt tehát a hatalmuk, hogy a külföldi uralkodó szükségét érezte fogadalmat venni tőlük is, nem csupán a

vajdától, mert csak így lehetett biztos abban, hogy hallgatni fognak rá abban az országban. Egyébként az ilyen szerződések tizenöt-tizenhat aláírója közül mindössze három-négy töltött be magas tisztséget (kancellár, országbíró, kincstárnok, várnagy). A többieknek csak a nevük volt feltüntetve. Ez arra vall, hogy születésüknél fogva nagy kiterjedésű birtokaik révén voltak nagybojárok, és kellő számú emberrel tudtak hadba vonulni. Vagyis Moldvában eleinte a nagybojárságnak szinte a vajdáéval egyenlő hatalma volt. Érvényes ez a megfigyelés Havasalföldre is, jóllehet az ottani források kevésbé beszédesek e tekintetben.

Álljunk meg egy pillanatra, és nézzük, mit mutat a román társadalom szerkezete a 14. században: hogyan öröklődött a trón, ki részesedett még a vajda után a hatalomból, mit is jelent az, hogy „nagybojár” és főméltóság, s őket ki követte rangban, milyen szerepet töltött be az államban az egyház, milyet a városlakók, végül pedig milyen hely illette meg a parasztokat.

A TRÓNUTÓDLÁS

A trónutódlás a román államok legkevésbé szerencsésen működő intézménye volt a középkorban. Jóllehet a jelek szerint Havasalföldön az első két alkalommal nem okozott felfordulást, harmadszorra – Moldvában viszont már a második alkalommal – azt látjuk, hogy az elhunyt uralkodóról a trón nem egyszerűen legnagyobb fiára száll (ahogyan azt a francia vagy az angol királyoknak sikerült elfogadtatniuk), hanem fiai egyikét választják meg. Mintha csak az egykori kenézek és vajdák, valamint az ország főemberei fel akar-

ták volna támasztani a nagyvajda megválasztásának kezdeti aktusát. Mostantól kezdve ez lett a szabály: amikor a trón megürült, utódként az „ország” bárkit választhatott Havasalföldön a Basarabok, Moldvában a Bogdánok családjából. Eltéresre csak ritkán került sor, például két olyan kivétel személyiség uralkodását követően, amilyen Havasalföldön Öreg Mircea (Mircea cel Bătrân) volt, Moldvában pedig Nagy István (Ștefan cel Mare), mert ők ketten el tudták érni, mielőtt lehunyták volna szemüket, hogy legidősebb fiukat ismerjék el utódjuknak. Örökletes-választásos rendszer volt ez: a fejedelmi család ivadécai közül bárkire eshetett a választás, ha úgy vélték, uralkodásra termett, akkor is; ha törvénytelen gyermek, vagyis fattyú volt. (Sokan azok is voltak nevezetes vajdáink közül! Az volt Nagy István, Petru Rareș, Neagoe Basarab, Vitéz Mihály.) Elég volt annyi, hogy „fejedelmi vér” (így mondták: „fejedelmi csont”, „os de domn”).

A mondottakból kiderül, mennyi versengés, intrika, küzdelem forrása volt ez a rendszer, amelynek látszólag a legrátermettebb kiválasztása volt a célja. Valójában szakadatlan belviszályt szült, és folytonosan külföldi beavatkozásokat idézett elő. Mire vezethető vissza ez a hagyomány? A szlávoktól jött? A kunoktól? De ha így van, miért érvényesült Moldvában is? Vagy egyszerűen abból a tényből következett, hogy az első vajdákat választották?

RENDI GYŰLÉSEK

Mit jelentett, amikor azt mondták, hogy az új fejedelmet az ország választotta? Elvben sietve összehívták a „rendi gyűlést”, azaz egy rendkívüli tanácsot, amely a nagybojárok,

a főpápok, néhány város, a fejedelmi szolganép (vagyis az állandó udvari őrség) küldötteiből állott – ők képviselték úgymond „az egész népet”. Az effajta gyűlés valóságos intézménye volt a középkornak nálunk csakúgy, mint Nyugaton. Összehívták nem csupán akkor, amikor új fejedelmet kellett választani, hanem máskor is, a megpróbáltatások óráiban, amilyen például 1456-ban adódott, amikor Petru Aron moldvai fejedelem (Nagy István elődje) „az ország” beleegyezését kérte, hogy adót fizessen a töröknek, mert ellenkező esetben vállalnia kell a háború kockázatát.

A gyakorlat viszont rövidesen úgy alakult, hogy amikor a fejedelem elhalálozott – vagy, rosszabb esetben, letaszították –, és a trón megüresedett, a rendi gyűlés már csak amolyan formáság maradt: megerősítette a már eldöntött választást, a nagybojárok szűkebb tanácsának határozatát.

A NAGYBOJÁROK

Kezdetől fogva társai a fejedelemnek, vele intézik „az ország ügyeit”, akár háború van, akár békeidőben kell kormányozni az államot. Közülük választja ki a fejedelem a főméltóságokat – a mai miniszterek megfelelőit –, „tanácsa” tagjait („sfat” szavunk a modern korból ismerős „szovjet” rokona!). A főméltóságok neve rendszerint bizánci eredetű, de többnyire bolgár közvetítéssel került hozzánk. Olykor felismerhető a szinte változatlan latin szóalak: ilyen a „comis”, a „fejedelmi istálló-master” neve (←új-görög *komisz* ←latin *comes*, ebből lett a nyugati hűbéri címek közül a „gróf”) vagy a „vistier”, „kincstárnok” (a latin „vestiarius”-ból: „aki a király ruhatárának kulcsát őrzi”, amely egyben kincstár

is). Volt azután a „hadvezér” („spătar” ←újgörög *szpathariosz* ←*szpatha*, „spáda, pallos”), és a „kancellár”-nak megfelelő „lögofăt” (neve egy bizánci méltóság, a „törvények őre” jelentésű *logothetisz*-ből ered). A címek közül csak egy látszik román szóalkotásnak: a „vornic” az „országbíró” neve – ez az élvonalbeli személy napjaink belügy- vagy igazságügy-miniszterének felel meg. A „palota” jelentésű szláv *dvorból* képzett *dvornik* szó a jelek szerint a magyar királyi udvarban fontos szerepet betöltő *palatinus* tükörfordítása. A „pohárnokmester” („paharnic”) volt az, aki megköstolta a fejedelemnek felszolgált bort, és igazolta, hogy nem mérgezett. Az „asztalnokmester” („stolnic”) tiszte volt az étek felszolgálása. Az „udvarmester” („postelnic”) az idegenekkel való kapcsolattartást intézte. Az alacsonyabb rangú tisztségek közül említést érdemel a „várnagy” („pârcălab”), a határon álló vár parancsnoka – a szó a német „Burggraf”-ból („várgróf”) ered, és magyar közvetítéssel jutott hozzánk.

Utoljára hagytam a havasalföldi bojári méltóságok közül a legmagasabbat – Craiova *bánja* –, mivel kezdetben nem létezett, csak a 15. században hozták létre. Megjegyzendő, hogy benne a „Szörényi bán” magyar királyok alkotta címe őrződött meg, amely a királyi helytartó címe is volt Horvátországban. (Emlékeztetek rá: maga a szó avar örökség.) A méltóságok sorrendje a 15. századtól fogva Havasalföldön a következő: főbán, főudvarnagy, főkancellár, főparancsnok. Moldvában más rangsort találunk: a báni tisztség nem létezvén (később ezt a nevet kapta egy alacsonyabb rangú tisztség), a kancellár volt az első számú személy a tanácsban, a főparancsnokot pedig *hatmannak* hívták (lengyel és kozák átvétel a német *Hauptmannból*).

Országbíró kettő volt: a Felső illetőleg az Alsó Országé, ami az új állam fokozatos kialakulására emlékeztetett a Bogdánok, majd a Dragoşok uralma alatt északnyugatról a Szeret alsó folyása és a Moldva völgyei mentén, majd rendre a délebben (példáuk Bârlad környékén) fekvő kis államalakulatokra is kiterjedve. Havasalföldön is sokáig tovább élt annak az emléke, hogy Basarab vajdasága három tartományból jött létre: az Argeş körülvevő központi részből, a korábbi önállóságát nem feledő Olténiából, valamint a három keleti megyéből (Buzău, Râmnicul Sărat és Brăila), amelyek a dunai kereskedelem révén szorosabban kötődtek a Magyar Királysághoz.

Felsoroltam a fő méltóságok nevét, de emlékeztetek arra, amit a lengyel király előtt tett hűségeskü kapcsán mondtam: a fejedelemségek korai szakaszában *nem az udvari méltóság tett valakit bojárrá, hanem fordítva*, a fejedelem a bojárok közül választott magának udvari méltóságot. A bojárok kezén voltak a nagy földbirtokok, az ott élők soraiból toborozhattak katonákat. A méltóság és a bojárság összekeveredése későbbi, jóval a középkor utáni, 17. századi fejlemény, a fánarióta rendszerben egyenesen intézményesült is a kettő megfeleltetése. Vagyis nagybojár igen kevés volt, és jóllehet versengés vagy adáz ellenségesség előfordult közöttük, századokon át meglehetősen összetartó osztályt alkottak, amely mindenkor arra törekedett, hogy korlátozza a vajda hatalmát és osztozzék vele az államügyek intézésében.

Történetírásunkban több mint száz éven át hosszas viták folytak arról, hogyan jött létre ez a kiváltságos osztály. Olyan adatok alapján, mint a történelmi kontextus, az „országvezetést” érintő szavak (vajda, kenéz, bán, ispán, vitéz, harcos

stb.), valamint a forrásokban szereplő első vajdák és bojárok neve, én azon a véleményen vagyok, hogy ez a feltehetően már az első Bolgár Cárság idején (a 9–10. században) születőfélben lévő osztály kezdetben túlnyomórészt szláv volt, majd jelentős turáni (besenyő-kun) hozadékkal egészült ki, és csak a vlach és a szláv közösségek teljes összeolvadását követően épültek bele mind nagyobb számban vlach kenézek. Persze később, a vajdaságok korában, miközben e réteg összetételé cserélődött, a számbelileg amúgy is többségben lévő román elem óhatatlanul túlsúlyba került. Ám a kultúra terén a szláv eredet feltétlenül rányomta bélyegét a régi bojárságra. Másként nem is érthetnénk meg, hogyan terjedhetett századokon át kizárólag szláv nyelvű irodalom, hogy ne is beszéljünk az istentisztelet és a kancellária nyelvéről. Mindez néhány pap és íródeák miatt történt volna? Az egész bojárságnak – nagynak és kicsinek – sokáig kellett értenie a szláv nyelvet. Források tanúsítják, hogy Nagy István és Neagoe Basarab beszélte is ezt a nyelvet.

Igy történt Nyugaton is – ott egy másik holt nyelv, a latin vált szinte minden vallási személy és tanult ember nyelvévé.

De mondok még egy, számításba vehető (ám azért nem biztos) példát. Öreg Mircea egyik fia, Radu – ő uralkodott öccse, Vlad Dracul előtt – Radu Prasnaglava néven vált ismertté. Mindenütt a történelemkönyvekben azt látom, hogy ezt a ragadványnevet „Tar”-nak vagy „Kopasz”-nak fordítják. Szerintem téves fordítással van dolgunk, amely abból ered, hogy a mi „gol” („üres”) szavunk egyformán jelentheti azt, hogy kívül „csupasz” („csupasz fő”), de azt is, hogy belül „üres” („üres edény”). A szláv nyelvek viszont külön szót használnak arra, ami a mi nyelvünkön *tar* vagy *csu-*

pasz („*pleșuv, pleșu*”), és más szóval jelölik azt, ami „belül üres” („*praszno*”)! Szerbül van is ilyen kifejezés: „*praszniгла-vaс*”, azt jelenti: „a falu bolondja”! Vajdánk ragadványneve ezek szerint semmiképpen nem „Kopasz”-nak értendő, hanem azt jelenti: Ostoba Radu! És persze elképzelhetetlen, hogy a kancellária írnokai vetemedtek volna efféle sértés elkövetésére egy „királyi vérből” való személy ellen, ha már nem is ő ült a trónon. Csakis a nagybojárok adhatták neki ezt a nevet, lévén hogy ők nagyjából egyenrangúnak vélték magukat továbbra is az uralkodó családjával, és még folyékonyan beszéltek a szláv nyelvet. Egyébként a Radu nevű unokája (Vlad Tepeș testvére) nevéhez illesztett „Szép” jelző (Radu cel Frumos) szintén ironikus gúnynév – azért kapta, mert amikor fiatalon tús volt a török udvarban, megtetszett II. Mehmet szultánnak! A történetről részletesen beszámol Laonik Khalkokondilasz görög nyelven írott krónikája.

És van még egy utolsó bizonyítékom arra nézve, hogy a bojárságnak, a papság és talán még a kereskedők műveltebb rétegének is tudnia kellett szlávul akár a 17. század kezdetéig: amikor Udriște Năsturel, ez a tanult bojár, Matei Basarab sógora, lefordítja latin nyelvről az *Imitatio Christit*, a nyugati misztika legnépszerűbb könyvét, nem románra, hanem szlávra fordítja. Talán néhány pap és néhány íródeák kedvéért? A bojárok osztályának – minden felfrissülés ellenére, amelyen három-négyszáz év óta átment – *folyamatosan használnia kellett a szlávot mint a kultúra és talán mint a társadalmi előkelőség nyelvét*, ugyanúgy, ahogy a 18. században a göröggel, a 19–20. században pedig a franciával történt.

A BOJÁRSÁG ALSÓ RÉTEGE

Kik követték az állami rangsorban a nagybojárokat? Az adománylevelekben a vajda mindig a „nagy- és kisbojárjaim” megszólítást használta. Vagyis a kisebb bojárok különálló kategóriát alkottak – nekik is voltak birtokaik, ők is bizonyos kiváltságokat élveztek katonai vagy udvari szolgálataik fejében.

Hogyha – amint azt már láttuk – az első „nagyvajda” mindjárt az elején a földek és a szolgák birtokosaiban készen talált egy társadalmi kategóriát, mihelyt tekintélye megszilárdult, arra törekedett, hogy az irányában hűséges vagy a háborúban magukat kitüntető személyekkel bővítse ezt az osztályt. Ennek az volt a módja, hogy földet adományozott nekik az ország lakatlan vagy gyéren lakott területén, de lehetett az más bojár elkobzott földje is, ha valaki érdemtelenné vagy árulónak bizonyult (az ilyen személyt „hain”-nak, „hűtlen”-nek mondták). Rövid idő alatt szokássá lett – a történészek nem tisztázták teljesen, honnan is eredt –, hogy a vajdát amolyan magasabb tulajdonjog illeti meg az ország egész föld-állománya fölött – a jogtudósok ezt úgy hívják: *dominium eminens*. Ez feljogosította, hogy maga választotta személynek adományozza a birtokba nem vett vagy megműveletlen földeket, rá szálljon az örökös nélkül elhunyt tulajdonos földje vagy háza, végül pedig, mint már említettem, elkobozza egy hűtlen bojár javait. Ez általánosan elismert jogerős eszköz volt a kezében, hogy nyomást gyakoroljon a bojárookra, kicsikre és nagyokra egyaránt, s a bojárok osztályának állandó megújulását eredményezte. A vajda önkényének egyedül az szabott határt, hogy fenn-

állt a veszélye a nagybojári csoportok lázadásának: fegyvert fogtak a trón birtokosa ellen, ármánykodtak ellene a konstantinápolyi portánál, a magyarokhoz vagy a lengyelekhez menekültek, ahonnan esetleg fegyveres segítséggel vonultak ellene.

AZ EGYHÁZ SZEREPE

Talán úgy illett volna, hogy a bojárok előtt beszéljek az egyháznak az államban betöltött szerepéről. Úgy látom azonban, hogy országainkban a bojárság közelebb állott a hatalomhoz, mint az egyház. Először azért, mert egyházaink első főpapjait –, ahogyan Bulgáriában és Oroszországban is történt – a konstantinápolyi pátriárka nevezte ki, és többnyire görög származásúak voltak. Később, amikor már sorainkból kerültek ki az érsekek, püspökök, kolostorfőnökök, hosszú időn át ők is a bojárok közül toborzódtak, a középkori társadalomban ugyanis az egyház fontos rugója volt a hatalom gyakorlásának.

Remetekolostorokat és monostorokat ősidőktől fogva létesítettek a románok lakta térségben. Bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy már jóval a vajdaságok megalapítását megelőzően volt szerzetesi élet Erdélyben csakúgy, mint Havasalföldön és Moldvában. A későbbi időkből dokumentumok sokasága maradt ránk, ezek főként a nagy kolostori létesítmények megszervezésére és ellátására vonatkozó adománylevelek. Résztint hitbuzgalomból, résztint bűneik bocsánataért a vajdák és a bojárok versengtek egymással a kolostorok iránti adakozásban. Még külföldi fejedelmek is juttattak adományokat kolostorainknak, például Lázár szerb

vagy Zsigmond magyar király, mint ahogyan egy idő után, amikor a többi ortodox fejedelem – a bolgár cár, a szerb és a görög deszpota, a konstantinápolyi császár – rendre eltűnt a színről, a mi fejedelmeink is egyre inkább támogatni kezdték az ortodox világ másutt található kolostorait, különösen az Athosz-hegyieket.

Havasalföldnek – miképpen azt Miklós Sándor (Nicolae Alexandru) uralkodásának döntő fordulata kapcsán jeleztem – 1359-től volt érseke Argeş székhellyel. A vajdaság megalapítását Moldvában is rövid időn belül követte az érsekség létrejötte, s a fejedelmek és a pátriárka közötti viszony nem is volt mentes a konfliktusoktól. Ha változott a fejedelmi székváros, költözött az érsekség is. Ez némiképpen jelképes kifejeződése a fejedelem és az egyházfő közötti szoros kapcsolatnak. A történetírás „cézaropapizmus”-nak nevezi azt a bizánci hagyományt, amelynek értelmében a császárt vagy az uralkodót szinte mindenkor elsőbbség illeti meg hatásköri ellentét esetén. A havasalföldi vagy a moldvai fejedelmekkel is előfordult, hogy konfliktusuk támadt kolostorokkal (még az Athosz-hegyiekkel is!), érsekekkel vagy a konstantinápolyi patriarkával – szinte mindig a fejedelmi akarat kerekedett felül.

Az alsópapság – különösen falvakon – szinte teljes egészében a parasztság soraiból került ki, ami pedig vallási tudományát illeti, az gyakran hagyott kívánnivalót maga után. Ellenben volt mind Havasalföldön, mind Moldvában néhány nagy kolostor – azokban összpontosult az ország művelődési élete. Ott másolták és díszítették a kéziratok könyveket – némelyikük igazán művészi kivitelezésű –, később ott készültek a Szentírás és más egyházi művek ro-

mán nyelvű fordításai, de működtek ott egyházi és fejedelmi hírnök-műhelyek és falfestő-iskolák is. Távolságától a világ zajától, távol borzalmaitól is annyiszor, századok során át ott letek menedéket mindazok, akik az imában és az önmérsékletben keresték a lélek nyugalomát.

SZABADPARASZTOK – A szabad emberek sorába tartoztak azok is, akiknek volt egy kevés földjük. Havasalföldön a nevük „moșnean” („kisbirtokos, mosnyán”) – maga a szó nagyon régi, még a római hódítás előtti időkből való, kötődik a „moș” szóhoz, amely az albánban is megtalálható. Moldvában „răzeș”-nek („szabadparaszt”) hívták őket, a szó eredete mindmáig nem tisztázott. A legvalószínűbb, hogy a magyar „részes” átvétele, de egyes nyelvészek szerint lengyel vagy török jövevényszó, mások szerint a latinból ered (a „rază” rokonszava). Fölmerül bennem, hogy miután a faluszerződés archaikus típusára vall, vajon nem ugyanúgy ősi, helyi szóalkotás-e, mint a „moșnean”? A kérdés egyelőre eldöntetlen.

A „răzeș” és a „moșnean” szabad ember, aki egy földdarabot többedmagával, közösen birtokol („devălmășie”) egy nagycsaládon belül, amely úgy szervezi meg az elvégzendő munkákat, hogy a földet évente felosztja tagjai között. Ez jellegzetesen román intézmény, különbözik mind a szerb *zadrugától*, mind a szláv népek másféle szerveződéseitől. Sok régi forrásból az derül ki, hogy a „răzeș” közösség első őse bojári rangot viselt. Idő múltával azonban a „răzeș”-ek és a „moșnean”-ok földet birtokló szabadparaszi sorba süllyedtek. Annak arányában, ahogyan az ország egyre nagyobb

adót fizetett a töröknek, vagyis egyre nőttek a parasztságot sújtó adóterhek, sorsuk tovább romlott, a 16. és a 17. században sokan rákényszerültek, hogy eladják földjüket egy bojárnak, s ezzel jobbággyá („șerb”) váltak.

„RUMÁNOK” (RUMÂNI) VAGY SZOMSZÉDOK

Ahogy lefele haladunk a társadalmi ranglétrán, a „răzeș” és a „moșnean” után a „rumân” következik: ő a bojárnak vagy egy kolostornak alávetett paraszt, aki földhöz kötött és robotmunkában műveli a földjüket. A föld nem az ő tulajdona, de gazdája köteles megengedni neki, hogy megműveljen egy darab földet.

Úgy vélem, az a tény, hogy a „római” népnévből („roman”) természetes módon kialakult „rumân” végül a földet nem birtokló paraszt neve lett, egyedül azzal magyarázható, hogy amikor a vlachok és a szlávok közösségei keveredni kezdtek egymással, vagyis amikor a vlachok elhagyták korábbi szálláshelyeiket („vlășie”) vagy leereszkedtek a hegyekből, és közelebb húzódtak a termékenyebb völgyekhez, ahol a szlávok már tanyát ütöttek, ez utóbbiak, immár a termékenyebb földek birtokosai, úgy tekintették őket, mint akik nem szabadok, ennél fogva a „rumân” és a „rumânie” szavak (amelyek szinte ugyanazt jelentik, mint a „jobbággy” vagy a „rab”), századokon át megőrződtek az etnikai jelentéssel együtt („Román Ország, román beszéd” – „Țara Românească, a vorbi românește”). A szláv források a „rumân”-okat „vlachok”-nak nevezik, ami szintén arra vall, hogy a szónak kezdetben etnikai színezete volt. Magától értetődik persze az is, hogy a vlachok nem lettek mind egy szálig „rumánok”. A

„räzes”-ek és „moşnean”-ok alkotta régi faluközösségekben továbbra is szabad emberek éltek, sőt, az öklevelek beszámolóí szerint, ha tanúságtételre megjelentek a törvényszék előtt, „bojár”-nak titulálták őket.

Hasonló jelenséggel a romanitás túlsó végpontján, a középkori Franciaországban is találkozunk, de ott éppen fordítva csapódott le a szóképletben! A *frank* (*franc*) népnév – a germánoknak ez a törzse hódította meg Galliát – a „szabad” jelentést vette fel (amiből viszont az következik, hogy a jobbágyok csupán a gallo-románok közül kerültek ki!). Továbbá használták ezt a szót „adómentesség” értelemben is: az adófizetésre nem kötelezett városok neve Villefranche, ami ugyanaz, mint nálunk Slobozia (a régi román nyelvben ugyanis a „szabad” megfelelője „slobod”, nem „liber”, ez utóbbi 19. századi neologizmus – a latin „*libertare*” szóból a románban „*iertare*” létt!). A 19. században a *frank* (*franc*) szó is bekerült a román nyelvbe, és egész szócsaládot alkot („*franchete*” „őszinteség”-et jelent, „*a franca o scrisoare*” – „felbélyegezni egy levelet”).

Moldvában a „*rumân*” helyett inkább a „*vecin*” szót használták, amely szintén latin eredetű, pontosabban a későlatinban volt használatos (előfordul 7. századi francia forrásokban) – olyan falu lakóit jelölte, amely egy nagybirtoktól (*villa*) függött.

A CIGÁNYOK

De lám, a 14. század utolsó éveiben megjelent egy még hátrányosabb helyzetű társadalmi kategória: nincsenek javaik –

sem földjük, sem házuk –, de nem is költözködhetnek szabadon. Egyszóval rabok: ők a cigányok.

Követni tudjuk vándorlásuk útját: századokon át több ezer kilométert jártak be. Észak-Indiából egy egész törzs kerekedett fel, amikor már nem tudta elviselni a felsőbb társadalmi rétegektől rákényszerített életmódot. Alighanem a „páriák” kasztjába tartoztak, akiket még megérinteniük sem volt szabad a náluk magasabb kasztok tagjainak. Nevük első forrásainkban *acigány* (*ařigani*) formában szerepel, és – ha ugyan nem pusztán egybeesés – feltehetően a görög *athinganein* igéből származik, amelynek jelentése „nem kell érinteni”! Végighaladtak a Közel-Keleten, de elűzték őket mindenünnen, hadakoztak, amennyire erejükből tellett, a perzsákkal és a törökökkel, végül eljutottak Európába, a Bizánci Birodalomba, miután az oszmán törökök elkergették őket Kis-Ázsiából. De nem időztek itt sem sokáig, abban a birodalomban, amely a 14. században már csak a szárazföldi Görögországot és a mai Törökország európai földsávját foglalta magában, valamint Dél-Bulgáriát, vagyis a Romániának nevezett tartományt, a bizánciak ugyanis ezer éven át igényt tartottak arra, hogy őket illeti még a Római Birodalom képviselte, ezért magukat „rómaiak”-nak („*romei*”) nevezték. A cigányok *rom* neve, amelyhez máig ragaszkodnak, Romania területén való tartózkodásukból ered. Csoportosan szállingóztak át hozzánk, s mihelyt átkeltek a Dunán, a fejedelmi udvar és a bojárok, lévén, hogy hiány volt munkaerőben, besorolták őket raboknak, vagyis dolgoztak ugyan, de jogaik nem voltak. A bojárok birtokain vagy a kolostorokban különféle munkákat, házi teendőket láttak el, kisebb részüket – a szerencsésebbeket – visszatár-

tották a fejedelem szolgálatára, az ő dolguk volt például arany után kutatni a folyók medrében. Ők az „aranymosó” („aurar”) nevet kapták. Azok közül, akik a bojároknál raboskodtak, egyeseknek szabad volt mesterséget űzniük, ők sátrakkal járták az országot, és igen hozzáértő kovácsok, bádogosok, patkoló kovácsok, ónozők voltak. Csak évente egyszer kellett uruk színe elé járulniuk számadás vagy házasságkötés végett. Engedetlenek kisebb csoportjai századokon át bújkáltak a sűrű erdőkben, a nincstelenség és az elvadultság oly borzalmas fokán, hogy „félkótyá”-nak („netot”) nevezték őket. Moldvában a cigányok szálláshelyei mellett, néha közéjük vegyülve, tatár rabok vertek tanyát, s idővel arcvonásaikat leszámítva nem is különböztek tőlük.

A HADSEREG

Amikor hadba kell vonulni – úgy mondták: „la oaste”, ez is latin eredetű szó – a fejedelem a bojárokat szólítja, nagyokat és kicsiket, a szabadparasztok közül pedig azokat, akik ki tudnak állítani egy lovat, de ez nem azt jelenti, hogy a bojárok csapataiban ne lennének „jobbágyok” is.

Ez a „kis had”, amelyet az uralkodó gyorsan fegyverbe állít. Ha viszont nagy veszély fenyeget, például megtudja, hogy a török akkora hadsereggel vonul az ország ellen, hogy – a népballada szavaival szólva – „nincs annyi fűszál a réten”, akkor összehívja a „nagy hadat” – ma úgy mondanók: „elrendeli az általános mozgósítást” –, és hívására minden fegyverfogható férfi megmozdul az egész országban. A legfürgbben a városok lakói jönnek, mivel vészhelyzet esetén őket könnyebb elérni – a városok pedig egykorúak a két

dunai fejedelemség létrejöttével, sőt olykor még is előzik a „honalapítást”. A római városok megszűnte után elsőként a szászok építettek városokat Erdélyben.

A VÁROSOK

Havasalföldre és Moldvába a Kárpátokon túlról szemlátomást önszántukból jöttek szászok és magyarok, mert vontatták őket a kereskedelemre nyíló új lehetőségek. Így jelent meg például Havasalföldön Câmpulung vagy Moldvában Baia (Moldvabánya), ahol természetesen kezdettől fogva románok is laktak, jóllehet eleinte szász módra szerveződött. Élükön amolyan polgármester („staroste”) állott, rendre egy szász, egy magyar és egy román. Ma is állnak még akkor épült katolikus templomok. Egyszóval nem jártunk távol attól, hogy szász eredetű polgárságunk legyen Havasalföldön és Moldvában is, akárcsak Erdélyben.

Egyébképpen, amint azt már említettem, a városok az országot átszelő kereskedelmi utak mentén születtek – ezek az utak a Dunától és a Fekete-tengertől Magyarország és Lengyelország irányába tartottak, és még tovább, Közép- és Nyugat-Európa felé. Emellett a lakosság gyarapodásával, a két fejedelemség délkeleti felének benépesülésével egyenes arányban a belföldi árucseré lebonyolítására vásáros helyek alakultak ki. Városaink kezdtek felvirágozni, vajdáink pedig kezdetben gazdagok voltak, de csak addig, amíg a törökök el nem vették tőlünk a dunai és a fekete-tengeri kikötőket, amilyen például Cetatea Albă (Fehérvár).

Amióta az arabok a 8. században a Földközi-tenger teljes déli részét elfoglalták, később pedig a törökök a medence

keleti felét is meghódították, és lerombolták a Bizánci Birodalmat, kockázatosná vált a tengeri kereskedelem – ezért vezettek az Ázsiát Nyugat-Európával összekötő kereskedelmi utak mifelénk. Igénybe vették mind a szárazföldi utakat, mind a folyóvízeket – ezek az utak a Fekete-tenger kikötőitől Közép-Európa irányába tartottak. Erdélyben Brassó és Szeben voltak a fontos csomópontok, Lengyelországban pedig Lvov.

A közvetlen tengeri összeköttetés Arábia, Perzsia, India és a Nyugat között csak a 16. században állt fokozatosan helyre, miután a portugálok – a Jóreménység-foknál megkerülve Afrikát – felfedezték az óceáni hajóutat. (A merész kalandnak új hajóutak felkutatására Kelet volt a célpontja akkor is, amikor Kolumbusz eljutott Amerikába.)

De melyek voltak az olyannyira értékes árucikkek, hogy ekkora távolságot kellett értük megtenni? A nyugatiak főként azért mentek Keletre, hogy onnan selymet, drágakövet, fűszert hozzanak, elsősorban borsot, amely a középkorban annyira keresett volt, hogy egy időben valóságos váltóeszköznek számított: ennyi meg ennyi rőf kelme megér ennyi meg ennyi szemer borsot. A nyugat-európai országok – Anglia, Flandria, Franciaország, Németország, Itália – exportja főleg vásznakból, szerszámokból, fegyverekből állott.

Amikor bejöttek a törökök – róluk rövidesen szó lesz – az ország kincstára megcsappant, mivel elesett attól a bevételtől, amely a fejedelemségeken áthaladó nagy tranzitforgalom utáni vámból származott. Ezzel együtt visszaestek városaink is, hiszen addig a középkor földrészekén átívelő kereskedelme eltette őket.

EGY ÉSZREVÉTEL A HŰBÉRISÉGRŐL
Úgy érzem, egy általános jellegű észrevételt kell most pápírra vetnem: „Hűbéri korszak”, „hűbériség” – olvastak róluk a történelemkönyvekben, hallották őket emlegetni. Tisztában kell lennünk e szavak jelentésével, nem szabad nekik hozzávetőleges vagy politikai színezetű értelmet tulajdonítanunk. Nálunk például az utóbbi időben ha „hűbériséget” emlegetnek, voltaképpen arról a bojári rendszerről beszélnek, amely eltartott egészen a 19. századig. Ez helytelen szóhasználat. A hűbériség az a politikai rendszer, amely Nagy Károly utódai (a Karoling uralkodók) idején alakult ki Franciaországban a 9–10. században. Az ország akkor szakadatlan támadásoknak volt kitéve előbb délen az arabok (szaracénok), majd északon a normannok (vikíngek) részéről, a királyi hatalom pedig –, miután nem tudta az alattvalókat megvédeni – szétaprózódott, a király átengedte hatalmának egy részét – politikai és katonai értelemben, de még a pénzügyek és az igazságszolgáltatás terén is – olyan helyi vezetőknek, amilyen Burgundia hercege vagy Toulouse grófja volt. Ezzel létrejött a társadalomnak az a piramiszerű szerveződése, amelyben az állam egysége gyakorlatilag megszűnt vagy csak egy gyenge szálon függött – a ragaszkodáson egy személy, Isten felkentje, a király iránt. Az egyedüli kötelék a hűbéres (vazallus) esküje hűbérurának (a francia nyelvből átvett „suzeran” nem tévesztendő össze az „uralkodó” jelentésű „suzerán” szóval).

Ez a rendszer nálunk nem létezett – a nagybojárok (Craiova bánját is ideértve) soha nem voltak tisztséget öröklő alattvalók, akiknek jogukban áll birtokaikon adót szedni

és igazságot osztani. Nagyon ritkán fordult elő, hogy a román vajda átmenetileg ilyen jogokat ruházott volna egy bojárra vagy – különös kitüntetés gyanánt – egy kolostorra. A számítások azt mutatják, hogy hasonló kiváltságok soha nem haladták meg az ország területének húsz százalékát. A legnagyobb bojári méltóság – Craiova bánja – soha nem öröklődött, sem a cím, sem a tisztség nem szállt apáról fiúra. Csak egy ízben, a 15. században és a 16. század elején fordult elő –, de akkor sem folyamatosan –, hogy a bánok három nemzedéken át ugyanazon családból kerültek ki (ezért lett a nevük „Craiovai bojárok”): Abban a szigorúan vett értelemben, amilyen Nyugaton volt, a „hűbéri rendszer” kifejezést helytelen minálunk alkalmazni. A román országok a bolgároktól és Bizánctól vették át társadalmi berendezkedésüket: volt egy nagyon erős bojárság, ennek osztály-hovatartozása öröklődött, de soha nem alkotott piramisszerű rendszert, amelyben a hűbéresre királyi jogokat ruháznak, vagyis adót szed és törvénykezik saját birtokain, s ez a hatalom apáról fiúra száll.

A kifejezést, hogy beletartoztunk ebbe a rendszerbe, tágabb értelemben, oly módon kell felfognunk, hogy vajdáink időszakonként a magyar vagy a lengyel király vazallusai voltak, és ekként betagolódtak a nyugati típusú hűbériségbe. Belső viszonyainkban azonban szerintem nem érvényesült a hűbéri rendszer, ezért helyénvaló mellőznünk ezt a kifejezést, ha társadalmi berendezkedésünkről beszélünk.

Hogy a dolog még világosabb legyen, vegyük a nyugat-európai hűbériség három lényegi jellemzőjét, és nézzük, megvannak-e nálunk:

1. Az uralkodó (császár, király vagy fejedelem), mivel nem tudta megvédeni az ország földjét, lemondott bizonyos előjogairól, s azokat kénytelenségből átruházta fő vazallusaira. A francia király például ritka kivételektől eltekintve nem áll közvetlen kapcsolatban Bretagne, Normandia, Burgundia, Provence vagy Gascogne földjén élő alattvalóival. Ezek az alattvalók a tartomány élén álló hercegtől vagy gróftól függenek, vagyis a király nem igazán *szuverén* uralkodó, csupán hűbérura vazallusainak, akiknek szinte minden királyi jogot átadott. A főuraknak ugyancsak vannak hűbéreseik: nemesemberek, olykor kolostorok, később városok, akiknek ők is átadnak a közigazgatással vagy az adók beszedésével kapcsolatos jogokat. Háború esetén a hűbéresnek szent kötelessége – erre az a hűségeskü kötelezi, amelyet féltérdre ereszkedve, kezét a hűbérúr kezébe helyezve mondott el –, hogy bizonyos számú lovassal, szolgálával és felszereléssel ura segítségére siessen, és azokkal együtt, akik közvetlenül a királyt szolgálják, beálljon az ország hadseregébe. Az államhatalom tehát szétforgácsolt, szerkezetét tekintve piramisszerű.

2. A második, már említett sajátosság a legfontosabb királyi jogok – amilyen különösen az adószedés, a törvénykezés – átengedése. Az uralkodó az adóbevételeknek csak kis hányadát tartotta fenn magának, továbbá az ítélkezést a fellebbezési ügyekben. De minthogy katonai szempontból erőtlenn volt, megőrzött jogainak – köztük a legfontosabbnak: a hadba

hívásnak – nem tudott büntetéssel érvényt szerezni, vagyis az ellenszegülőt nehezen tudta volna kényszeríteni.

3. Végül, de nem utolsó sorban: valamely szűkebb vagy kiterjedtebb terület fölötti tulajdonjog és az azt szentesítő cím (herceg, márk, gróf, báró stb.) örökletes volt. Mivel pedig a királyi hatalom felaprózódását kezdetben az váltotta ki, hogy a központi hatalom nem tudta az egész ország népét és területét megvédelmezni a barbár betörések utolsó hullámainál, a hűbértartóként kapott földek urai kastélyokat és várakat emeltek, hogy ily módon védekezzenek és védelmezzék a környék lakóit – netán maguk is fosztogassanak vagy szomszédaikkal hadakozzanak, ha ellentétük támadt a birtokhatár vagy a rangbéli elsőbbség kérdésében.

Nálunk, Havasalföldön és Moldvában keveset találunk a hűbériség mindezen sajátosságaiból. A bojárok hatalma nagy volt, kiterjedt birtokot mondhattak magukénak, sokszáz jobbágyal és szolgával, ők választották meg a vajdát és vele együtt kormányoztak, közülük került ki a hadsereg parancsnoka, a határok mentén álló várak kapitánya – de földjeiken soha nem volt saját váruk, és tisztségüket sem örökölhették gyermekeik, emiatt ezek a méltóságok nem válhattak nemesi címekké.

Ismételten azt mondom tehát: a régi rendszer kapcsán nálunk kerülni kell a „hűbéri” jelző használatát, ugyanis helytelen, és politikai színezete van.

A ROMÁNOK A TÖRÖK URALOM ALATT. AZ OSMÁN HATALOM MEGJELENÉSE

Országaink nagy szerencsétlensége, hogy mire úgy-ahogy függetlenek lettek a magyaroktól és a lengyelektől, és nagyjából szabadon fejlődhettek, megjelent egy új, rettenetes hatalom: az oszmán törökök. Szóljunk néhány szót róluk.

Korábban azt mondtam, hogy a kunok és a besenyők is türk nép voltak. Kialakult azonban Anatóliában, a mai Törökország területén a 11. század végétől a 13. századig egy erős hatalmi formáció: a szeldzsuk törökök országa, akik közeli rokonságban álltak a Fekete-tengertől északra élő kunokkal. Amikor a mongolok áradata, amelyről már több ízben beszéltem, elsöpörte őket, összeomlott államuk is, és ekkor Anatóliában, az egykori Bizánci Birodalom területén felbukkant egy másik, ugyancsak türk eredetű nép, amely felvette egyik alapítója, Oszmán nevét, s ezért „oszmánok”-nak vagy „otománok”-nak nevezték őket.

Hogy jutottak az oszmán törökök először Európába? Érdemes megjegyezni –, bár számunkra, keresztények számára fájdalmas –, a Boszporuszon elsőként átkelt törököket egy bizánci császár hívta be, akinek számunkra szépen csengő neve van – Cantacuzino János (Ióánnész Kantakuzénosz, 1341–1355). A birodalmon belül annyira elmérgesedett a családok és vallási táborok egymás közötti viszálykodása, hogy amikor Cantacuzino János császár harcban állott saját vejével, Ióánnész Palailogossal, oszmán katonákat hívott segítségül a Boszporusz túlsó partjáról. Azok pedig,

mihelyt a Boszporusztól északra, Európa földjére léptek, ott is maradtak. Orhan szultán tette meg ezt a lépést – utódai elkezdték Konstantinápoly lassú körbekerítését.

Ez volt az eredménye a keresztények egymás közötti viszállyainak. Több alkalommal volt hasonló eset később is. Például akkor, amikor Korvin Mátyás, Magyarország román származású királya arra pazarolta erejét, hogy európai szomszédaival hadakozzék, ahelyett, hogy azt a törökök ellen összpontosította volna. Nagy István (Ștefan cel Mare) sem kapta meg a lengyelektől a kért támogatást a törökökkel vívott harcához.

Miközben a bizánciak egymás közt viaskodtak, és nem tudtak gátat emelni a törökök útjába, a szerbek voltak azok, akik megpróbálták megállítani 1300 és 1350 között a török előrenyomulást a Balkánon. A bolgárok után ők hozták létre a 12. század végén a félsziget második nagy államát Nemanja István dinasztíája alatt (apja az a Szent Száva, aki az ortodoxok körében egyike a legnagyobb tiszteletnek örvendő személyeknek). Hatalmuk csúcsára a 14. században értek, Dusán István alatt, aki 1331 és 1355 között uralkodott, megpróbálta bevenni Konstantinápolyt, és felvette a császári címet. A szerbek közül is nevezte magát egyszer császárnak valaki. Sajnos azonban – nemcsak az ő kárukra, hanem a kereszténységre nézve is – 1355-ben bekövetkezett halála után a Szerb Királyság (amely Macedónia, Albánia és Észak-Görögország meghódításával jelentősen megnövelte területét), több fejedelemségre oszlott, egy-egy deszpótával az élén. Ezt a legyengült szerb államot érte tehát a török támadás – Rigómezőnél (Koszovopolje) zajlott le az európai történelem egyik nagy ütközete 1389. június 20-án. Noha

az elején egy szerbnek sikerült sátrában megölnie Murád szultánt, a törökök végül győzelmet arattak a szerbek fölött, és királyukat, Lázárt is megölték. Ezzel elkezdődött Szerbia meghódítása.

A rigómezői csata annyira megragadta az emberek képzeletét, hogy igen szép népi énekekből szőtt eposz is keletkezett róla, „Koszovói ciklus” a neve, és az egyik legszebb európai eposz. A szerbek hatalma hanyatlásnak indult, a Dusán utáni fejedelemségek egy része pedig behódolt a törököknek. De milyen különös tud lenni a népek jelleme! A szerbek félelmetes harcosok voltak, ám mihelyt hűséget esküdtek a törököknek, az ő oldalukon küzdöttek. A szerb népi énekek egy másik híres ciklusa Marko Krajlevic hőstetteit örökíti meg. Neve „királyfi”-t jelent, a rigómezői csatában részt vett királyok egyikének fia volt, de ő maga később felesküdt a szultánnak. És a rovinei csatában lelte halálát, ahol a románok ellen harcolt! A szerbek mégis nemzeti hősnek tartják. Ez azt mutatja, hogy a nép elismerése olykor nem esik egybe az utókor ítéletével. Nem tudni, miért övez egy-egy hőst különleges szeretet, és miért zengenek róla énekeket. A francia középkor elbeszélő költészetének gyöngye, a *Roland-ének* Nagy Károly idejében játszódó történetet mond el. Nem tudjuk, ki is volt Roland, a császár egyik hadnagya, de a költői mű nem Károly vagy egy másik kapitány személyét emelte magasba, hanem éppen az övét, az ismeretlenét, aki megmozgatta a képzeletet. Nálunk is így történt: a Vitéz Mihály idejéből való énekek nem őt dicsőítik, hanem egy bizonyos Novac-fia Gruját, aki nem hagyott maga után nyomot a történetírásban. Feltehetően a szerb vagy bolgár származású Nováknak, Mihály egyik

kapitányának volt a fia. Vessük össze – noha a hasonlat kissé talán erőltetett – azzal, ami manapság történik. Az emberek rajonganak Michael Jacksonért vagy egyik-másik színészért, de hogy miért, arra nincs magyarázat. A rokonszenv teszi. Így volt ez a népi eposzokkal is. Jeles hőseik nem mindig a történelemkönyvekből ismert kimagasló hadvezérek, királyok vagy császárok, hanem azok, akiket a nép szeretetében fogadott. Ilyen volt Marko Krajlevic is.

ÖREG MIRCEA (MIRCEA CEL BĂTRÂN)

Mondottam már, hogy Marko Krajlevic Rovine mezején halt meg, de arról még nem szóltam, mi is történt ott. Havasalföld egyik nagy vajdájáról, Basarab leszármazottjáról lesz szó. Átugrom a Basarabot követő első vajdákat, és egyenesen rátérek Öreg Mirceára. Miért „Öreg”? Azért, mert Mircea néven voltak még utána vajdáink, amikor pedig a krónikaírók róla, a századokkal korábban élt Mirceáról beszéltek, elnevezték „Öreg”-nek. Nagy költőnk, Eminescu is tévedett azt képzelvén, hogy a rovinei csata Mirceája idős ember volt, hiszen akkor még fiatal éveiben járt. Harminckét éven át uralkodott, mintegy két év megszakítással a nevezetes ütközet után, amelynek időpontja vitatott: egy (kései) szerb forrás 1394. október 24-re teszi, egy megbízhatóbb korabeli bizánci szerző viszont 1395. május 17-re. Egy nemrégiben felfedezett forrás arra enged következtetni, hogy mindkét dátum helytálló, vagyis két ütközet volt! Feltehetően az első a nagy rovinei csata, amely a románok történelmének egyik legdicsebb eseménye. Átkelt hadaival a Dunán a hírneves Bajezid, a Villám (Yilderim/Ilderim), aki legyőzte a szerbe-

ket Rigómezőnél, két évvel később pedig győzelmet aratott a keresztések felett. Európának is, Ázsiának is nagy részét meghódította már. Átkelt a Dunán, Mircea pedig útját állta, s annyira véres volt kettejük csatája, hogy egy bolgár krónika beszámolója szerint „vértől piroslott a patak”.

Tavasszal a szultán nagy erővel visszatért, ekkor került sor az újabb ütközetre, amelyben Mircea alulmaradt, jöllehet Zsigmond magyar király is csapatokat küldött segítségére. A szultán megtette uralkodónak Vladislávot, aki feltehetően Mircea unokaöccse volt. De Mirceát nem űzték ki az országból – egy év múltán egy lovas-csapat élén ott látjuk a keresztések táborában Nikápolynál. Ami akkor Nikápolynál történt, az súlyos (és eposzi értelemben szép) esemény: keresztés háború. Luxemburgi Zsigmond magyar király (akit később császárrá választottak), próbálta rábeszélni a francia és a német lovagokat, hogy jöjjenek segítségére, állítsák melléje a Nyugat erejét. Évekig tartó egyezkedés után fel is kerekedett a lovagok nagyszámú hada francia földről, vezérük a burgundi herceg fia volt, aki a Nyugat leggazdagabb és leghatalmasabb főúrának számított (úgy is nevezték: „a nagy nyugati herceg”, „le grand duc d'Occident”). Hatalma túltett a francia királyén, mivel akkoriban Burgundia fennhatósága alá tartozott Flandria is (a mai Belgium és Hollandia, amely élén járt a posztógyártásban). Miután a burgundi herceg több ezer nyugati lovag kíséretében csatlakozott a magyar király hadseregéhez, a mai Bulgária területén, a Dunánál érkeztek Nikápolyhoz. Ott volt már Mircea is, egyes források szerint Zsigmond király közelében látták, ő három ezer lovassal jött. Már nem vajda, a törökök ideig-óráig félreállították, de elhozta lo-

vas csapatát, amely kitartott mellette. Megütközött volt a törökkel, és győzni tudott fölötte. A csata előestéjén, a kereszties hadsereg parancsnokainak megbeszélése alkalmával Mircea tanácsokkal látta el őket, hogyan támadják meg a hatalmas török hadat. Nem szemtől-szembe, a francia lovagok harcmodora szerint, akik hozzászoktak a nehéz páncélzatban, súlyos, szintén páncél-borította lovakon vívott harchoz, és azt képzelik, hogy mindent elsöpörnek, ami útjukba kerül. A támadást a könnyűlovassággal kell indítani, mert az tudja szétzilálni és megtörni a török hadsereg élén haladó gyalogságot. Nem hallgattak rá. A gögös francia lovagok félreállították Mirceát, és esztelenül frontális rohamot indítottak. Szörnyű véget értek, a törökök ugyanis földbe szúrt karókkal várták őket, gyalogosaik kilőtték nyílaikat vagy a földön kúszva elmetszették a lovak inszalagját, lovas csapataik csak ezt követően bukkantak elő egyszerre három irányból. Több tízezer lovas esett fogságba e rettenetes vereség nyomán. Egy részüket még aznap este kivégezték – a szultán így állt bosszút azért, hogy előző este a keresztiesek megölték a Ruscsuk környékén elfogott törököket. A magas rangú foglyokat életben hagyták – őket busás váltságdíj fejében ki lehetett váltani. Ez a hatalmas kudarc eltántorította a Nyugatot, hogy esetleg újra megpróbálkozzék segítséget nyújtani az Európa itteni térfelén található keresztény országoknak. Mindenekelőtt a francia lovagok önhittsége hibáztatható ezért.

Szerencsénkre a nikápolyi tragédia után az Oszmán Birodalomtól keletre – a mai Türkmenisztán és Afganisztán területén – egy másik nagy hódító lépett színre, az ugyancsak türk eredetű Timur Lenk. Akárcsak száz évvel korábban

Dzsingisz kán, néhány év leforgása alatt akkora birodalom és akkora hatalom ura lett, amelynek senki sem állhatta útját. Bajezid szultán legyőzhetetlennek képzelte magát, és háborút indított Timur Lenk ellen. A döntő ütközetre a mai török főváros, Ankara mellett került sor. A híradások szerint több százézer fős hadseregek ütköztek meg egymással. Bajezidot amolyan testőr-ezredként szerb lovasok vették körül, az utolsó percig ki is tartottak mellette. A csatát azonban elvesztette, ő maga is fogságba esett, és Timur Lenk ketrecbe zárva szállíttatta birodalmába, ott is halt meg két évvel később.

Mircea, aki az erdélyi vajda segítségével visszaszerezte Vladislávtól a fejedelmi trónt, a saját hasznára fordította Bajezid bukását, és a fiai között kiobbant trónviszályt. Az első (és talán utolsó) alkalom volt, amikor egy román fejedelem beleszólt a nemzetközi nagypolitika alakulásába. Kivételes pillanat. Sajnos azonban Musza, a Mircea által támogatott trónkövetelő, csupán néhány évig uralkodott Drinápolyban, a végső győzelmet azonban nem tudta megszerezni. I. Mehmed lett az új szultán, és 1417-ben ismét hadat indított Mircea ellen. A havasalföldi vajda adófizetésre kötelezte magát, hogy az uralmat megtarthassa. A törökök később, fia uralkodása idején elfoglalták az általa megszerzett Dobrudzsát.

Csak mellékesen utalok egy kevésbé ismert, ám fölöttébb érdekes részletre: Mircea és Musza szegről-végről rokonok voltak! Musza anyja a rigómezői csatában elesett szerb király, Lázár leánya volt – Mircea viszont anyai ágon a király unokája! A keresztények és mohamedánok közötti ádáz ellenségeskedésnek olykor körlátokat szabott az „államérdek”,

amelynek oltárán (ha ugyan nem dinasztikus érdekből) feláldozták a szegény fejedelmi hajadonokat. (Cantacuzino János császár is a szultánhoz adta egyik leányát, Sisman bolgár cár pedig a húgát.) Meglehet, hogy e fejedelmi sarjak egyike-másika, miután bőségesen omlottak könnyei, talán még boldog napokat is látott szultán-feleségként. Ezt nincs honnan tudnunk, hogy regénybe foglaljuk.

Öreg Mircea idejétől számítva – aki számomra Nagy István egyenértékű párja – Havasalföld kénytelen volt a töröknek hódolni. Ám még kell jegyeznünk, hogy a törökök akkor nem követeltek annyit, mint korábbi keresztény hűbéruraink: viszonylag alacsony adóval beérték, amelyet néhány tucat mén egészített ki – szépek voltak a nálunk tenyésztett lovak. Volt úgy, hogy janicsárnak szánt legényeket is vinni akartak, de vajdáink ezt ellenézték, úgyhogy mentesültünk egy olyan tehertől, amely ránehezedett a többi – szerb, bolgár, görög, albán – népre.

MOLDVA; A MÁSODIK ROMÁN ÁLLAM

Említettem már: Moldva mintegy ötven évvel később jött létre, mint Havasalföld. Ugorjuk át első vajdáinkat, és álljunk meg annál, aki többé-kevésbé kortársa volt Mirceának, és maga is nagy vajda: Jó Sándornál (Alexandru cel Bun).

Uralkodása az 1400 és 1432 közötti évekre esett – a kor mércéje szerint ez hosszan tartó uralkodás. Értett az államügyekhez, s az északnyugati tartomány irányából, ahol a székváros, Suceava, s a másik fontos város, Moldvabánya (Baia) állott – ez volt a születő állam magva –, fokozatosan megnagyobbította országát. A középkorban „Baia” olyan

településnek volt a neve, ahol bányászat folyt (a magyar „bánya” szóból). A terjeszkedő ország végül elérte a tenger partját. Már éltek ott románok, de nem egyesültek egyazon uralkodó jogara alatt mindaddig, amíg Jó Sándor Moldvájához nem tartoztak, amely Fehérvárig (Cetatea Albă) húzódott – régi és nagy vár volt ez, még a bizánciak idejéből, később genovai kereskedők vették birtokukba. Az ő kezükben volt még akkor is, amikor Moldva kiterjesztette hatalmát erre a tartományra, de elismerték a vajda fennhatóságát. Később, Nagy István idejében az egyik várkapu felett Moldva címere kapott helyet (bölényfej, pontosabban tulokfej) – mindmáig ott látható.

Mindamellét Jó Sándor a lengyel király hűbérese volt. A fennmaradt dokumentumokból tudjuk, hogyan tett neki esküt: bojárjaival együtt, sőt, annak is írásos nyoma maradt, hogy teljesítette hűbéresi kötelességét és részt vett a lengyelek és a teuton lovagok egyik nevezetes csatájában. A palesztinai kereszteseknek ezek az utódai Észak-Lengyelországban telepedtek le, s azt vallották küldetésüknek, hogy keresztény hitre térítsék a földrész északkeleti részén megmaradt pogányokat: a litvánokat. Fennmaradt azóta is a román nyelvben a „pogány litván” („lifră păgână”, eredetileg „litvă păgână”) kifejezés! Mert azok voltak egészen a 14. század végéig. De kitűntek a hadviselésben, és fejedelmük vezetésével oroszok és ruténok lakta földeket foglaltak el. Országuk 1350 táján a mai Litvánia mellett magában foglalta Belorusziát, valamnit Dél- és Nyugat-Ukrajnát (Galíciát) is – kiterjedése fölülmúlta Lengyelországot. A lengyel királynak házasság útján sikerült szövetségre lépnie a litván nagyfejedelemmel, s miután nem hagyott maga után

férfi örökös, a trónon a litván Jagello követte, aki felvette a kereszténységet. A Litvániával 1390-ben egyesült Lengyelország megkettőzte területét. Az idők során azonban a lengyelek (akkoriban „lešii” volt románul a nevük), minthogy régebbtől fogva voltak keresztények, és előbbre tartottak a civilizáltságban, részben magukba olvasztották Litvániát, és ők játszották a vezető szerepet ebben a lengyel-litván unióban.

A lengyelek és a litvánok ellensége a Teuton Lovagrend volt, amely letelepedett Kelet-Poroszországban (egészen a második világháborúig ez volt e tartomány neve), s ezzel megakadályozta, hogy a lengyelek kijussanak a Balti-tengerre. Időről időre fellángoltak a harcok e félelmetes lovagok és a lengyel király között. Abba a nagy ütközetbe, amelynek helyszíne Tannenberg vagy Grünwald (mindkét név helyénvaló), s amelyet 1410-ben vívtak, Jó Sándor Moldvája négyszáz főből álló lovas csapatot küldött – ez a szám csak látszatra nevetségesen alacsony, mert akkor nem volt kevés.

A krónikaíró szerint ezek a lovások döntötték el az ütközet kimenetelét. Ugyanazt a taktikát alkalmazták, mint amellyel az Asszánok 1205-ben a kunok támogatásával legyőzték a francia lovagokat, és foglyul ejtették Baldovin bizánci császárt. Frontális támadással kezdik, majd az ellenség közelébe érve hirtelen megállnak, és menekülést színlelnek. (Az araboknak mindmáig ez a harcmódor.) A páncélba öltözött lovagok utánuk iramodnak, ám mivel nehézkesebben mozognak, szétszóródnak. Ekkor a könnyű lovasság váratlanul újra megáll, hárman-négyen rátámadnak egy-egy lovagra és rendre végeznek velük. Újabb bizonyítéka ez a

taktika annak, hogy a középkori románok a kunoktól tanultak hadviselést: noha kétszáz év telt el, a könnyű lovasság ugyanazzal a taktikával döntötte el egy csata kimenetelét.

Jóllehet 1422-ben Jó Sándor ismét együtt harcolt a lengyel királlyal, uralkodása utolsó szakaszában Lengyelország ellen szövetkezett Magyarországgal és a Teuton Lovagrenddel, mert meg akarta szerezni azt a földet, amelyet három-ezer aranyrubel fejében egyik elődje kapott zálogba a lengyel királytól, de ezt az összeget soha nem kapta vissza. A lengyel-moldvai kapcsolatok száz évre megromlottak e szerencsétlen „üzlet” miatt.

Mielőtt Sándor unokájáról, Nagy Istvánról szólnék, vessünk még egy pillantást a románok látká másik provinciára, Erdélyre.

AZ ANJOU-HÁZ MAGYARORSZÁGON ÉS A ROMÁNOK ÁLLAPOTA ERDÉLYBEN. HUNYADI JÁNOS.

Képet kell alkotnunk magunknak a középkori Erdélyről a magyar hódítást követően. Szóltam már arról, hogy miután a magyarok túl gyéren lakták ezt a földet, s a románok létszáma is túl alacsony volt, a terület jobb kihasználása érdekében nagyszámú magyart, székelyt és szásztt telepítettek be.

A románok állapota idővel megromlott, amikor pedig a magyar származású Árpád-ház kihalt, és helyébe egy francia eredetű uralkodócsalád lépett, még tovább romlott a helyzet. Ezek a királyok még inkább a pápához húztak, és már beleszoktak a hűbéri rendszerbe. Mihelyt átvette a hatalmat, Károly Róbert – ugyanaz, aki 1330-ban megütközött

Basarábbal – keményebben lépett fel az erdélyi románok ellen: nem kerülhettek be többé a nemesség soraiba, csak akkor, ha katolikus hitűek voltak. Sok kenéz-család kelt akkor útra a hegyeken át Havasalföld vagy Moldva irányába, avagy süllyedt szegénységbe és lett belőle szabad paraszt –, hogy később akár jobbágyként vagy rabként végezze. Azok közül azonban, akik a katolikus hitre tértek, a magyar arisztokrácia nagy famíliái emelkedtek ki, amilyenek például a Drágfiak, a moldvai Dragoș leszármazottai – a Moldvából a Bogdánok által kiűzött utódok ugyanis visszatértek Máramarosba, hűségesen szolgálták a magyar királyt, és belőlük nőtt ki az a magyar nemesi család, amely a 15. század végén egy vajdát is adott Erdélynek. Szép számmal voltak még ilyen családok, de most csak egy híres nevet említek: a Korvinokat.

Egy Voicu nevű román kenézt, derék katona lévén, a magyar király maga mellé vette, és hűbértulajdonosként neki adta Hunyad földjét. Fia, Iancu de Hunedoara, akit az egyetemes történelem inkább a magyaroktól kapott néven, Hunyadi (Huniade) Jánosként ismer, egyike lett a törökök elleni háború legjelesebb hadvezéreinek. Román létére erdélyi vajda volt egy magyar gróffal, Újlaki Miklóssal együtt, amikor pedig a várnai csatában (1444) Ulászló, az ifjú magyar király életét vesztette, ő lett Magyarország kormányzója.

Hunyadi János nagyszerű személyiség, aki több sikeres ütközetet vívott a törökkel. Vereségeket is el kellett sajnos szenvednie – például az említett várnai csatában. A keresztények hadserege Bulgárián keresztül merészen nyomult előre, mert velencei segítségben bízott, hadiflottájuknak ugyanis meg kellett volna akadályoznia a törököket abban,

hogy Kis-Ázsiából átkeljenek Európába. A várt segítséget azonban meghiúsította a velenceiek örök ellenségének, a genovaiaknak az akciója. Ez ismét azt mutatja, mennyire a keresztények közötti ármány és ellenségeskedés volt az Európa irányában előrenyomuló törökök legfőbb szövetségese.

Sikertelenül végződött egy másik próbálkozása is 1448-ban, amikor megkísérelte hadjáratát összehangolni az albán ellenállás hőse, Kasztriota György (Szkander bég) vezette harccal, de Rigómezőnél vereséget szenvedett.

Hunyadi várkastélyát növelte Vajdahunyad várát, amely fia, Mátyás király alatt tovább bővült. Annyira nagyhatalmú személyiség volt, hogy a havasalföldi és a moldvai vajdával úgy bánt, mint saját kliensével vagy pártfogoltjával. Az ő parancsára ölték meg a jelek szerint Vlad Dracult (Vlad Tepeș apját), mivel attól tartott, hogy a vajda kibékül a törökökkel. Meglehetősen kemény, erőszakos jellem volt. A szerb fejedelemmel, Brankovic Györggyel is megromlott a viszonya, s emiatt szorult helyzetében értékes segítségtől esett el. Ellentéteik egyik oka az volt, hogy Hunyadi János elszántan kiállt a katolicizmus ügyéért.

Néhány évvel azt megelőzően, hogy elkezdődött volna Hunyadi János harca a török ellen, a pápa által 1439-ben összehívott zsinaton Firenzében, hosszan tartó egyeztetések nyomán, megegyezés jött létre a katolikusok és az ortodoxok között – az utóbbiakat a konstantinápolyi pátriárka és VIII. Palailogosz János császár vezette. A közösen elfogadott formulával véget kívántak vetni az 1054 óta tartó szökizmának. Damian moldvai mitropolita is az aláírók egyike volt; ami pedig a bizánci császárt illeti, aki már csupán a fővárosát övező földszívszár ura volt, továbbá többé-kevésbé fennhatósága

(Hunyadi János és a törökök)

alá tartozott Epirosz és Morea királysága, nagy reményekkel nézett az egyesülés elébe, mivel biztosra vette, hogy ezzel létrejön a keresztények nagy összefogása a törökök ellen. Hazatérte után azonban olyan ádáz ellenállásba ütközött a papság, a szerzetesek, sőt még a közrendű emberek részéről is, hogy a firenzei egyesülésből végül nem lett semmi. A város utcáin tüntető, megvadult sokaság azt kiáltozta: „Inkább a szultán turbánja, mint a pápai süveg!” Kívánságuk tizennégy év múlva bőségesen teljesült. A város elégett, II. Mehmed szultán pedig engedélyezte, hogy a felbőszült ostromlók két nap alatt a város teljes lakosságát lemészárolják.

Hunyadi János is azt képzelte, hogy a firenzei egyesülés új lendületet ad a kereszties háború eszméjének. Eposzi hősként maradt fenn, alakja Nyugaton is ismert. A Balkánon véghezvitt hőstetteiről Spanyolországban regények születtek. Nemrég kimutatták, hogy egy kalandregény hősét, amely Franciaországban a 18. századig népszerűségnek örvendett, róla mintázták – a regény címében (*Tirant le Blanc*) szereplő egyik szó valójában elírás (amit elvétett a másoló, az helyesen „Blac”, vagyis vlach!).

Sikerült 1456-ban felszabadítani a magyar király fennhatósága alá tartozó Nándorfehérvárt (Belgrád) II. Mehmed ostroma alól, aki 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt, de röviddel később pestisben meghalt.

A halálát követő két évben zavaros állapotok uralkodtak Magyarországon, mivel a királyi trón üres volt. Végül Hunyadi János tekintélyének köszönhetően fiát, a mindössze tizenöt éves Mátyást választották királlyá. Ő lesz a nagy Korvin Mátyás (1458–1490) – Matei Corvinul, latinul Mathias (azért Korvin, mert egy családi legenda nyomán címerében holló volt látható, csőrében gyűrűvel).

Személyére még visszatérünk, de figyelmünket előbb Erdélynek szenteljük trónra lépése pillanatában. Erdély a Magyar Királysághoz tartozott, de különleges státuszt élvezett. A mi nézőpontunkból érdekes, hogy a tartományban a vajda volt a legmagasabb méltóság, az pedig nem magyar, hanem szláv cím, de – ezt már említettem – csak a románoknál lett egy ország uralkodójának neve.

Az előjogokkal rendelkező társadalmi rétegek (nemesek, szászok, székelyek) helyzete a jelek szerint nem változott a 14. századhoz mérten, a parasztság viszont siralmas állapotba jutott a szüntelen háborúk és a megromlott gazdasági viszonyok miatt.

A jobbágyi sorba jutott parasztok – ők azok, akik nemesi vagy egyházi birtokon élnek és ezek joghatósága alá tartoznak – tekintet nélkül arra, hogy románok vagy magyarok, 1437-ben fellázkodtak, Bábolnán felállított táboruk a csehországi husziták példáját követte. Végül azonban levették őket, a jobbágyokra pedig még rosszabb sors várt. A magyar nemesség, a városlakó szászok és a székelyek megegyezéséből létrejött a „három nemzet szövetsége” (évszázadokon át ez volt a neve: Unio Trium Nationum), de a „nemzet” szót nem a mai értelemben kell felfogni, vagyis nem etnikai jelentése volt. A *natio* akkor az előjogokkal rendelkező társadalmi csoport neve, ezért vonatkozik a magyar nemességre, a szász városok és az őket környező – szintén szász – falvak lakóira, továbbá a Kárpát-kanyarban található székely székekre. A lakosság többségét alkotó románokat viszont úgy kezelték, mint politikailag elhanyagolható tényezőt. Felhozható ez ellen, hogy Hunyadi János román létére a legmagasabb méltóságokat is elnyerte. De nem feledkezhetünk meg ar-

ról, hogy beletartozott a magyar hűbéri rendszerbe, miután katolikus vallású volt, ami pedig a fiát illeti, akiből király lett, neki magyar főúri hölgy, Szilágyi Erzsébet volt az édesanyja. Mátyásra még visszatérünk, de előbb a vele egykorú vajdákról fogunk beszélni.

VLAD DRACUL ÉS VLAD ȚEPEȘ

E könyvnek nem célja –, ahogyan azt már az elején elmondtam – valamennyi egymást követő, a trónért harcba szálló vajda felsorolása. Csupán a jelképes fontosságú személyekre fordítok figyelmet.

A jogosan Nagynak is nevezett Mircea cel Bătrân fiai közül egyedül Vlad Draculról beszélek, Vlad Țepeș apjáról. Miért kapta ezt a nevet? Nem azért, mert nem szerették, vagy olyannak látták, mint a sátánt. Hanem azért, mert Luxemburgi Zsigmond (előbb magyar király, majd német-római császár), aki viszonylag kedvezően bánt velünk, hiszen abahagyta az ortodoxok üldözését Erdélyben, vagyis a maga korában liberális uralkodó volt (noha az általa összehívott konstanzi zsinat határozata alapján jutott máglyára a hitújító Husz János!), bizonyos szimpátiával viseltetett Mircea fia iránt, és felvette az általa alapított Sárkányrend tagjai közé.

Akkoriban több hasonló rendet alapítottak Európában. A Térdszalagrend volt az első – az angol király hozta létre, és mindmáig megvan. Őt követte rövideSEN – a százéves háború idején járunk – a francia király. Ezek a rendek olyanok voltak, mint egy-egy zártkörű klub, mint azon főurak alkotta díszőrség, akikben a király megbízik, és akik esküt tesznek,

hogy halálukig kitartanak mellette. Zsigmond akkor hozta létre a Sárkányrendet, amikor még nem vehette biztosra, hogy sikerül megelőznie a többi trónkövetelőt, és azokat a főurakat vette fel a rendbe, akik hűek voltak hozzá. Egytől egyig magyar mágánások voltak, leszámítva három személyt: a szerb deszpótát, egy galíciai herceget és Vladot. Annyira büszke volt arra, hogy e lovagrend tagja, hogy amikor Havasalföld vajdája lett, sárkányfejet ábrázoló pénzt veretett – ezért nevezte el a nép Ördögnek vagyis Sárkánynak. Innen származik a Drakula (vagy Drăculea) név is, amelyet nemcsak ő viselt, hanem a fiai is. Így lett a külföldiek számára Vlad Țepeșből Drakula.

Nem beszélek hosszasan Vlad Draculról, pedig érdekes a személyisége. Két ízben uralkodott, ő is háborúzott a törökkel, de amikor úgy látta, hogy az ország érdeke azt kívánja, behódolt a töröknek, ezért gyilkolták meg Hunyadi János parancsára.

A történelem – és sajnos a legenda – szempontjából is fontosabb nála fia, Vlad Țepeș („Karóba húzó”), ez a kétségtelenül rendkívül kegyetlen uralkodó, aki karóba húzatta ellenségeit vagy a vele ellenszégülő hazaiakat. Azt mondják, hogy 1456-ban, amikor elfoglalta a trónt, parancsot adott, hogy fogdossák össze a tolvajokat és koldusokat, bezáratta egy házba és megvendégelte őket, majd felgyújtatta a házat. A lázadó vagy engedetlen bojárokat karóba húzatta.

Rettenetes kínhalál volt ez. Beleszúrtak a földbe egy vastag karót, vagy kihegyeztek egy vékonyabb fát, s arra mintegy ráfeszítették a halálra ítéltet – még elmondani is rémes: A faggyúval bekent karót a végelélbe dugták, de lassan, hogy ne haljon meg azonnal, sem a májat, sem a

szívet nem szúrták át, a karó végül kijött a nyakon, a fej alatt, s az elítélt így maradt, amíg ki nem adta a páráját, s ki nem vájták szemeit a hollók. Borzalmas kínszenvedéssel járt, híre ment távoli országokba, és azt beszélték, hogy Ţepeş ezer meg ezer embert végeztetett ki ily módon.

De ezek után azt is el kell mondanom, hogy a 15. század egész Európában zord és kíméletlen volt. Egyetlen példa: angolok és franciák háborúztak egymással 1415-ben (de ez inkább a francia királyi ház két ága, két feudális család közötti háború volt, semmint két nemzeté). Az Azincourt-i ütközetben (nehogy elmúlasszák egy filmmúzeumban megnézni, ha alkalmuk van, Sir Lawrence Olivier V. Henrik című filmjét, amely erről az ütközetről szól – szerintem nincs ennél szebb és hitelesebb rekonstruálása egy középkori ütközetnek), a csata végén az angolok hatezer foglyot ejtettek. Váltásdíjat akartak kapni értük, ahogyan az a középkorban szokásos volt. Ám híre jött, hogy a franciák újból csatarendbe álltak és ellentámadást indítanak. V. Henrik ekkor parancsot adott, hogy fejezzék le őket, és a harcmezőn hatezer fej hullott a porba. Vlad Ţepeş rémtetteit a maguk történelmi környezetébe kell helyezni, ahhoz kell viszonyítani.

Mihelyt 1456-ban trónra lépett, Vlad elhatározta, hogy megszabadul az oszmán uralomtól. Éveket töltött Törökországban – túszként került oda apja parancsára. Kiválóan ismerte a török nyelvet és szokásokat. Bizott a magyar király, Mátyás segítségével, akinek rokona is volt, mivel egyik unokahúgát vette feleségül (nem tudni, hogy a Korvinok vagy a Szilágyiak családjából). Nem fizette meg az éves adót, átkelt a Dunán, és kegyetlen portyázást hajtott végre bolgár földön.

Maga II. Mehmed kelt útra 1462-ben, hogy megbüntesse, országát pedig engedelmességre szorítsa. Csekély létszámú hadseregével Vlad egymaga szállt szembe vele, Mátyás királytól ugyanis nem kapott segítséget. Egy éjjel merészen betört a szultán táborába, ám nem sikerült megtalálnia a sátrát, hogy megölje. Ezután visszavonult a hegyek közé, de mindent felégetett maga mögött. A Târgovişte felé tartó szultán elborzadt az elébe táruló látványtól: karók erdeje, mindegyiken török tetemek, az egy évvel korábbi csatában foglyul ejtettek hullái. A török krónikáiról elmondása szerint a szultán elborzadt, de egyfajta csodálatot is érzett az uralkodó iránt, aki ilyen tettekre képes.

Ahelyett, hogy ostrom alá vette volna a székvárost, Târgoviştét, a szultán visszavonult Brăila irányába és elhagyta az országot, a hátramaradt sereg pedig éhen pusztult. De egy csapat élén Vlad öccse, Szép Radu is ott állomásozott az ország szélén. Három hónap leforgása alatt rendre sikerült a bojárok többségét meggyőznie, hogy Vlad politikája rengeteget árt az országnak, hogy keresztény szomszédainkra – a magyarokra és a lengyelekre – nem számíthatunk, *de még Moldova fejedelmére, Istvánra sem*, ennélfogva okosabb behódolni, ahogyan bölcs és vitéz nagyapja, Mircea is tette. Úgy hitte, az országot nem fogják török tartománnyá tenni, mint déli szomszédainkat, hanem be fogják érni azzal, hogy engedelmességet fogadunk és fizetjük az éves adót.

Miután a bojárok magára hagyták, Vlad Erdélyben keresett menedéket és támogatást. Ám mivel nagyon sok szász kereskedőt is karóba húzatott, akik parancsa ellenére kereskedtek az országban, sőt odáig ment, hogy kegyetlen portyákat rendezett Brassó környékén, és ilyenkor nőknek és

gyermekének sem kegyelmezett, a szászok annyira rossz hírt keltettek, hogy Mátyás király nemhogy segítségére sietett volna, hanem bezáratta és tizenkét éven át fogva tartotta.

Ebben az időben készült az ausztriai Ambras kastélyban látható, jól ismert portréja. Feltehető, hogy hitelesen adja vissza a vonásait – a fiziognómia szakértője egy ijesztően kemény ember-típusra ismer benne.

Amikor 1476-ban Mátyás király végül rászánta magát, hogy háborút indítson a török ellen, és úgy találta, hogy szüksége van Tepeşre, visszahelyezte a tãrgoviște-i trónra, de alig néhány hét elteltével Vladot máig nem tisztázott körülmények között megölték – feltehetően a bojárok keze volt benne, akik bosszúállásától félték.

Hát így halt meg Vlad Tepeş, ez a nem mindennapi történelmi személy, de akiről a későbbiekben, mivel kegyetlenségének híre bejárta a világot, olyannyira negatív kép alakult ki, hogy az már közelebb áll a karikatúrához. (Ilyen az ír Bram Stoker regénye a 19. század végéről, amely elindítója lett a Drakula személye köré font horrorfilmek lavínájának. Ismétlem: ez a beállítás jószerint karikatúra, amelyet bukaresti hivatalok felelőtlenül üzleti célzattal próbáltak kiaknázni.)¹ Vlad Tepeş hírneve három úton-módon jött létre: az első a törökök krónikái, a második egy tisztázatlan eredetű – róla inkább elismerően szóló – szláv tudósítás, az *Elbeszélések Drakula vajdáról*, amelyről azt tartják, hogy Rettegett Iván orosz cár kedvenc olvasmánya volt, végül a harmadik, a legfontosabb, szász szerzők könyvei, a szászok ugyanis nagyon erős ellenérzéseket tápláltak Tepeş iránt, de ezeket a könyveket a jelek szerint Mátyás király szándékosan terjesztette

német földön azért, hogy így igazolja, miért nem indított kereszties háborút, jóllehet erre nagy pénzüsségeket kapott a pápától – legalábbis ezt az érdekes hipotézist állította fel Șerban Papacostea történész. E feltézés szerint ez volna az első eset, amikor az „állami propaganda”, a „mérgezett hírterjesztés” jelenségével találkozunk, amely él a könyvnyomtatás adta új lehetőséggel, hogy a szászok köréből eredő fantasztikus történeteket széles körben megismertesse a világgal.

Forrásokra támaszkodva más szerzők viszont az első ellene írott művet egy német nemesembernek tulajdonítják, aki perben állott vele. Tulajdonképpen nincs honnan tudnunk, hogy a róla szóló írások közül melyek valószerűek. Az biztos, hogy a karóba húzást, mint kivégzési módszert előtte senki nem alkalmazta annyiszor, mint ő, ami egymagában elégséges ahhoz, hogy híressé tegye. Ám az is lehet, hogy ez a hírnév inkább az elbeszélésekben neki tulajdonított különös szokásokkal függ össze – ilyen például az az eset, hogy egy török követnek, aki állítólag nem fedetlen fővel jelent meg előtte, fejéhez szegéztette a turbánját! Mit higgyünk?

KORVIN MÁTYÁS

Beszéljünk most Mátyás királyról. Egyike volt Magyarország legnagyobb királyainak, rátermett, nagyon művelt uralkodó, aki Itáliából tudósokat és művészeket hívott meg udvarába (ez volt a magyar reneszánsz kora). Belpolitikájában a kismességre támaszkodott a főurakkal szemben (ezek ugyanis ellene voltak, saját nagybátyját, Szilágyit is beleértve!), és bizonyos fokig védelmezte a parasztságot.

Sajnos azonban túlzott nagyratörése és hatalomvágya folytán ahelyett, hogy háborút indított volna a török ellen, a cseh királlyal hadakozott, mivel meg akarta szerezni a cseh koronát, hogy ily módon bekerüljön a német szövetségbe és császárrá választassa magát. A német császár ellen is háborút vívott és elfoglalta Bécs városát.

Itt ismét zárójelet nyitok. Elnézést kérek, de nem úgy kell mondani, hogy „német császár”. A 19. századig ez volt a hivatalosan használt név: „Német-római Szent Birodalom”. „Osztrák császár”-t se emlegessünk (a Habsburgok kapcsán sem) 1807 előtt, amikor Napóleon lerombolta a középkorban létrejött struktúrát. Ez a cím addig egyedül a birodalom fejét illette meg, a rangsor tekintetében pedig megelőzött minden más európai uralkodót, akkor is, amikor, teszem azt, a francia király fölülmúlta hatalomban.

Mátyás ezekben a nyugati szomszédaival vívott meddő küzdelmekben pazarolta el erejét ahelyett, hogy a török ellen fordult volna. Ennek pedig az lett az eredménye, hogy halála után harminchat évvel a Magyar Királyság, amelyet bécsvágyában oly magasra akart emelni, egyetlen török támadásra összeomlott.

Társadalmi okok is magyarázzák, hogy utána a királyság meggyengült. A bábolnai felkelést követően a magyar hűbéri rendszer nemhogy könnyített volna a parasztok elnyomatásán, inkább tovább fokozta, részben amiatt is, hogy a szakadatlanul folytatott „modern” háborúk – a tűzfegyverek használata és a hozzáértő zsoldos katonák alkalmazása – nagyon sok pénzbe kerültek.

Egy székelly nemés, Dózsa György vezetésével 1514-ben újabb nagy hűbériség-ellenes felkelés tört ki Erdélyben és

Magyarországon. A korábbihoz hasonlóan ebben is minden nép fiai részt vettek, és ugyanúgy vérbe fojtották ezt is.

Az országot ezek a belső harcok legyengítették, és amikor 1526-ban bekövetkezett a török támadás, a nemesség egymagában nézett szembe az ellenséggel.

Ismét meg kell jegyeznem, hogy a történelemről olykor elszietve mondunk ítéletet: a Balkánon és Közép-Európában berendezkedő török uralom kezdeti szakaszában megtörténhetett, hogy az új, „pogány” urak kevésbé szípolyozták ki a parasztokat és kevesebb terhet róttak rájuk, mint korábbi hűbéruraik.

NAGY ISTVÁN (ȘTEFAN CEL MARE)

De térjünk vissza Moldvára, ahol a 15. században élt egész történelmének legjelentősebb alakja: Ștefan cel Mare.

Jó Sándornak több fia és több unokája volt, István az egyik fiától született. A már említett szokás szerint a nagybójárok választották ki az előző vajda fiait és unokáit közül azt, aki követi őt az uralkodásban, és így emelték őt trónra, véget vetvén ezzel a belviszályoknak. Pedig István törvényszerűen jött a világra, „szerelemgyerek” volt, emiatt trónra kerülése nehezebben ment. De kivételes képességekkel volt megáldva, amilyen a vitézség mellett a józan gondolkodás és a szervezőkészség, és Moldva, mi több, az egész románység szerencséjére hosszú, negyvenhét évig tartó uralkodás várt rá, a leghosszabb egészen a mi időnkig, I. Károly királyig. Vlad Țepeș 1456-ban lett Havasalföld vajdája, ő pedig egy évre rá Moldvát, és 1504-ig uralkodott. Az ország, amelyet örökölt, a megszervezés állapotában volt, de gazdasági szem-

pontból fejlődésnek indult, különösen annak köszönhetően, hogy itt bonyolódott le az átmenő forgalom Közép-Európa, Lengyelország és a fekete-tengeri kikötők között. Két fontos kikötője – Kília (Chilia) és Fehérvár (Cetatea Albă) –, ahol vámot kellett fizetni, jelentős bevételhez juttatta az országot. Kília – ezt már említettem – a havasalföldi vajdáké volt, egyetértésben a magyar királyokkal. István elhódította tőlük; s ezzel magára vonta Mátyás király haragját. Noha egy kis ország élén állott, a nemzetközi kereskedelemből származó vámok révén István gazdagnak mondhatta magát. Látni fogjuk, milyen tragédiát idézett elő, hogy uralkodása idején az ország elvesztette a két kikötőt, Kíliát és Fehérvárt.

Állandóan azt hallani, hogy Nagy István szakadatlanul harcolt a törökkel. Ez nem éppen igaz. Mindenkivel szembeállt, aki korlátozni próbálta viszonylagos függetlenségét. Harcolt például Mátyás király ellen is, aki afölötti haragjában, hogy elvette a havasalföldiektől és a magyaroktól Kíliát, haddal jött ellene, hogy újra a magyar király hűbéresévé tegye. István Moldvabányánál legyőzte a magyar királyt, akinek vissza kellett fordulnia a Kárpátokon túlra. Később háborúba keveredett a lengyelekkel is. De a népi emlékezet természetesen a törökökkel vívott küzdelmeit őrizte meg a legélénkebben, különösen az 1475-ös évet, amikor a török nagy hadsereggel jött Moldova ellen Szulejmán pasa, a legnagyobb török hadvezér parancsnoksága alatt. Ne feledjük, hogy ez II. Mahomed (törökösen: Mehmed) szultán uralkodása alatt történt, aki elfoglalta Konstantinápolyt, vagyis ekkor volt az Oszmán Birodalom hatalma csúcspontján. István kisszámú hadserege pedig legyőzte a török sereget Vaslui mellett. A vajda hírneve túllépte az ország határait: Dlugosz

lengyel krónikáiról egész Európa legnagyobb fejedelmének nevezi, a pápa pedig az *Athleta Christi*, „Krisztus bajnoka” névvel illette. Csakhogy a törökök az elszenvedett vereség miatti haragjukban a rákövetkező évben visszatértek, s ezúttal maga II. Mehmed állott a hadsereg élén. Ráadásul a krími és az ukrajnai tatárokat rávették, hogy indítsanak Keletről támadást: A jelenlegi Besszarábia területéről való szabadparasztnak java része elhagyta István seregét, és hazatért, hogy megvédelmezzék otthonát a tatár betöréstől. István magára maradt kis létszámú hadseregével, amelyet az őt szolgáló bojárok és a városokban verbuvált csapatok alkottak. Războieni mellett 1476-ban vereséget szenvedett. Am sikerült Észak felé visszavonulnia, II. Mehmed pedig nem tudta bevenni a két fontos várat, amelynek romjai ma is láthatóak: az egyik Suceava, a másik Cetatea Neamțului. Miután felégette maga mögött az országot, hogy a török hadsereg élelem nélkül maradjon, István megőrizte trónját, II. Mehmed pedig távozott az országból.

E kaland után –, ha szabad így mondanom – István felmérte, hogy egyezsége kell jutnia a törökkel. Sajnos azonban a helyzet rosszabbra fordult, néhány évvel később ugyanis, 1484-ben II. Bajezid hadjáratot indított azzal a céllal, hogy elfoglalja a két említett kikötőt, Kíliát és Fehérvárt. A két kikötő valóban elesett, feltehetően a genováiak árulása folytán, a várat ugyanis ők védték; és rájöttek arra, hogy nem tarthatnak ki tovább az Oszmán Birodalommal szemben, ha egyszer a keresztény vajda nem nyújthat nekik elegendő védelmet. Kília és Fehérvár elvesztése katasztrófát jelentett Moldova további fejlődése szempontjából. A nagyobb városok kezdtek elszegényedni, és az ország fejlődése nem tudott

lépést tartani Erdélyével, ahol a várak, a városi kereskedők, a kereskedelem forgalma nem szenvedtek ugyanúgy kárt. A román fejedelemségek gazdasági és politikai fejlődését tekintve 1484 sorsdöntő év volt.

Nagy István késő öregkoráig trónon maradt. A lengyel királlyal is hadakozott még; s egy beszámoló szerint annyian haltak meg a lengyel seregből, hogy piroslott vérüktől a mező, a foglyokat pedig eke elé fogták, úgy szántottak. Meglehet, hogy valóban így történt. Vagyis a vajda és főemberei arra a belátásra jutottak, hogy a keresztény uralkodók nem igen állnak mellettük, a török ellenben messze van, óltalmat ígér az ellenségekkel szemben, mecsetet nem épít az országban, meghagyja önállóságunkat, vagyis saját berendezkedésünket, bojárjainkkal és templomainkkal – egyezzünk hát meg vele, ha ennek csupán az évente fizetendő adó az ára. Kezdetben az adó nem jelentett nagy terhet sem Havasalföld, sem Moldva számára, hamarosan nőni kezdett azonban, mivelhogy a gyümölcsöző hódítások megtorpannak, és a törököknek mind nagyobb szükségük lett pénzre. Ezzel kezdetét vette a két román fejedelemség balsorsa.

A 16. század első felében az Oszmán Birodalom elképesztő gyorsasággal elérte legnagyobb kiterjedését: 1516–17-ben a törökök meghódították Szíriát és Egyiptomot, majd Arábiát; Szulejmán alatt (1520–1566) elfoglalták Magyarországot, Afrikában pedig eljutottak Marokkó határáig. Idővel azonban a kíméletlen kiszipolyozás folytán ezek a hódítások egyre kevésbé „jövendőmezőek”, sőt egyenesen terhessé válnak. Így történt, hogy gazdagon termő földjükkal, számottevő juh- és szarvasmarha-állományukkal a román országok a birodalom kincstára számára, de főként a főváros, Kons-

tantinápoly élelmezése szempontjából nélkülözhetetlenek lettek.

István állítólag minden évben vagy minden katonai győzelem után új templomot emeltetett; ezek száma összesen negyvenhétet tesz ki. Ő alapított néhányat a szép bukovinai kolostorok közül, a külső falakat díszítő freskók többsége viszont már az őt követő évekből származik, amikor Moldva trónján egyik fia, Petru Rareș ült.

Istvánt törvényes fia, Bogdán követte a trónon. Halálos ágyán jelölte ki utódjául, és néhány bojár feje porba hullott azért, mert szembeszegült akaratával. Bogdant „Félszemű”-nek nevezték („Chiorul”), mivel a tatárokkal vívott csatában fél szemére megvakult. Ragyogó fejedelem nem volt ugyan, de rossz sem. Tizenhét évig uralkodott, és behódolt a törököknek.

Ekkor esett meg Täutu kancellárral az a nevezetes dolog – a vajda őt küldte Konstantinápolyba az adóval, ezzel bizonyítván hódolatát. Nem személyesen vitte, ahogyan egy török legendában áll –, amely arra is kitér, miért lett Moldva neve Bogdania – hanem a rangelső bojárt menesztette. (A szóban forgó történet szerint Täutu megégette a torkát, amikor a kávé egyből felhajtotta, mintha pálinka lenne. De ez a történet annyiban valótlan, hogy akkor kávé még nem ittak, ezért feltehetően valami más, szintén melegen fogyasztott italról van szó.)

PETRU RAREȘ: Moldva történetében az egyik legjelentősebb alak. Fél szemű Bogdant rövid ideig egyik fia követte a trónon, majd a bojárok 1527-ben egyik mostohatestvérét, István törvénytelen fiát, Petru Rareșt emelték trónra. Egyike volt Moldva történetében azoknak, akikben utoljára tört fel a függetlenség vágya és szándéka. Rendkívül érdekes, ám sajnos szertelen egyéniség volt. Háborúzott mind a lengyelek, mind a törökök ellen, és erőteljesen beavatkozott az erdélyi ügyekbe is, mégpedig fellépett azok ellen, akik a Habsburgok mellett foglaltak állást. (A moldvai vajda két erős vár – Csicsó és Küküllővár / Cetatea de Baltă – mellett több földbirtok ura volt Erdélyben.)

Végül 1538-ban maga Szulejman vonult ellene hadaival, hogy megfossza trónjától – ekkor történt, hogy Moldva földjét újból megcsonkították: a törökök az ország egész déli részét (Budzsák) közvetlen igazgatásuk alá vonták („rája” formájában), továbbá elfoglalták a Dnyeszter-menti Tighina várát és környékét (tőlük kapott neve: Bender), vagyis újabb ráját hoztak létre Moldva szomszédságában. A moldvai vajdák mostantól kezdve közeli, szakadatlan felügyelet alatt álltak, mint ahogy Havasalföldön is török kézen volt három „hídő”: Brăila, Giurgiu és Turnu (a jövőre Turnu Măgurele).

Három évvel később a nyughatatlan vajda kibékült a szultánnal, és újabb öt évre visszafoglalta trónját. A bojárok összeesküvése vetett véget életének.

Az embernek az az érzése, hogy Petru Rareș uralkodásával lezárul történelmünknek az a kétszáz évnél is hosszabb korszaka, amikor a románok szilárd alapokra helyezik tár-

sadalmukat, egyúttal pedig szerepet játszanak a nemzetközi politikában. Olyan személyiségek, mint Öreg Mircea (Mircea cel Bătrân), Hunyadi János, Vlad Tepeș, Nagy István (Ștefan cel Mare) európai nagyságrendű történelmi alakok, akik sikeresen ötvözik a harctéri bátorságot azzal a politikai ügyességgel, amelyre szükség van egy nagyobb hatalommal szemben. A 16. század közepétől azonban a körülmények mostohábbak lettek: attól kezdve, hogy a Magyar Királyság megszűnt, a tatárok pedig behódoltak a törököknek, országaink körgyűrűbe kerültek, és katonai szempontból megbénultak –, ha leszámítjuk a Vitéz Mihály idejére tehető rövid, eposzi fellángolást. A mondottakhoz hozzáadódott a tűzfegyverek tökéletesedésével járó műszaki forradalom, amely egy kis ország részéről aránytalanul nagy pénzeszközöket igényelt, továbbá az is, hogy a hadviselésben szerephez jutottak a szakszerűen képzett katonák, ilyeneket pedig kizárólag földműveléssel foglalkozó vidéken nehezebb találni.

A 14. és a 15. század úgy maradt fenn, mint a románok történelmének nagy századai. Költői ösztönével Eminescu nem tévedett, amikor a rovinei csatát választotta a *Harmadik Levélben* olvasható nagyszerű történelmi tablójához.

Petru Rareș uralkodása alatt kezdték a moldvai kolostorok külső falait azokkal a csodálatos freskókkal díszíteni, amelyeknek alig egy tizede őrződött meg napjainkig. Egyesek úgy vélik: rejtett értelmük volt, a törökkel szembeni néma ellenállást fejezték ki – hadd lássa minden hívő ember, még a templomon kívül is, mi a keresztény hit. Csaknem mindegyik templom falán az egyik freskó a pogányok ostromolta Konstantinápoly várát ábrázolja, látszólag a régmúlt időkben, a hatszázas években, amikor a perzsák támadták

meg, de amit látunk, az valójában a száz évvel korábbi esemény, turbánt viselő törökökkel és ágyúkkal. Nem minden művészettörténész ért egyet Konstantinápoly ostromának ezzel az értelmezésével. Van, aki jelképes jelentést tulajdonít neki: az égi birodalom váaraként ez a vár nem eshet el. Mások szerint épp ellenkezőleg: a birodalom fővárosának korabeli bukását megjelenítve Raresz azt kívánta mindenki számára láthatóvá tenni, hogyan büntette meg Isten a keresztényeket, amiért nem fogtak össze egymással.

Bármilyen is az igazság, érdekes, mindmáig tisztázatlan tény, hogy a templomok külső falának díszítése ötven évvel később teljesen leállott. Egyes szerzők nézete szerint a török Porta tilalmi rendelete áll a dolog mögött.

De most veszem észre, hogy nem szóltam még arról, miért nevezték a török kormányt „Portá”-nak, később „Fényes Portá”-nak. Azért, mert a szultán palotájának, a Szerájnak az udvara előtt nagy, díszes kapu állott, amelyen különleges engedély és kíséret nélkül nem léphetett be senki, még a külföldi követek sem – hát így lett jelképe ez a kapu a szultán kormányának, ahogyan manapság is a „Fehér Ház” az Egyesült Államok elnökét, a „Downing Street” a brit miniszterelnököt, a „Quai d’Orsay” a francia külügyet jelöli.

ZAVAROS SZÁZADVÉG MOLDVÁBAN

A 16. század második felében, Petru Raresz halálát követően Moldva rendkívül zavaros időket élt át: vég nélkül folytak a harcok a trónigénylők között, a Porta pedig egyre gyakrabban szólt bele abba, hogy ki legyen a vajda. S ami ennél is rosszabb: trónra kerültek külföldi kalandorok, akik nem

voltak „fejedelmi sarjak”. Ilyen például Héraklidész Jakab Deszpota (Iacob Heraclidé Despotul), ez a kalandregénybe illő figura, akiről még azt sem sikerült kideríteni, melyik balkáni nácio fia volt, csak annyit tudunk róla, hogy orvostudományt tanult a dél-franciaországi Montpellier-ben, megfordult a francia királyi udvarban, beutazta Németországot, ekkor talán protestáns hitre tért, a lengyeleknél is járt, majd külföldi cselszövés jóvoltából (főleg Habsburg támogatással) két évre ő lett Moldva vajdája, ahol megpróbálta előmozdítani a protestáns hit terjedését. Végül a moldvai bojárok megfosztották a tróntól, letartóztatása során véletlen baleset okozta halálát.

Ide kívánczik Alexandru Lăpușneanu neve. Fél szemű Bogdan törvénytelen fia, Petru Raresz egyik lányát, Ruxandrát vette nőül. Róla mintázta Costache Negruzzi az ismert elbeszélés – a modern román irodalom első remekműve – főhősét. A történetírás úgy tartotta számon, mint aki sok bojárjt megöletett azért, hogy megőrizhesse trónját. Az újabkori történetírás némileg módosította a Negruzzi-alkotta hős képét. Hitbuzgó uralkodó volt, templomokat alapított, és adományokat juttatott az athoszi kolostoroknak.

Említenünk kell Kegyetlen János (Ion Vodă cel Cumplit) nevét is, aki rövid uralkodása alatt (1572–1574) szintén megpróbált hősiiesen szembeszállni a törökkel – hősiesen ugyan, de meggondolatlanul, minden összehangolás nélkül más törökellenes kísérletekkel vagy szövetségekkel. Ugyancsak törvénytelen gyermek volt (Fél szemű Bogdan fia, Ștefăniță nemzette egy örmény hölgygel). A krónikaírók – legtöbbször bojári származék – azért adták neki a „Kegyetlen” utónevét, mert ő is sok bojárjt megöletett. Utolsó összecsapása a török-

kel valahol Moldva déli részén történt. A bojárok egy része elárulta, és elfogták a törökök. Börzalmas kivégzés várt rá: kezét-lábát tevékhez kötötték, a négyfelé hajtott tevék pedig szétszaggatták testét.

A 16. század végén egy nagybojári család – a Movilák családja (Movilești) szerezte meg a trónt. Anyai ágon a Bogdánok (Bogdănești) leszármazottai voltak. Hét uralkodót adtak Moldvának (és Havasalföldnek), nevükhöz történelmünk egyik érdekes fejezete fűződik, akár a politikát, akár a művelődést nézzük, a lengyel arisztokráciával való szoros kapcsolatuk révén ugyanis teret nyitottak a nyugati hatások előtt.

Így például Ieremia Movilă vajda egyik leánya egy lengyel főnemessel kötött házassága révén Michal Wisniowiecki lengyel király nagyanyja, míg egy másik, aki a szintén jó csengésű Potocki családba házasodott be, Leszczynski Stanislaw ükanyja, akinek leánya, Mária, XV. Lajos francia királyhoz ment nőül, úgyhogy az 1792-ben lefejezett XVI. Lajos ereiben némi Movilă-vér is csörgedezett! Mi több, a Havasalföldön 1601-ben uralkodó Simion Movilă fia, Petri, kulcs-szerepet játszott Oroszország modernizálásában. Jezsuita kollégiumokban tanult a lengyeleknél, de az ortodox hitet megőrizte, s az akkor Lengyelországhoz tartozó Kijev érseke lett. Noha kemény ellenállásba ütközött, fontos szerepet játszott az orosz egyház megreformálásában, valamint – az *Ortodox tanítás szerzőjeként* – az ortodox tanok elismertetésében. Nevét akkora dicsőség övezte halála után, hogy három város is az ő nevét viseli mindmáig Ukrajnában és Oroszországban: Mogilevnek nevezik őket, mert a név kiejtése olykor nálunk is Moghilă volt.

HAVASALFÖLD NEAGOE BASARAB URALKODÁSÁTÓL PETRU CERCELIG

Említettem már, hogy a középkori Havasalföldön három, hagyományai és érdekei folytán elkülönülő régióról beszélhetünk, ahol a bojárok különálló csoportjai ellentétes politikai célokat követtek. Az első az Argeș tartományt övező központi rész, ahol a Basarabok először vetették meg a lábukat. A második Olténia, amely egész történelmünk folyamán megőrzött bizonyos fokú különállást (talán azért, mert ott erőteljesebb volt a római telepítés?). Végül a három keleti megye: Buzău, Râmnicu Sărat és Brăila. A 15. század végén az ország ügyeinek intézésében felívelt egy oltyán bojár-család, amely három nemzedéken át viselte a Craiova bánja címet. A „craiovai bojárok” néven lettek ismertek. Évekig tartó belviszályok után e család két férfitagjának sikerült trónra emelnie mostohafivérét, Neagoét, a Basarabok egyikének törvénytelen fiát – a történetírás Neagoe Basarab néven tartja számon. (Ne tessék úgy ejteni, mintha egy Caragiale-szereplő neve lenne – „Nea Goie” – a név ugyanis a tősgyökeres román Neagu szlávossal alakja.)

Tetterős, nagy műveltségű férfiú, kimagasló személyiség volt, a szerbek régi fejedelmi házából, a Branković hercegi családból hozott magának feleséget Despina Milița személyében (a *despina* szó jelentése „úrnő”!), aki mostohatestvére volt Petru Rareș moldvai vajda hitvesének, Elena Brankovićnak. Itt kell emlékeztetnem arra, hogy a középkori Szerbia, amelynek állami léte többszáz évvel megelőzte Havasalföldét, s ennek folytán bizánci kultúrával is hamarabb beoltódott, tagadhatatlanul hozzájárult az első két évszáz-

zadban a havasalföldi kultúra fejlődéséhez. Fejedelmeink ezt „visszafigyelték” akkor, amikor Szerbiából pasaság lett, ők pedig, mivel az ország viszonylagos jólétnek örvendett, és élt bennük a vágy, hogy javára legyenek egyházuknak, századokon át sokat tettek a templomok védelmezéséért és újak alapításáért szerte a Balkánon és a Szentföldön.

Neagoe Basarab két kiemelkedő tettel örököztette meg nevét. Az egyik a Curtea de Argeşben emelt püspöki templom (amelynek díszítése erős keleti hatást mutat). Megszentelésére több keleti egyházfő jelenlétében került sor, és akkoriban a Kelet egyik csodájának tartották. (I. Károly uralkodása idején a túlbuzgó restaurálás következtében veszített varázsából, különösen amiatt, hogy a régi cellák és gazdasági épületek helyén újakat emeltek, amelyek stílusa elüt a templométól. Továbbá a Neagoe Basarabot ábrázoló freskókat modern festményekre cserélték, melyeken I. Károly király és Erzsébet királyné látható.) Másik maradandó tette a „Neagoe Basarab tanításai” néven ismert, fiának, Teodosiának szánt intelmek könyve, amely értékes dokumentuma a kor erkölcsének, szokásainak és intézményeinek, s amely a nyugalmat hirdető vallási áramlat szellemében fogant.

Bizonyos jelek arra vallanak, hogy Neagoe Basarab nyugati segítséggel szeretne volna folytatni a törökök elleni küzdelmet. Korai halála azonban megakadályozta abban, hogy hozzálasson tervei megvalósításához. A fejedelmi széket sem tudta biztosítani fia, Teodosie számára, aki szintén fiatalon hunyt el.

Sógora, Radu de la Afumaţi tett még merész kísérletet törökellenes fellépésre: Curtea de Argeş fejedelmi templomában megcsodálhatják sírját, amelyre rávésték az általa

vívott ütközeteket és győztes, ámbar eredménytelen csatákat. Radu is olyan bojárok összeesküvésének esett áldozatául, akik azt vallották, hogy az adott körülmények között a törökellenes harc romlásba dönti az országot. Két bojár oltotta ki az életét egy templomban – mindkettő rokona volt.

Közvetlenül ezek után bekövetkezik a Magyar Királyság összeomlása, a törökök pedig hatalmuk csúcsára érnek. Értelmezhető tehát, hogy az önállóságra való törekvés mindkét vajdaság számára vágyálommá válik. Lészámítva a Moldvát és Lengyelország közötti kis határszakaszt, a két országot minden oldalról a Török Birodalom veszi körül: Magyarország nagy része török tartomány (pasaság), akárcsak a Bánság, Szerbia és Bulgária. Északi irányban Erdély úgyszintén a törököknek hódol, ahogyan Kelet felé Dél-Besszarábia (Budzseák) és a Krím-félsziget tatárjai is.

Ilyen feltételek között a törökök egyre gyakrabban szóltak bele abba, hogy ki legyen a vajda, a Havasalföldön belüli háborgások pedig jelentéktelenségbe süllyednek. Megjegyzésre méltó mégis néhány vajda vagy fejedelemasszony neve: Rossz Mihnea (Mihnea cel Rău), Török Mihnea (Mihnea Turcitul), Pásztor Mircea (Mircea Ciobanul), Chiajna Nagyaszony (Doamna Chiajna) – akárcsak Moldvában Lăpuşneanu, ők is annyi bojárt ölettek meg, hogy történetírásunkban egy ideig tartotta magát az a nézet, mely szerint a bojárságot mindkét országban kiirtották, s a 17. században valósággal újjá kellett teremteni. Ez túlzás – a nagybojárságon belül a folytonosság nem szakadt meg.

Kedvezőbb emléket hagyott maga után Jó Pătraşcu (Pătraşcu cel Bun), aki több ízben is vajda lett, s aki főként azért érdemel figyelmet, mert ő a feltételezett apja két vajdának:

az egyik Petru Cercei, a másik Mihai Viteazul – a maga módján mindkettő érdekes személyiség. Petru azért kapta a „Fülönfüggő” (Cercei) nevet, mivel a trón elnyerése érdekében Nyugaton keresett támogatást, és egy ideig a francia udvarban élt, III. Henrik király környezetében. E rendkívül kifinomult és fényűző udvarban jött divatba a szokás, hogy a férfiak fülbevalót viseltek (ahogyan újra divát a fiatalok körében!). A francia király – lévén hogy a franciák és a törökök már I. Ferenc és Szulejmán idejében szövetkeztek egymással az Ausztriai Ház ellen – közbenjárta a szultánnál annak érdekében, hogy Petru Cercei legyen Havasalföld vajdája. Csúpan két évig uralkodott, mivel 1585-ben ugyanaz a Mihnea Turcitul, akit korábban letaszított (a név jelentése: „eltörökösödött”), most visszaszerezte tőle a trónt. Állítólag azt tervezte, hogy szép palotát emeltet Târgoviște városában, és nyugati szokásokat honosít meg az országban (olasz titkár volt a kíséretében). Hajótörésben lelte halálát az Égei-tengeren.

Mihai Viteazul a mostohatestvére volt. De még mielőtt róla szólnánk, tekintsük át röviden, mi történt a 16. századi Erdélyben, mert ez a század ott lényegbevágó változásokat hozott.

ERDÉLY A 16. SZÁZADBAN. A MOHÁCSI VÉSZET KÖVETKEZMÉNYEI

A 16. század első felében – egymástól teljesen függetlenül – két olyan esemény történt, amely fontos következményekkel járt Erdély helyzetére nézve. Az első a mohácsi ütközet 1526-ban, amelynek nyomán a Magyar Királyság összeom-

lott. A második az a német földön, 1520 táján elindult vallási mozgalom, amely lázadást fejezett ki a pápai tekintély és a Róma egyházában eluralkodott erkölcsök ellen. Kezdeményezője Luther Márton szerzetes volt; a mozgalmat pedig rövidesen a *protestantizmus* összefoglaló névvel jelölték. Bámulatos gyorsasággal terjedt szinte valamennyi katolikus felekezetű országban, egyre újabb elágazások, teológiai változatok nőttek ki belőle, s ezeket mind a katolikus, mind pedig az ortodox egyház nem csupán *szakadárnak* (vagyis az egyház közös törzséről leválónak) tekintette, hanem egyenesen *eretnekségnek*, minthogy szakítottak az egyházatyák által kidolgozott, lényegbevágó és változtathatatlan dogmákkal.

A mohácsi vereség okai közé tartozott a horvát bán és az erdélyi vajda, Szapolyai János (maga is horvát eredetű) késlekedése (árulása?) – nem érkeztek meg idejében, hogy a királyi hadsereg segítségére legyenek. A magyar nemesség nagy hányada már akkoriban nagy ellenszenvvel szemlélte azt az eshetőséget, hogy a magyar korona a Habsburgokra száll – ahogyan erről a magyar király már meg is egyezett sógorával, Habsburg Ferdinánddal (V. Károly öccsével).

Azt követően, hogy II. Lajos király a mohácsi csataterén életét vesztette, a magyar trón megüresedett, s jöllehet a törökök az ország szívéig nyomultak, a magyar nemesség azonnal két táborra szakadt: egy része egyetértett azzal, hogy Ferdinánd kerüljön az ország trónjára, másik része viszont, Szapolyai tábora, őt akarta királlyá választani; még azon az áron is, hogy a törököket hívják segítségül. A segítség pedig behódolást jelentett. Hosszan tartó harc következett Ferdinánd és Szapolyai hívei között (és egy ideig, mint lát-

tuk; Petru Rareș is az utóbbiak mellé állt, de csak egy ideig, mert utóbb Fradinándhoz pártolt, és 1538-ban a szultán ezért lépett fel ellene). A törökök 1541-ben nagy erővel újra közbeléptek; elfoglalták Buda várát; és Magyarország középső részét török pasasággá változtatták. Százötven éven át az ország három részből állott: a Budától nyugatra eső rész, valamint szinte az egész Horvátország és a mai Szlovákia, egészen Szátmár vidékéig Habsburg uralom alá tartozott; Magyarország középső része és a Bánság közvetlen török fennhatóság alá került; végül Erdély, Máramaros és a Körösök vidéke (ez utóbbiak latin neve akkor Partium volt) Szapolyai Jánosnak jutott. Ez utóbbi később a fiáé, János Zsigmondé lett, őt azonban nem királynak nevezték, hanem csak Erdély fejedelmének, s ugyanúgy a szultántól függött és adót kellett fizetnie, mint Havasalföld vagy Moldva vajdájának. Sűrűbben lakott és gazdagabb tartományként – amely emellett védettebb is volt a török támadásoktól – Erdély sorsa a 16. és 17. században sokkal kedvezőbben alakult, mint a Kárpátoktól délre vagy keletre fekvő országoké. Sőt, a nemzetközi helyzet jóvoltából (mint látni fogjuk), voltak időszakok, amikor politikai szereplőként lépett fel és a kultúrát is felvirágoztatta – legalábbis ami a három kiváltságos „nemzetét” illeti.

A REFORMÁCIÓ, NAGY VÁLTOZÁSOK EURÓPÁBAN

A Reformáció előbb európai, majd pedig az egész világra kiterjedő jelenség volt, a Luther Márton által elindított, az egyház megreformálását célzó mozgalommal ugyanis az egész nyugati civilizáció új korszakba lépett.

A Luther által kezdeményezett mozgalom hatásai először a politikát érintették, minél inkább elterjedt azonban, a protestantizmus mélyreható változásokat idézett elő az emberek gondolkodásában, a kultúrában, sőt még a gazdasági életben is – meggyőző érvekkel lehet például alátámasztani, hogy a protestáns észjárás döntő szerepet játszott a kapitalizmus létrejöttében.

Ami a politikát illeti, a nyugati országok mindegyikében, de különösen Németországban és Franciaországban több mint száz éven át háborúztak egymással a katolikusok (ők voltak többségben) és a protestánsok (akik elítélték a pápaság bizonyos vétkeit, és számuk egyre nőtt).

Érdekes – mondjuk a történelem-filozófia nézőpontjából –, hogy amikor a nyugat-európai országok rendre az egyik vagy a másik irányba térnek, akkor azt látjuk, hogy a protestáns országok szinte egytől egyig a germán világhoz tartoznak, míg a (neo)latin eredetűek kitarthatnak a katolicizmus mellett. Vagyis azt tapasztaljuk, hogy az etnikai tényezőnek bizonyos súlya, hatása van a kultúrát és a válást érintő választásokra. Vannak természetesen kivételek is, ilyenek például a francia ajkú, mégis protestáns közösségek Svájcban vagy a katolikus hitet megőrző német vidékek, amilyen Bajorország és a Rajna völgye –, de általában véve a katolicizmus és a protestantizmus közötti határvonal az etnikumok mentén halad.

No és mi történik akkor, amikor a reformáció Kelet-Európát is eléri? Kis híján a lengyelek is áttértek az új hitre. Csehországban (ahol száz évvel korábban felbukkant már egy nagy hitújító Husz János személyében, akit a konstanzi zsinat eretnekség vádjával halálra ítélt, és akit 1415-ben még-

lyán elégettek – az ezt követő hosszas polgárháború mifelénk is éreztette hatását) a katolikusok és a protestánsok kemény küzdelmet vívtak egymással. Az etnikai tényező mifelénk Erdélyben is meghatározó szerepét játszotta. A szászok körében az egyik protestáns felekezet, a lutheránizmus kerekedett felül, a székelyek többsége a kálvinizmust választotta (amelyet Kálvin János alapított Svájcban), ezzel szemben a magyar főnemesség zömében katolikus vallású maradt – és persze a román nép tömegei is hívek maradtak az ortodoxiához. Ennélfogva a század közepére Erdélyben négy vallás, pontosabban a keresztény vallás négy ága létezett. És egyszer csak felbukkan az ötödik: terjedni kezd a más országokban eretnekségként üldözött *antitrinitarizmus*, amely elveti a Szentháromság dogmáját. A politikai zűrzavar miatt Erdélyben nem érvényesült annyira a fejedelmi kényszer. Így állott elő a 16. században az az érdekes helyzet, hogy egy külföldi megfigyelő szemében Erdély a vallási türelem valóságos oázisának tetszhet, ahol katolikusok, lutheránusok, kálvinisták és unitáriusok békében megférnek egymással, senkit sem akarnak erővel áttéríteni. Ez volt a négy „bevet”, vagyis hivatalosan elismert és támogatott vallás. A románok ortodox hite ezzel szemben hallgatólagosan megtűrt felekezetnek számított. Velük egyelőre nem törődött senki, de ez csak addig tartott, amíg a Szentszék és a Habsburgok fel nem ismerték, hogy az ortodox román tömeget szövetségesükként használhatják a protestantizmus ellen.

KULTÚRA ÉS POLITIKA Az itáliai reneszánsz nyomán fellépő politikai és vallási pezsgés, amely Mátyás király idején kedvező fogadtatásra talált, a könyvnyomtatás feltalálása után is éreztette hatását, és mélyreható változásokat idézett elő a kultúrában, különösen a szászok körében. A brassói Johann Honterus nevét kell itt említenünk (aki az akkori német szokás szerint latinositotta családnevét). Több könyvet tett közzé, nagy tekintélynek örvendett a szászok körében, és ő volt az, aki 1541-ben létrehozta Brassóban a lutheránus egyházat. Ez a kulturális ébredés a magyarokra is áterjedt, jelei különösen Kolozsváron mutatkoztak meg (Heltai Gáspár).

E széleskörű mozgalom nem hagyhatta a románokat sem érintetlenül, annál is inkább, hogy a protestánsok igen élénk hittérítő tevékenységet folytattak. Ennek egyik közvetett eszköze a könyvnyomtatás volt – így jelentek meg a vallási szövegek első román fordításai. A protestantizmus egyik nagy újítása a nemzeti nyelvek bevezetése volt a szentmisén korábban használatos latin helyett. Az Erdélyben működő szász nyomdák a románokat is arra buzdították, hogy szláv nyelvű egyházi könyveiket fordítsák le románra. Corési diakónus, aki Havasalföldön kezdte könyvnyomtatói tevékenységét, átköltözött Erdélybe, ahol jobbak voltak a szakmai feltételek, és ahol a szászok főemberei is támogatták. Csakhogy mind Erdélyben, mind Havasalföldön és Moldvában az ortodox egyház hatásai rövidesen felfigyeltek arra, hogy a fordítás során – nyilvánvalóan a protestáns gondolkodás hatására – eretnek színezetű értelmezések kerülnek bele a román szövegekbe. Ez egy időre lefékezte a

fordítások lendületét, annál is inkább, hogy egybeesett azzal az igen erős reakciós hullámmal, amely Lăpușneanu idején (Eraclide Despotul uralkodását követően) végigsöpört Moldván, és amely a protestánsok mellett, akiket kényszerítették, hogy keresztelkedjenek újra a „pravoszláv” egyház törvénye szerint, érintette a Moldvában már akkor nagyszámú örmény közösséget is (velük kapcsolatosan a vallási indókhoz – az ortodoxok az örmény egyházat eretneknek tekintették – gazdasági indíték is társult, az örmények ugyanis sikeres kereskedők voltak).

Hozzá kell azonban tennem, hogy jóllehet az ortodox egyház keményen ellenállt a protestáns eszmék beszívargásának a vallási szövegekbe, a román nyelvű vallási irodalom árama folytatódott, és a következő évszázadban szép eredményeket hozott mind Havasalföldön, mind Moldvában.

Politikai téren a liberálisabb szemlélet térhódítása Erdélyben furcsa módon együtt járt a parasztság helyzetének romlásával. Röviden szót ejtettem a Dózsa György vezette nagy parasztfelkelésről (1514), akit a felkelés elfojtása után kegyetlen kínok között végeztek ki (tüzes trónra ültették, és izzó vaskoronát nyomtak a fejébe). A megtorlást Szapolyai János vezette. Ezt követően a parasztságot – a székelyeket is – még nagyobb adókkal és terhekkal sújtották, beleértve a földhöz kötöttséget (vagyis a paraszt nem költözhetett egyik birtokról a másikra). A nemesség uralma csak annál erősebben nehezedett a föld népére, hogy a királyi hatalom meggyengülése – majd teljes megszűnése – miatt semmilyen erő nem állta útját.

Az országgyűlésben a magyar nemesség akkora túlsúllyal volt jelen, hogy jóváhagyása nélkül a fejedelem gya-

korlatilag nem tudta országát kormányozni. A fejedelmet az országgyűlés választotta ugyan, de akárcsak Havasalföldön és Moldvában, a szultánnak kellett őt megerősítenie tisztségében, amióta az ország a török Portának hódolt. Még arra is találunk példát, hogy 1571-ben Báthori Istvánt a Porta már azelőtt kijelölte, hogysem az országgyűlés választása rá esett volna. Csáladjából ő volt a harmadik a fejedelmi székben, és négyen fogják még követni. Uralkodásával kapcsolatban megjegyzendő, hogy próbálta fékezni a katolicizmus visszaszorulását (egyebek mellett ő hívta be Erdélybe a jezsuita rendet). Vele történt az a rendkívüli esemény, hogy Lengyelország királyává választották (1576-ban), és 1586-ban bekövetkezett haláláig ott is élt, ennek folytán érdeklődése nem annyira a fejedelemségre összpontosult.

Szulejmánt (aki 1566-ban halt meg) középszerű szultánok követték a trónon, akiknek ráadásul meggyűlt a gondjuk a birodalom keleti határvidékén: háborúzniuk kellett az Abbasz sah uralkodása alatt nagy erőre kapott perzsákkal. Kiaknázva ezeket a körülményeket, II. Rudolf császár (akit 1576-ban koronáztak meg) elhatározta, hogy megkísérli kiűzni a törököket Európából. Ennek érdekében nagy szövetségbe próbálta összevonni Spanyolországot, Velencét, további olasz hercegségeket, esetleg Lengyelországot, és persze az „első vonalban” található országokat, vagyis Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet.

Ez volt az a nemzetközi kontextus, amelyben nálunk felbukkant Vitéz Mihály fergeteges alakja.

Az országgyűlésben a magyar nemesség akkora túlsúllyal volt jelen, hogy jóváhagyása nélkül a fejedelem gya-

VITÉZ MIHÁLY ÉS AZ Ő VITÉZEI

Túl sok mindent modtak és mondanak Vitéz Mihályról (Mihai Viteazul). Köréje legenda szövődött, amelyben a történelmi igazságot már nem lehet megkülönböztetni attól, ami az idők során ráakódott. Ragyogó hadvezér és politikai zseni volt – ez kétségbevonhatatlan. A törökök felett aratott győzelmei nagy visszhangot keltettek (IV. Hernik francia király azt írta konstantinápolyi követének: szerezzen információkat erről az oláhról). A Balkán országaiban – a görögök, a bolgárok, a szerbek körében – népi énekek születtek haditetteiről. Ám nálunk paradox módon nem övezte szeretet. Vajon miért? Azért, mert ez a bajnok mindenekelőtt erős hadat akart maga köré gyűjteni, katonai erőfeszítései pedig azzal jártak, hogy a parasztság helyzete súlyosan rosszabbodott. Az ő idejében, a 16. század végén, az ágyúk és a puskák korában egy hadsereget már nem lehetett csupán parasztokból felállítani. A lőfegyverekkel bánni tudó zsoldosokat kellett toborozni – nemcsak nálunk volt így, hanem Nyugaton is.

Mondok egy példát. I. Ferenc francia és V. Károly spanyol király (a későbbi császár) között 1525-ben háborúra került sor. Spanyolországnak ekkor már gyarmatai voltak Dél-Amerikában, ahonnan tucatnyi hajó szállította évente az aranyat és az ezüstöt. Franciország viszont földrésünk legnagyobb lélekszámú és leggösszeferrottabb országa. A Paviánál lezajlott ütközetben, ahol I. Ferenc is fogságba esett, mindkét oldalon huszonezer katona sorakozott fel. De érdemes megnézni azt is, milyen katonák voltak. Az egyik oldalon ötezer francia, a másikon ötezer spanyol lovas. A

spanyol seregben húszezer német, a franciáknál pedig húszezer svájci zsoldos. Félig tréfásan, félig komolyan úgy is vélte valaki, hogy a paviai ütközet valójában a német és a svájci zsoldosok közötti leszámolás volt.

Amikor Vitéz Mihály hadat viselt, vele tartottak bojárai, a saját birtokaikon verbuvált csapatokkal, továbbá kisszámú szabadparaszt, nagyobbrészt azonban serege külföldi zsoldosokból állott, ezek viszont sokba kerültek. A kifizetett zsoldról készült jegyzékek megőrződtek, pontosan tudjuk, hányan voltak az eredetükre nézve szerb, albán, magyar vagy székely zsoldosok.

Említettem már: Mihályról azt tartották, hogy Pátraşcu cel Bun házasságon kívül született fia. Ám azt is érdemes számításba venni – ezt nemrégiben mutatta ki több történész, és érveik meggyőzőek –, hogy anyja Cantacuzino-lány volt, vagyis abból a nevezetes bizánci családból származott, amely a 14. században két császárt adott a birodalomnak, és a legelőkelőbbek közé tartozott. Miután a törökök elfoglalták Konstantinápolyt, a család lesüllyedt, két-három nemzedéknyi időre eltűnt a színről, de a 16. század elején újból felbukkant Konstantinápolyban, különösen egy rendkívüli egyéniség, Cantacuzino Mihály személyében, akit a Şaitanoglu vagy Şeitanoglu névvel illettek, ami törökül annyit tesz: „a Sátán fia”. Vitéz Mihály anyja a jelek szerint ennek a Şeitanoglunak volt a húga. Nemrég felfedezett források alapján szinte biztosra vehető, hogy anyja Cantacuzino-lány, azért jött Havasalföldre, hogy kereskedelmet folytasson, Mihály pedig annak köszönhetően nyerte el a trónt, hogy anyja rokonsága pénzzel és rábeszéléssel meggyőzte a nagyvezírt.

A II. RUDOLF CSÁSZÁR ÁLTAL KEZDEMÉNYEZETT SZÖVETSÉG

A 16. század végén már nem a bojárok választották meg a fejedelmet. Ha akart, a szultán is beleszólt a választásba, ennél fogva Mihály kezdetben az ő embere volt, és persze a konstantinápolyi görögöké. Léven azonban becsvágyó férfiú és nagy stratég, kezdettől fogva háborúzni akart. Emlékeztetek a nemzetközi politika akkori állására: Konstantinápoly válságos időket élt át, háborút viselt Ázsiában, a trónon pedig kevésbé szilárd uralkodók követték egymást. A keresztények oldalán viszont azt látjuk, hogy a Prágában székelő császár (mert az volt a birodalom székvárosa), elhatározta: újra szembeszáll a törökkel, ezért követeket küldött az erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond udvarába, valamint Hasaval-földre és Moldvába (ez utóbbi vajdája Zsarnok Áron – Aron zis Tiránul – volt, az előbbié Vitéz Mihály). Szövetségre hívta őket azzal a céllal, hogy vegyenek részt a háborúban. Vitéz Mihály eposza olyan nemzetközi összefüggések között kezdődik, amikor a császár – a pápa pénzügyi támogatásával – keresztes háborút hirdetett a törökök ellen.

Más szóval Mihály nem csak úgy, a maga fejétől fogott bele bojárjaival a hadjáratokba, hogy lerázza a török ígát. Ugyanakkor az is igaz, hogy a török elnyomás egyre súlyosabb lett. A Török Birodalom ekkor érte el legnagyobb földrajzi kiterjedését, és kezdett elszegényedni – ez mára bebizonyított gazdasági tény. Például a török pénz nem, az oszpora, mind kevesebbet ért, vagyis mai szóval leértéktelenedett. Ami oda vezetett, hogy a szultán egyre nagyobb – tízszeres, százszoros – adót követelt Havasalföldről és Moldvától.

Emiatt a parasztokra akkora adóterhét rótták, hogy ráment a teljes termésük. Koldusbotra jutottak, ezért sok szabadparaszt elszegődött szolgának egy bojár földjén, hogy ekként mentesüljön az adótól, védelmet találjon, és megmentse az életét. Azt látjuk tehát, hogy a 16. században elkezdődött egy igen fájdalmas folyamat: mind több szabadparaszt lecsülyed, és szolgasorba kerül a nagybojár birtokán. De az elszegényedés a nagybojárokat sem kíméli, ezért meg akarnak szabadulni a törököktől, elvégre ők hajtják be az adókat. Vitéz Mihály háborúja nem szemlélhető sem a nemzetközi összefüggésekből kiragadva, sem a súlyos gazdasági nehézségek figyelembe vétele nélkül, amelyek a török iga alóli felszabadulást sürgették.

Mielőtt hadat indított volna a törökök ellen, a császár ösztönzésére Mihálynak előbb szerződést kellett kötnie Erdély fejedelmével. Az 1595-ben megkötött szerződést ma megaláznak találhatjuk, az erdélyi fejedelem ugyanis, a már említett Báthori Zsigmond, ez a megalomán ifjú, Báthori István lengyel király unokaöccse, aki maga is királynak nevezte magát, mindhárom román vajdaság ura akart lenni, éppen ezért, amikor a havasalföldi és a moldvai vajda bojárokat küldött hozzá a szerződés aláírása végett, azok valójában hűbéri szerződést írtak alá vele, ehhez nem fér semmi kétség. Báthori Zsigmond egy személyben Erdély, Havasalföld és Moldva fejedelme lett, a két utóbbi vajdája pedig az ő vazallusa. Fel is tette valaki a kérdést: miként történhetett, hogy bojárjaink, akiket Vitéz Mihály küldött, aláírásukkal látták el azt az iratot? Elárulták a vajdát! Nem tudták, mit írnak alá! Szó sincs ilyesmiről. Aláírták, mert nekik is érdekük fűződött hozzá. Tizenketten voltak a nagy-

bojárok, továbbá az érsek és két püspök. Ez utóbbiaknak ahhoz fűződött érdeke, hogy az erdélyi fejedelemség kiterjessze a havasalföldi érsekség joghatóságát az Erdélyben élő ortodox felekezetűekre is. Ami pedig a bojárokat illeti, ők azt kérték ebben a szerződésben, hogy az erdélyi fejedelem jóváhagyása nélkül saját vajdájuknak ne legyen szabad őket fejvesztésre ítélnie – vagyis ugyanazt, amit „az ország nagyjai”, *maiores terrae* 1247-ben, még a honalapítást megelőzően kívántak elérni, amikor azt kérték a magyar királytól, hogy hűbérese ne vehesse fejüket anélkül, hogy fellebbezéssel éljenek a királyi udvarnál. A szerződés továbbá azt is tartalmazta, hogy a vajdának a tizenkét főméltóság alkotta tanácssal együtt kell a hatalmat – ma úgy mondanánk: „a végrehajtói hatáskört” – gyakorolnia.

A főpapságnak és a bojároknak érdekében állott tehát aláírni ezt a szerződést, és Vitéz Mihály sem tehetett mást, mint hogy elfogadta, mivel Báthoritól pénzt is, katonai segítséget is várt. Alighogy megkötötték a szerződést, megkezdődött a háború. A törökök, élükön leghíresebb hadvezérükkel, Szinán pasával, átkeltek a Dunán. A nevezetes Călugăreni-i csatára 1595. augusztus 13/23-án² került sor, a Giurgiut és Bukarestet összekötő út közepe táján. A román

²XIII. Gergely pápa 1582-ben új naptárt léptetett életbe, amely felváltotta a Julián-naptárt, ez ugyanis az idők során lemaradt a csilagászati időhöz mérten. Először tíz napot adtak hozzá (annyi volt a lemaradás), 1700 után tizenegyet, 1800 után tizenkettőt, 1900 után tizenhármát. A keleti egyházak többsége ezt a reformot nem alkalmazta mind a mai napig (például az orosz vagy a szerb egyház). Mi 1924-ben tértünk át a Gergely-naptárra. (E sorok írója gyerekként átélte ezt az eseményt!) A szerző jegyzete.

nok egyelőre csak saját erejükre támaszkodtak. Győztek, de – ahogyan korábban a Rovine-i csata – ahhoz nem volt elegendő ez a győzelem, hogy az ellenséget kiűzzék az országból. A török sereg nem semmisült meg, nem kelt át a Dunán, ezért Mihály úgy döntött, hogy visszahúzódik a hegyek közé, és bevárja, amíg megjön Zsigmondtól a segítség. Báthori meg is jött, és most már együttesen szálltak harcba, nagyjából egyforma méretű sereggel. Sikerült is kényszeríteniük a törököket, hogy vonuljanak vissza a Duna túloldalára. Nyugaton persze Zsigmond teljesen magának tulajdonította a győzelmet. Utána visszatért Erdélybe, de Mihály kérésére beleegyezett némi kedvező változtatásba a szerződés szövegében, például lemondott az ország kincstárának ellenőrzéséről.

A rákövetkező évben a törökök azonban újabb offenzívát indítottak, ezúttal egyenesen Magyarország központi része irányába, 1596 őszén legyőzték a császári hadakat, s az osztrákok arra kényszerültek, hogy békét kössenek velük. Mihálynak is sikerült velük békét kötnie, s a szultán ismét elismerte őt Havasalföld vajdájának a kiszabott adó fejében. Am egyidejűleg (1598-ban) szerződést írt alá a császárral is, méghozzá ezúttal személyesen, nem pedig Báthori Zsigmondon keresztül. A megalomán, ingatag jellemű Zsigmond az erdélyi főnemességgel támadt ellentétei miatt lemondott a trónról (1599), és helyét unokabátyja, Báthori András bíboros vette át. Ő azonban nem folytatta elődje politikáját, nem akart kitartani a Rudolf császárral, Havasalfölddel és Moldvával kötött szerződés mellett. Jó viszonyban volt a lengyelekkel, akik a németek vagy az oroszok ellen akartak fegyvert fogni, ezért békében kívántak lenni a törökkel. Békét is

kötöttek velük, majd pedig elkergették Moldva vajdáját – Mihály szövetségesét –, Ștefan Răzvant (szintén fattyú volt, egy cigányasszony szülte, feltehetően ő honosította meg nálunk az iráni eredetű Rezvan nevet, amelynek jelentése „Gábrriel Arkangyal”!), így került trónra Ieremia Movilă, a lengyel király embere. Ezek után Mihály 1599 októberében átkelt a hegyeken, és a Szeben melletti Selamberknél (Șelimbăr) legyőzte Báthori csapatait. Megjegyzendő, hogy ezt követően a székelyek voltak azok, akik Báthori Andrásnak fejét vették. Itt megint zárójelet kell nyitnom. Újra csak azt mondom: hiba a múltat a jelen perspektívájából szemlélni. Manapság a konfliktusoknak nagyrészt etnikai okaik vannak, régen viszont inkább társadalmi (úr-jobbágy ellentét) vagy vallási okok álltak mögöttük. Mondottam már: a reformáció megjelenése óta az egész keresztény Európát hadszíntérre változtatta a katolikusok és a protestánsok közötti háborúskodás. Ami a szóban forgó ügyet illeti: a székelyek nagy része a kálvinizmust választotta, az új fejedelem viszont katolikus volt, még hozzá főpap, hiszen a bíborosi címet viselte. Am a székelyek főként amiatt haragudtak Báthori Andrára, mert alighogy trónra lépett, visszaállította azokat a súlyos adókat, amelyeket elődje megszüntetett. Hát ezért fordultak szembe a székelyek Báthorival, és álltak Mihály oldalára.

Báthori András meggyilkolása mindenestre nem Mihály parancsára történt. A korabeli krónika szerint, amikor a székelyek Báthori véres fejével diadalmasan elébe járultak, Mihály felkiáltott: „Szerencsétlen pap!”

MIHÁLY – ERDÉLY ÉS MOLDVA FEJEDELME

Amikor Vitéz Mihály meghódította Erdélyt, természetesen pártolta a görög-keleti vallású románokat, különös tekintettel a papságra, de nem sok ideje jutott arra, hogy ennek a kedvezésnek érvényt szerezzen. Ahhoz, hogy kormányozni tudjon, szüksége volt az országgyűlés támogatására, ott pedig a magyar nemességnek volt döntő szava. Neki magának is intézkedéseket kellett hoznia lázadó parasztok ellen. Gyulafehérvárra való diadalmas bevonulását követően az országgyűlés elismerte őt mint a császár helytartóját (*locum tenens*), ő azonban románul (helyesebben szláv nyelven) kibocsátott okleveleiben Havasalföld és Erdély fejedelemének címezte magát. Nehéz elképzelni, hogyan alakultak volna a dolgok, ha Mihály uralma tartósnak bizonyul. Tény, hogy hallgatott a havasalföldi bojárok tanácsaira is, akik Erdélyben talán védettebbnek érezték magukat, és kezdtek a magyar grófok javai és kiváltságai után áhítozni – a későbbiekben ez lett az egyik fő forrása a magyar nemesség ellenérzésének. Rövid erdélyi uralma alatt Mihály nagyon jó érzékkel úgy politizált, hogy a különféle erők és törekvések egyensúlyban maradjanak. Érezhetően közeledni próbált a katolikus egyház képviselőihez, a protestánsok között pedig inkább hajlott a lutheránusok, semmint a kálvinisták felé.

Az események azonban felgyorsultak. Aggodalmat keltett benne a hír, hogy a lengyelek azt tervezik: megfosztják trónjától saját országában, Havasalföldön, hogy a moldvai vajda egyik testvérét, Simion Movilát ültessék a helyébe. Ezért Mihály 1600 májusában sietve átkelt Moldvába, és elkergette Ieremia Movilát. Néhány hónapon át Moldvának

is ő volt a vajdája, és az általa veretett pénzen ez állott: Havasalföld, Erdély és Moldva vajdája. Első ízben fordult elő, hogy valamennyi román egyazon jogar alatt egyesült.

A pillanat mulékony volt. A magyar főurak lázongani kezdtek, a lengyelek Moldvára törtek (vezérük egy nevezetes történelmi alak, Jan Zamoyski kancellár), elűzték a Mihály által felállított helyőrséget, és ő néhány hónap után elvesztette Moldvát. A szerencsétlen kimenetelű miriszlói (Mirislău) ütközet (1600. szeptember) nyomán elvesztette Erdélyt is. De még ugyanazon év őszén havasalföldi vajdasága is véget ért, mivel a lengyelek oda is bevonultak, és Simion Movilát ültették trónra. Ekkor kétségbeesett lépésre szánta magát, felkereste Prágában a császárt, hogy meggyőzze: mindenki másnál rátermettebb, hogy a szövetségese legyen.

E látogatásnak köszönhetően maradt ránk Vitéz Mihály arcmása. Egy híres festő tartózkodott éppen a császári palotában, aki allegorikus tablón készült ábrázolni a mitikus Krózus alakját, amint szétosztja kincseit. Krózus maga Rudolf császár, a mellette álló, páncélba öltözött alakról pedig tudjuk, hogy Mihály, oldalán leányával, a szépséges Floricával, akit magával vitt Prágába. A császár ígéretet tett neki, hogy ismét számíthat támogatására, és megparancsolta a császári hadak vezérének, az albán Basta Györgynek, hogy kössön szövetséget Mihállyal, és hódítsák vissza Erdélyt a magyaroktól, akik időközben visszahívták Báthori Zsigmondot. Újabb ütközetre került sor Goroszlónál (Goroslău, 1601. augusztus 3.), Basta és Mihály csapatai győztek ugyan, de Basta elhatározta, hogy megöli Mihályt azon indokkal, hogy elutasította a tőle származó haditervet.

Basta valószínűleg magának akarta megszerezni Erdély trónját. Néhány nappal később, 1601. augusztus 19-én csatláradul a sátrába kérte Mihályt, miközben a sátor mögött vallon zsoldosok álltak lesben. Ők ölték meg Mihályt, aki próbált kardjával védekezni (bálkezes volt), de több dárda is eltalálta és összerogyott. Vajon a császár is tudott megöléséről? Talán tartott tőle becsvágya miatt, s attól félt, hogy megghiúsítja a Habsburgok tervét: a birodalomhoz csatolni Erdélyt? Nem látni tisztán.

Vitéz Mihály fejét az egyik bojár – a jelek szerint mostohatestvére, Radu Florescu – titokban az országba hozta. A Buzescu-testvérek, ezek a vérbeli havasalföldi daliák, időközben elűzték a trónról Simion Movilát. Így ért tragikus véget Vitéz Mihály.

De a törökök elleni harcnak nem szakadt vége. Mihály utóda, Radu Șerban (1602–1610), aki felvette a Radu Șerban Basarab nevet, mivel Neagoe Basarab egyik hűgától származott, néhány éven át szintén sikerrel harcolt a császáriak oldalán a törökök ellen. Akkor történt az a legendába illő esemény, hogy Stroe Buzescu főasztalnokmester, aki azt a feladatot kapta, hogy csapatával verje vissza a behatoló tatárokat, párviadalra hívta ki a tatár kánt, és mesésen hősieles küzdelemben legyőzte, minekutána a tatárok elmenekültek. Ám a viadalban ő is súlyos sebet kapott. Brassóba szállították (gondolhatják, milyen körülmények között, hegyeket, erdőket átszelő ösvényeken – a Neajlov völgyében ez volt a megszokott út), de ott kilehelte lelkét, az orvosok ugyanis akkoriban nem tudtak fertőzött sebet gyógyítani.

És itt ismét meglepő dologgal találkozunk: Radu Șerban alakját a népi emlékezet hosszú időn át elevenebbül őrizte,

mint a Vitéz Mihályét: Megint csak belé kell helyezkednünk a történelmi kontextusba. Vitéz Mihály nem volt népszerű. Kibocsátott egy törvényt 1595-ben („Mihály egyezsége” néven emlegették), amely kimondta, hogy a parasztok nem menekülhetnek egyik birtokról a másikra, ott kell maradniuk, ahol vannak, vagyis helyhez kötötte őket. Pontosabban az intézkedés elsősorban azokra a földbirtokosokra vonatkozott, akiknek a jobbágysága elmenekülték, megtiltotta ugyanis nekik, hogy más birtokán felkutassák és visszavigyék őket. Az intézkedés kizárólag gazdasági és adózási megfontolásból született. Hozzá kell tennünk azt is, hogy Mihály elősegítette a bojári nagybirtok kiterjesztését a szabadparasztok kárára – ő maga is több tucat falvat vásárolt, mind amikor magas méltóságot töltött be, mind vajdaként. Ezek miatt nem szerették. Ez a magyarázata annak is, hogy a 17. és 18. század folyamán nálunk nagyon kevés szó esett róla. Nic-olae Bálcescu-nak kellett jönnie ahhoz, hogy a 19. század felfedezze a vajda alakját.

ELHÚZÓDÓ KÖZÉPKOR A ROMÁN ORSZÁGOKBAN

PILLANTÁS A 17. SZÁZADI ERDÉLYRE

A Vitéz Mihály-epizód után, amint azt már láttuk, a harcok folytatódtak, nemcsak a törökök és a császáriak között, hanem a magyarok táborán belül is – az egyik csoportot az osztrákok támogatták, a másik a török Portától várt segítséget. Mindamellet egy olyan időszakban, amikor kevésbé volt érezhető a török jelenlét Európában, néhány erdélyi fejedelemnek sikerült hosszasan uralmon maradnia, sőt némelyikük bele is szólt a közép- és nyugat-európai politika alakulásába. Érdemes legalább három olyan főnemesi család nevét megjegyezni, amely akkoriban fejedelmét adott Erdélynek: a Báthoriak (róluk már volt szó), a Bethlenek és a Rákócziak nevét. A harmincéves háború során (amely 1618-ban kezdődött Csehországban, és eredetileg a császár támogatását élvező katolikusok háborúja volt a protestáns fejedelmek ellen, s amely 1648-ban ért véget, amikor a katolikus Franciaország a protestánsok oldalára állt, hogy meggátolja a Habsburgok hatalmának növekedését Németországban), Bethlen Gábor, aki tizenhat évig uralkodott, fontos szerepet játszott, olyannyira, hogy a nyugatiak akkor olyan országgént tekintettek Erdélyre, mint amelynek van bizonyos politikai súlya. A románok viszont ezalatt, még ha katonáskodtak is, háttérben maradtak, csupán annyi jog illette meg őket, hogy kitarthattak görögkeleti vallásuk mel-

lett, a politikai életben azonban nem vettek részt, leszámítva azon keveseket, akik beépültek a magyar nemesség soraiba.

A Rákócziak közül I. és II. György 1630 és 1660 között követte egymást a fejedelmi székben, s mindketten szoros viszonyban állottak a havasalföldi és a moldvai vajdával. Mi több, 1659-ben, II. Rákóczi György idejében, tanúi lehetünk egy rövid, utolsó kísérletnek is a török elleni fellépésre, s ebben III. Mihnea havasalföldi és Constantin Șerban moldvai vajda is részt vett. A törökök gyorsan úrrá lettek a helyzeten, és menesztették mindhárom fejedelmét.

BÉCS OSTROMA (1683) ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI. A KARLÓCAI BÉKE (1699)

A század végén azonban olyan esemény történt, amely előre nem látott következményekkel járt. Támadó hajlamaik utolsó fellobbanásával a törökök 1683-ban, az albán Köprülüdinasztiából való nagyvezír felszólítására nagy hadjáratot indítottak a Habsburgok ellen, és bekerítették Bécs városát. (Kényszerűségből csatlakozott a török sereghez Havasalföld és Moldva vajdája, Șerban Cantacuzino és Gheorghe Ducă is.) Miután azonban Lengyelország királya, Sobieski János is hadba lépett, legyőzték a törököket, akik elvonultak Bécs alól, s a lengyelekkel és a velenceiekkel, később az oroszokkal is szövetséget kötve végül hosszan tartó ellentámadásba mentek át – a háború tizenhat éven át folytatódott! – s a császáriak győztes csatáit követően 1699-ben megkötötték a karlócai békét (szerb neve Sremski Karlovci). E békeszerződés főtárgyalója Alexandru Mavrocordat volt, a Porta főtölmácsa, aki amolyan külügyminiszter-

helyettesi rangig emelkedett. Kapcsolatai révén a Konstantinápolyban állomásozó külföldi követekkel európai méretű személyiséggé nőtt, bátorkodott levelezni magával a császárral is (aki egyébként „birodalmi gróffá” emelte, az pedig Európa-szerte nagyra tartott cím volt). Mavrocordatnak sikerült meggyőznie a császáriakat, hogy a törökök békét akarnak, a törököket, hogy azt akarnak a császáriak is – így jött létre a karlócai béke, amely a törökökre nézve katasztrofális feltételeket szabott: Velence megőrizte Moreát (vagyis a Peloponnészoszt) és a dalmát partvidék egy részét, Lengyelország egy keleti tartományt, Ukrajna egy részével együtt, Oroszország Azov vidékét, az osztrákok pedig megkapták Magyarországot, Szlovéniát, Horvátország és Szerbia egy részét, valamint – a fejedelemség „rendjeivel” folytatott hosszas, közvetlen tárgyalások után – a teljes Erdélyt.

És mivel évek óta a figyelem középpontjában állnak a volt Jugoszlávia területén zajló események (legutóbb Koszovó tartomány drámája, beléértve a nyugat-európaiak és amerikaiak beavatkozását a NATO útján), jelezni kívánok egy méreteit tekintve kivételes eseményt, amely háromszáz évvel ezelőtt, a szóban forgó háború során történt. Az osztrák csapatok, miután mélyen behatoltak a Balkán-félsziget területére, egy török ellentámadás nyomán arra kényszerültek, hogy több tíz kilométerrel hátrébb vonuljanak. A szerbek ekkor – 1690-ben járunk –, mivel előzőleg a császáriak oldalán harcoltak, s ezért török megtorlástól tartottak, pátriárkájuk, Arszenie vezetésével elhagyták többszáz éves otthonaikat, és útra kelték, hogy az osztrák határ mentén találjanak menedéket. A szerbek körében ezt a tömeges áttelepülést „Nagy vándorlás”-nak nevezik. Méreteit kétszáz-

ezertől ötszázezer föig teszik. Az egyetlen pontosabbnak vehető adat szerint 37 ezer családról volt szó. De akkori-ban egy család nem öt-hat személyből állott, mint manapság (nagyszülőkkel és gyermekekkel együtt), hanem inkább tíz-tizenöt személyből. Ennek alapján én az ötszázezer felé hajlok (annyi lehetett akkor Havasalföld teljes lakossága). Koszovó és a középkori Szerbia nagyobb része elnéptelenedett. Az osztrákok a menekülteket részben a Bánságban és a Vajdaságban, részben a később Krajnának nevezett horvátországi területen telepítették le. Itt keresendő sok mai konfliktus eredete.

AZ „UNITUS” EGYHÁZ

Nagy jelentőségű változás történt Erdélyben is 1690 táján: mostantól kezdve Bécs a tartomány „ura”. Amit száz évvel korábban, Vitéz Mihály idejében már II. Rudolf el akart érni, az lám, jóval később megvalósult. A történelmi idő olykor hosszú lejárátú!

Az osztrákoknak természetesen nem állott módjukban, hogy gyökeres változtatásokat hajtsanak végre. Az országgyűlésben a magyar nemességre volt a döntő szó, a szászok és a székelyek évszázados kiváltságait sem lehetett megnyirbálni. Ezért a mélyen hívő és a hit nevében fel is lépő Lipót császár úgy ítélte meg, hogy Erdélyben, ahol a protestánsok (a maguk három – kálvinista, lutheránus és unitárius – felekezetével) immár többségbe kerültek, a katolikusok csak egy módon kerülhetnek újra túlsúlyba: ha a görögkeleti románok áttérnek a római katolikus hitre. Három évig tartottak a körülményes tárgyalások Atanaszie metropolitával,

míg végül 1701-ben az erdélyi román egyház elfogadta az 1439-es firenzei zsinatnak az egyesülésre vonatkozó előírásait. Cserében ígéretet kapott, hogy a görögkeleti papság ugyanolyan kiváltságokat fog élvezni, mint a katolikusok. A jezsuiták fontos szerepet játszottak a tárgyalásokban.

Erdélyben azóta vannak „unitusok” (görög katolikusok). Kezdetben a teljes egyház elfogadta az egyesülést. De ahogy múltak az évek, kiderült, hogy az osztrák hatalom nem tartja be maradéktalanul azt, amit vállalt, mivel nincs mérsze figyelmen kívül hagyni a „három nemzet” ádáz ellenállását. A Habsburgok politikája ugyanis Erdélyben – nem csupán a görögkeletiek áttérését illetően – heves ellenállásba ütközött a többségében protestáns magyar nemesség részéről, sőt még a nemességen túl is. Végül kitört az a népfelkelés, amelynek élére II. Rákóczi Ferenc állott, s amely széles hullámokat vert, mivel XIV. Lajos francia király is támogatást nyújtott neki, lévén hogy a franciák éppen háborút folytattak az osztrákok ellen (ez volt a spanyol örökösödési háború, amely úgy ért véget, hogy egy Bourbon került a spanyol trónra – leszármazottai máig uralkodnak). A Rákóczi vezette felkelés 1703-tól 1711-ig tartott, és széles támogatottságnak örvendett, különösen a székelyek körében, versek születtek róla, és egy híres induló is hozzá kapcsolódik, amelyet később Hector Berlioz francia zeneszerző bekomponált *Faust elkárhozása* című szimfonikus költeményébe. A magyar nemesek zöme 1711-ben kibékült a Habsburgokkal, Rákóczi pedig híveinek egy csoportjával száműzetésbe vonult, és ott is halt meg.

Románok is voltak Rákóczi hívei között, különösen olyanok csatlakoztak hozzá, akik elleneztek az egyházi uniót. A Curutiu családnév ma is előfordul Erdélyben – *kurucoknak* nevezték Rákóczi táborának katonáit.

Amikor a románok látták, hogy az egyházi unió alkalmával tett ígéreteket nem tartják be, a papság egy része, végül az egyháznak több mint a fele – havasalföldi és moldvai hitsorsosaik, valamint az orosz egyház kitartó misszióinak ösztönzésére is – visszatért az ortodox hitre, jóllehet a hatóságok kegyetlen intézkedésekkel próbálták ezt a folyamatot megállítani. (Az a tény, hogy az osztrák hadsereg akkor templomokat rombolt le és ágyúval lövetett falvakat, nem igazolja a román kommunisták által kétszáz évvel később ellenük indított hajszát, akik mindenáron rá akarták venni az unitusokat, hogy fordítsanak hátat vallásuknak, és térjenek vissza a görögkeleti egyházba. A „szemét szemért, fogát fogért” ősi törvényének alkalmazásával soha nem lesz elérhető a civilizáció.)

Erdélyben ezentúl két, szinte egyforma lélekszámú egyház létezett: az unitus, más néven görög katolikus és az ortodox vagy görögkeleti. Az utóbbinak azonban nem volt metropolitája (a hívek egy szerb érsekséghez tartoztak), a görög katolikusok viszont előnyösebb helyzetben voltak. Ha teljesen elfogulatlanok akarunk lenni, akkor el kell ismernünk, hogy noha az ortodox egyházat vérlázító eszközökkel próbálták rábírn az egyesülésre, az a románságra nézve jótékony eredményeket hozott. Néhány évtized múltán egy unitus püspök, Inochentie Micu-Klein, aki maga is harcolt a kilátásba helyezett jogok elnyeréséért, s végül Rómába száműzték, amolyan kárpótlásképpen felhatalmazást kapott, hogy fiatal papokat tanulmányok folytatása céljából Rómába és Bécsbe küldjön. Ezek a fiatalok pedig a 18. század közepe táján olyan felfedezéssel tértek haza, amely lelkesedéssel töltötte el őket. Az első a római származás

adta büszkeség érzése volt. A görög katolikus ifjak voltak az első, akik a román országokba elhozták a nyugatiasodás elemeit. Ilyenformán az első tudósok, akik történetírással foglalkoztak, akik nyelvtant szerkesztettek, akik románul művelték a szépirodalmat és a tudományt – Rómába és más nyugati központokba tanulni küldött görög katolikus ifjak voltak. Csupán néhány nevet idézek, ismerik őket a könyvekből (amelyek azt azonban soha nem jegyzik meg, hogy görög katolikusok voltak!): Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu-Klein. Ők terjesztették el a rómaiságnak, a nemzet némes eredetének gondolatát – mint „vezéreszme”, a későbbiekben ez lobbantotta fel nálunk a nemzeti érzés lángját.

Egyvalamit róhatunk fel lobogó szenvedélyüknek: attól a vágytól hajtva, hogy nyilvánvalóvá tegyék nyelvünk latin eredetét, túlzásokba estek a helyesírás és a szókincs „latinositása” terén, s már-már a nevetségességet súrolva annyira eltávolodtak a nép nyelvétől, hogy fennállott a veszélye: szakadék támad a köznép és a tanult emberek között és művi, hiteles irodalmi kifejezésre alkalmatlan nyelv jön létre. Szerencsére idővel győzött a józan ész, a „latinos iskola” túlkapásai pedig elenyésztek.

AZ 1784. ÉVI NAGY PARASZTFELKELES

Függetlenül attól, hogy milyen vallásúak voltak, a román parasztok továbbra is nyomorúságos körülmények között éltek, ami 1784-ben nagy parasztfelkeléshez vezetett a magyar uralkodó osztály ellen. Három rangosabb paraszt állott a felkelés élére: Horia, Cloșca és Crișan. Horia volt köztük

a legmerészebb, többször járt a császárnál is (Mária Terézia fia, II. József volt a császár, akit felvilágosult uralkodónak tartottak – ez a kifejezés akkor született), és elhitte a jobbágyok helyzetére vonatkozó ígéreteket. Amikor azonban látta, hogy nem tartják be őket, zászlót bontott, és a felkelés megmozgatta a parasztok tömegeit, akik megtámadták a grófi kastélyokat. Az osztrák hadsereg a felkelést vérbe fojtotta. A három vezér közül az egyik, Crișan, cellájában öngyilkosságot követett el, a másik kettőt pedig keréketörésre ítélték. Rettenetes kínhalál volt ez: vasrudakkal összetörték az elítélt végtagjait, méghozzá több ezer paraszt jelenlétében, hogy lássák, milyen büntetés vár azokra, akik lázadni mernek a fennálló rend ellen. (A rend helyreállításának feladata Erdély kormányzójára, Brukenthal báróra hárult, akinek értékes képzőművészeti gyűjteménye ma is megtekinthető a nevét viselő szebeni palotában.)

Kevéssel a francia forradalom előtt járunk, liberális eszmék terjednek Európa-szerte, van független sajtó is, ennek köszönhetően először történik meg az, hogy Nyugat-Európában széles visszhangot ver az „oláhok lázadása” a birodalomban.

Ilyenformán a román parasztság a 18. század végén továbbra is elnyomatásban élt, de már megjelent mind a görög katolikusok körében, mind (az előbbieik hatására) a görögkeletiek között az az értelmiségi réteg, amelyet képzett írástudók alkotnak, ők pedig kezdenek tiltakozó iratokat, nagyobb szabadságot és egyenlőséget célzó kérélmeket intézni a bécsi udvarhoz. A román értelmiségiek 1791-ben a császárhoz intézett felségfolyamodványa *Supplex Libellus Valachorum* néven vált ismertté. Az irat az erdélyi románok követeléseit

sejt tartalmazta, rendkívül világos előadásban, történelmi, jogi, demográfiai érvekkel alátámasztva – szövegében feltehetően a francia forradalom eszméinek hatása érződik. Kedvező válasz a *Supplex* szövegére nem érkezett; a románok helyzetében pedig csak nagyon lassan állott be némi javulás. Például a görög katolikus papoknak fokozatosan a protestáns vagy a katolikus papokéval egyenlő jogaik lettek. Később egyre több iskola létesült, és mind többen mehettek nyugati egyetemekre. Nem lehet azt mondani, hogy az idő ne hozott volna haladást.

Most azonban vissza kell térnünk a szinte kétszáz évvel korábbi Havasalföldre és Moldvába, ahol a török Porta sokkal nyomasztóbb felügyelete igen eltérő irányát szabta meg a fejlődésnek.

A 17. SZÁZAD HAVASALFÖLDÖN ÉS MOLDVÁBAN

E század folyamán nem találkozunk ragyogó hadvezérekkel sem Havasalföldön, sem Moldvában. Radu Șerbant követően III. Radu Mihnea volt az egyedüli vajda, aki 1658-ban bátran szövetekezett néhány hónapig Rákóczi György erdélyi fejedelemmel, és sikertelenül ugyan, de harcba szállott a törökkel. Vajdáink megértették, hogy fejet kell hajtaniuk, saját alattvalóik helyett hadseregük szinte kizárólag zsoldosokból állott. Volt azonban mindkét országban néhány vajda, aki a kultúrában fontos szerepet játszott. Közéjük tartozott Havasalföldön Matei Basarab, Șerban Cantacuzino és Constantin Brâncoveanu, Moldvában pedig Vasile Lupu.

Matei azért vette fel a Basarab nevet, mert rokonságban állt a „Craiova-i urak”-kal. Valójában Brâncoveanu-ivadék

volt, trónra lépése előtt Brâncoveni-i Matei Agának hívták. Jó katoná volt, huszonegy évig tartó uralkodása nyugalomban telt el, sok templomot építtetett, régi templomokat rendbe hozatott. Szerencsétlenségére nem hagyta nyugton moldvai szomszédja, Vasile Lupu, aki albán származású volt – apja Moldvában szerzett bojári címet. A Farkas (Lupu) névhez azért illesztette a Vasile (László) keresztnévet, mert „Vaszilevsz” a bizánciak görög nyelvén „király”-t jelent. Esztelen becsvágy fűtötte, hogy feltámassza a Bizánci Birodalmat. Olyan fejedelmi udvart tartott, amelynek gazdagsága és pöffeszkedése némileg parvenüre vallott; Moldvának azonban uralkodása fényt adott: a külföldiek csak álmélkodtak e nyugatias fényűzés – a sok dísz és csécsebecse, az ezüst étkészlet – láttán. Sajnos azonban becsvágya arra sarkallta, hogy fiát Havasalföld vajdájává tegye, és így valójában mindkét ország fölött ő uralkodjék, s emiatt a már elgyöngült két ország, ahelyett, hogy összefogott volna, egymás ellen küzdött. Vasile Lupu több ízben is betört Havasalföldre. A két vajda utoljára a Finta melletti ütközetben (1653) mérte össze erejét – a hadi szerencse az akkor már hetven esztendőes Matei Basarabnak kedvezett. Mindkét seregben sok zsoldos és külföldi szövetséges is küzdött: a havasalföldiek oldalán lengyelek, Vasile Lupu seregében kozákok, a vajda ugyanis egyik lányát a kozákok hatmanjához, Bogdan Hmelnyickijhez adta feleségül.

Matei Basarab többségükben szerb zsoldosai uralkodása utolsó évében fellázadtak, megölték több főméltóságot (köztük Ghinea kincstárnokot és Preda Brâncoveanu fővezért, a későbbi Constantin Brâncoveanu fejedelem nagyapját), és nagy felfordulást idéztek elő az országban, ami azt mutatja,

hogy titokban a nép körében is izzott a bojári rendszerrel szembeni elégedetlenség parazsa. Hónapokba telt, amíg a lázongást Rákóczi György erdélyi fejedelem segítségével sikerült megfékezni.

Ha igaz is, hogy a határokon kívül politikai és katonai tekintetben a két vajda nem játszott szerepet, annál figyelemreméltóbb tevékenységük a művelődés terén, és utódaik között ebben követőik is akadtak –, ha visszatekintünk a 17. századra, a művelődésben végbement nagyszabású változások és igen szép művészi eredmények századának látjuk.

A MŰVELŐDÉS FELLENDÜLÉSE A 16. ÉS 17. SZÁZADBAN

Itt az ideje, hogy az események felsorolásában szünetet tartunk, és felidézzük röviden a művelődés néhány vetületét.

Világosan látszik, hogy nálunk kezdettől fogva két kultúra létezett, s noha volt köztük átjárás, ezek mégis elkülönültek egymástól: az egyik az ősi gyökerű népi kultúra, a másik a vele párhuzamos, újabb keletű, bizánci eredetű műveltség, amely ha nem is mindig, de többnyire szláv – bolgár vagy szerb – közvetítéssel jutott el hozzánk.

A kultúra népi kincsesházában (öltözet, szöttesek, szőnyegek, házépítés, dalok, legendák, költemények) a szakemberek igen nehezen tudják megállapítani az eredet, a hatások, a helyi újítások mibenlétét. Mi származik a római kor előtti, honi örökségből (felfigyelték például arra, hogy a női ingek varrása megegyezik a Traianus oszlopán látható dákok asszonyokéval!), miben áll a római telepések mediterrán hozadéka (meglepő, hogy egy román ráolvasás *szórol szóra* megegyezik egy, a gallok földjén feljegyzett kora kö-

zékori szöveggel), mivel jöttek hozzánk a szlávok és mit adtunk mi nekik –, lévén hogy a zene és a népviselet területén gyakorta igen nehéz megkülönböztetni, mit adott vagy kapott egyik és másik.

E helyi „készlet” azután egyszercsak (nem a 13. századnál korábban) kibővült az építkezés, az egyházi festészet, az irodalom bizánci-szláv mintáival – a magasművészetben ezek érvényesültek, s mi ezért tartozunk Bizánc kései civilizációjához. Rövidesen jellegzetes különbségeket vittünk beléjük vagy úgy, hogy teljesen magunk alkottuk meg őket, vagy a nyugati gótika hatására, netán alkalmi arab-török vagy örmény befolyásra (a Curtea de Argeș-i kolostor az elsőnek, a Iași-i Trei Iererhi – Három Főpap – templom a másodiknak a példája). Havasalföldön nyilvánvalóbb a ragaszkodás a klasszikus bizánci mintához, ahogyan az a Hagia Szophia templom képében már Justinianus császár idejében megszületett – később mecsetté alakították, ma pedig múzeum – ahhoz a stílushoz, amely teljesen szakított a görög ókor művészetével, ahogyan annak emlékét örökkévalóan őrzi az athéni Parthenon. Az új keresztény művészet gyökerei Szíria és Irán földjére nyúlnak vissza.

Moldvában viszont a gótika hatása érvényesült, csodálatos összefonódásban a tőlünk délebbre virágzó bizánci modellel. Még erőteljesebb gótikus hatásról árulkodnak a máramarosi fatemplomok, amelyek büszkén emelik az ég felé zsindellyel fedett tornyaikat.

Ami az irodalmat illeti, a honi költői művek és legendák a 16. század végéig előszóban terjednek, az írásbeliség nyelve kizárólag a szláv, aminek saját értelmezésem szerint társadalmi összetevői is vannak. A könyvnyomtatással és az

egyházi szövegek első román fordításaival azonban valami újnak lehetünk tanúi. Havasalföldön az első nyomdát egy jeles montenegrói menekült állította fel. De a román nyelvű nyomtatványok igazi kezdeményezője Coresi diakónus volt. Ő is, követői is tiszttában voltak azzal, és ennek hangot is adtak, hogy amit írnak, az minden románhoz, e nyelv valamennyi beszélőjéhez szól a Bánságtól a Dnyeszterig. Ez az egyik első bizonyítéka annak, hogy a havasalföldiek, az erdélyiek és a moldvaiak, lévén hogy egyazon nyelvet beszéltek, ugyanazon, „Rómától származó” nép fiainak érzik magukat.

Jegyezzék ezt meg, mert legtöbbször nem hangsúlyozzák eléggé: az egyedüliek vagyunk Európa nagy országai közül, amelynek *egységét kizárólag a nyelv alapozza meg* (régen egyébként a „nyelv” magát a „nép”-et jelentette). Szinte minden más európai állam a közös történelem alapján, többnyire eltérő nyelveket vagy nyelvjárásokat beszélő népeiségből alakult ki (lásd Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Svájc, Anglia példáját).

Lassacskán megjelennek a román nyelven született munkák, eleinte egyházi, majd történelmi írások. Grigore Ureche, Miron és Nicolae Costin, Ion Neculce tevékenységének köszönhetően Moldvában gazdagabb és színvonalasabb krónika-irodalom született, mint Havasalföldön, ahol a szerző többnyire ismeretlen, a műveket címük alapján tartjuk számon (A *Cantacuzino-féle krónika*, *Havasalföld története* stb.) – alig néhány krónikaíró neve maradt fenn, a kezdet idejéből az Olănești-i Goráné, az utolsó szakaszból Radu Popescu vagy a Greceanu-fivérek neve, akik Șerban Cantacuzino felkérésére fordították románra az Újszövetséget.

A reneszánsz, ez a szellemi és művészeti mozgalom, amely először Itáliában (pontosabban Toszkánában) és Németalföldön jelent meg a 14–15. században, s utána kiterjedt több nyugat-európai országra, ha késve is, hozzánk szintén elérkezett. A görög és a római kultúra újbóli felfedezése kiváltotta lelkésedés adta neki az első lökést, amihez a 15. században sok olyan görög írástudó is hozzájárult, aki Konstantinápoly eleste után Nyugatra menekült.

A reneszánsz hatása hozzánk Korvin Mátyás Magyarországon keresztül jutott el, valamint Lengyelország felől, a Movilă-család és olyan bojárfjak közvetítésével, akik lengyel egyetemeken tanultak. Némi olasz hatás a szigetvilágban élő görögök részéről is ért bennünket, akik évszázadok óta kapcsolatban állottak Itáliával, vagy egyenesen konstantinápolyi görögökön keresztül, az ottani elit egy része ugyanis nem riadt vissza attól, hogy a padovai egyetemre küldje a tanulni vágyó fiatalokat –, abba a városba, amely Velence fennhatósága alá tartozott, és híres volt arról, hogy egyetemén igen liberális szellemű oktatás folyik, s ennél fogva a protestánsokat és a görögkeletieket is vonzotta (ott tanult Alexandru Mavrocordat, a jövőendő kancellár is). Șerban Cantacuzino testvére, a későbbi főasztalnok, Constantin Cantacuzino, szintén töltött ott némi időt.

Mind Nyugat, mind Kelet felé még távolabb jutott az a Nicolae Spătaru (Milescu néven emlegetjük, mert öccse és annak utódai ezt a nevet használták, „Spătaru”-nak pedig azért nevezte magát, mert rövid ideig főasztalnokmester volt Havasalföldön). Azzal gyanúsították, hogy uralomra tör, ezért vágást ejtettek az orrán (innen a „Pisze” – „Cârnul” – név), a hagyományos előírás szerint ugyanis csúf sebhellyel

nem lehetett valaki vajda. Elvonult Oroszországba, s mivel több nyelvet beszélt, a Petru Movila létesítette szláv-görög-latin nyelvű iskolában váratlan karriert futott be, és annyira megnyerte Mihály cár bizalmát, hogy követként őt küldte nagyszámú kísérettel Kínába. Több évig tartott ez az expedíció. Spătaru anélkül tért vissza, hogy a császárt szemtől-szembe látna volna, mivel semmi szín alatt nem fogadta el, hogy engedjen a császári protokollnak, a kínai császárral magát egyenlőnek tekintő uralkodó követeként úgy kellett volna ugyanis meghajolnia a császár előtt, hogy feje a földet érintse. Ám hazatértekor Szibéria és Mongólia földjén tett utazásáról, a kínaiak szokásairól írott beszámolója volt tarsolyában, és ez a könyv mindmáig az egyik legértékesebb dokumentum az akkori Kínáról. Az orosz történetírás egy szerűen Nyikolaj Szpatar néven tartja számon – meg sem említik, hogy román volt. A tudományos tisztesség nevében meg kell jegyeznünk, hogy Constantin Cantacuzinohoz hasonlóan apai részről ő is görög családból származott.

Havasalföldön és Moldvában a reneszánsz hatások kevés látható nyomot hagytak: az építészetben néhány díszítőelem sorolható ide, az egyházi festészetben szinte semmi (a táblakép, a „polgári” festészet ismeretlen volt), talán a zenei anyagkezelésben, a hangszerelésben nagyobb befolyásról beszélhetünk (akárcsak az oroszoknál). Az irodalomra nem nagyon gyakorolható hatást, mivel a román nyelven született szövegek egyelőre egyházi írásokra vagy keleti mondák fordítására szorítkoztak, amilyen az *Alexandria* vagy a *Barlám és Jozafát*. De a terjedő írásbeliség fokozatosan utat tört magának, s Havasalföld és Moldva vajdáiban felébredt a vágy, hogy iskolaközpontokat hozzanak létre, ezekből nő-

tek ki azután, a 18. század végén Bukarestben, a 19. század elején Iași-ban a híres fejedelmi iskolák, ezekről később még beszélni fogok.

Természetesen sokkalta láthatóbbak a reneszánsz hatások – különösen végső, barokk formájukat tekintve – Erdélyben, az egyházi és a világi építészetben egyaránt, s nem is csupán szász vagy magyar környezetben, ami a katolikus és a protestáns egyház nyugati kapcsolatai folytán magától értetődő, hanem idővel a románok körében is, különösképpen az újonnan épült görög katolikus templomokon.

Volt még egy akadály, amely útját állta a nyugati eszmék és művészetek terjedésének a Kárpátok karéjától délre és keletre. Egyenes arányban azzal, ahogyan az osztrák előrenyomulás veszélye nyilvánvalóvá lett, a török Porta mind erőteljesebben szólt bele a románok mindennapi életébe. Nem nézték jó szemmel, ha Nyugatról jött személyek tartózkodnak vajdáink udvarában, azt pedig, hogy a fejedelmi sarjak vagy bojárfiak külföldre menjenek tanulni, gyakorlatilag megtiltották. Antonio del Chiaro, Constantin Brâncoveanu olasz származású titkára beszámol arról, hogy mihelyt külföldi személy elnyert egy tisztséget a bukaresti fejedelmi udvarban, azonnal kapott néhány vég posztót, hogy a helybeliekéhez hasonló öltözetet varrasson magának, s ne mutakozzék az emberek előtt „német módi szerinti” ruhákban. Amikor pedig egy Colțea nevű bojár kezdeményezésére, aki korábban XII. Károly svéd király hadseregében szolgált, Bukarest központjában tűzoltótorony épült (a jelenlegi Egyetem-tér szomszédságában, a ma is Colțea nevét viselő kórház előtt), akkor a törökök azt kérték, hogy tüntessék el a külső falakról a freskókat, mivel azokon svéd egyenruhákat

lehetett látni! Paradox módon Konstantinápoly szigorúbban szabályozta a román országokban az öltözködést és a viselkedést a 17. század végétől számítva, mint annak előtte, a középkorban.

A PORTA DÖNTÉSE: VAJDÁINK LEGYENEK IDEGEN SZÁRMAZÁSÚAK

Korábban említettem, hogy a török szultán már a 16. századtól kezdve nevezett úgy ki uralkodót a fejedelemségek élére, hogy nem kérte hozzá a bojárok beleegyezését, ami annyit jelentett, hogy nem „az ország választotta”. Ez általános gyakorlattá vált a 17. században. Így kerültek trónra külföldről jött dinasztiák, melyek közül egy, példának okáért, igen gyorsan meg is honosodott: ez pedig a Ghica-család. Az albán származású Ghica György (Gheorghe), aki a szintén albán Vasile Lupu uralkodása alatt szerzett román bojárságot, Köprülü Mehmed nagyvezír akaratából emelkedett a bojárok fölé 1658-ban – a nagyvezír is albán volt; de muzulmán hitű, Ghica viszont keresztény. Csak rövid ideig uralkodott Moldvában és Havasalföldön; fia, I. Gergely (Grigore, Grigorașcu Vodă) követte a trónon. A család több más uralkodót is adott a következő évszázadban, az úgynevezett „fanarióta” korszakban, amelyről mindjárt szó lesz, és további hármat a 19. században; de akkor a régi bojári családokkal kötött házasságok, valamint hazafias viselkedésük révén már annyira meghonosodottnak számítottak, hogy „honi fejedelmek”-nek tekintették őket; ellentétben a fanariótákkal.

Volt azután a 17. században két vajda a görög, de nem előkelő Duca-családból, továbbá a 17. és a 18. században két

Rosetti, egy híres konstantinápolyi család sarjai (nálunk egy ideig Ruset vagy Rusát volt a nevük: Antonie Vodă Rusát). Nem terhelem több névvel a memóriájukat, azt azonban jegyezzék meg, hogy a Porta a 17. században megengedhette magának, hogy a bojárok beleegyezése nélkül nevezzen ki vajdákat a román országokba, ennél fogva a fanarióta kor szak kezdete nem hatott rendszerváltozásként.

Mielőtt a fanarióta korhoz érnének, beszélnem kell a két utolsó, kiváló „honi” havasalföldi vajdáról – az egyik Șerban Cantacuzino, a másik Constantin Brâncoveanu – valamint a moldvai Dimitrie Cantemirről.

ȘERBAN CANTACUZINO VAJDA

Azért nevezem őt is „honi” vajdának, mert híres-neves bizánci családja olyannyira honosult, hogy élére állott a bojárok azon táborának, amely a nálunk frissen „felkapaszkodott” görög családok befolyását próbálta korlátozni (mialatt a görög-párti tábor feje a törzsökös román nagybojár, Gheorghe Băleanu volt!). Igaz viszont, hogy Șerban vajda édesapja, Constantin Cantacuzino főudvarmester (férfi-ágon Șeitanoglu unokája), Radu Șerban Basarab egyik leányát vette feleségül, ennél fogva fiai némiképpen korábbi vajdáink örököseinek tartották magukat.

Cantacuzino főudvarmester szép példája a bölcs főmél-tóságnak, akit a fejedelmek is megbecsülnek – neki különösen Matei Basarabtól volt része megbecsülésben. Sajnos azonban Grigorașcu Ghica, amikor 1663-ban elfoglalta a trónt, hitelt adott az ármányos híresztelésnek, hogy a főudvarmester fiai a trónjára törnek, ezért megfojtatta az idős

tanácsnokot. Ebből azután a Cantacuzino- és a Ghica-család között vendetta jellegű, ádáz ellenségeség támadt. Amikor pedig 1678-ban Șerban Cantacuzino vajda lett, kegyetlenül kitöltötte bosszúját a Ghica oldalán álló bojárokon. (Anyai ágon az én egyik ősöm, Vălcu Grădișteanu is úgy halt meg, hogy Șerban Cantacuzino parancsára a snagóvi kolostor mellett karóba húzták – jóllehet a vajdának rokona volt! Ez is példázza, mennyire kíméletlen tudott lenni harágjában egy felvilágosult uralkodó, aki templomokat alapított: a 17. század végén még volt karóba húzás! Igaz, kegyetlen szokások még egész Európában tovább éltek: XIV. Lajos, a kiváló francia király mind német földön vívott háborúiban, mind hazájában, a protestánsokkal szemben kegyetlen erőszakot alkalmazott.)

Șerban vajdáról azt tartja a fáma: abban reménykedett, hogy újra harcot indíthat a törökök ellen, csak hogy éppen uralkodásának idejére (1678–1688) esett a Török Birodalom erőszakos terjeszkedésének utolsó fellángolása, Bécs ostroma 1683-ban, amelyről már szóltam. A moldvai uralkodóval és Apafi erdélyi fejedelemmel együtt kénytelen volt ő is csatlakozni kisszámú csapatával a török sereghez, és olyat is mondtak: szalmával tömte meg az ágyúgolyókat, hogy ne tegyen kárt az ostromlott keresztényekben. Bécs határában ma is áll az a kőkereszt, amelyet a török seregben harcoló keresztények emlékére emeltetett. De a törökök elleni nyílt fellépéstől még messze járunk. Șerban vajda 1688-ban váratlanul elhalálozott – halála körülményei körül több mende-monda keringett.

Șerban fivérei közül az egyik, Constantin Cantacuzino, Padovában tanult és tudós férfiú hírében állott; a másik, Mi-

hai Cantacuzino parancsnok, elzarándokolt a Szinai-hegyi Szent Katalin kolostorhoz, és később ő alapította a szinajai kolostort – az ezer méternyi magasságban, erdő borította hegyek között, akkoriban kevésbé látogatott hegyszorosban végzett építkezés nem volt akármilyen teljesítmény. Ő emeltette továbbá Bukarestben a Colțea kórházat és az előtte álló templomot, amelynek közelében szobrot állítottak neki a 19. században.

A földművelést és a táplálkozást érintő forradalom kezdete szintén Șerban Cantacuzino idejére tehető: ekkor terjedt el nálunk a százötven évvel korábban a spanyolok által Mexikóban felfedezett növény, a kukorica termesztése. A román ember úgy találta, hogy kukoricaszemekből ugyanolyan lisztet lehet előállítani, mint kölesből – ez utóbbiból már a rómaiak idejében málé készült (ezt a források alapján tudjuk), de talán már régebben is. A köles egyebek mellett azért maradt szerintem századokon át a legkedveltebb gabonafélé a románoknál, mert érési ideje a legrövidebb: ha május elején elvetik, június közepén már le is lehet aratni. Olyan országban, ahol egymást érték a vad betörések és háborúk, ha az embernek szerencséje volt, és hat hétig békesség honolt, máris biztosította magának az egy évre való betevő falatot. Ha jöttek a törökök vagy a tatárok, felrakta a szekérre a zsákokat és a gyemekeket, s gyorsan a hegyek felé vette az útját. A kukorica termesztése viszont új előnyökkel járt: nagyobb a holdonkénti hozama, a belőle készült liszt ízletesebb, a kukoricaszem alkalmasabb lovak és sertések táplálására – a szára pedig eltüzelehető, és szárazon pedig egész télen át jó eledel az ökrök számára. Ezért azután a 18. század folyamán a kukorica termesztése lassanként elterjedt

az egész országban, míg végül évről évre a legfontosabb termesztett növény lett mind Erdélyben, mind a Kárpátokon innen, a táplálkozási szokások ugyanis nagyon tartósak minden nép körében. Havasalföldön „porumb” („galamb”) volt a neve (csöve a madárra emlékeztet!), Moldvában „păpușoi”-nak hívták, Erdélyben pedig szláv jövevényszóval „cucuruz”-nak.

Vannak történészek, akik szerint a kukoricatermesztés elterjedése az egyik lehetséges oka annak, hogy a mostoha körülmények ellenére a 18. század folyamán a román fejedelemségekben nőtt a lakosság lélekszáma.

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU, AZ ÜGYES PÖLITIKUS, TEMPLOMALAPÍTÓ ÉS MÁRTÍR

Amikor Șerban Cantacuzino meghalt, a nagybojárok összeültek, hogy új vajdát válasszanak – ezúttal a Porta nem szólt bele –, és miután úgy találták, hogy Șerban fia túl zsenge korban van, az elhunyt fejedelem unokaöccsére, a már érett korú, tapasztalt Constantin Brâncoveanura esett a választásuk, aki korábban több fontos méltóságot is viselt. Ő előbb a Cantacuzino-Brâncoveanu nevet kívánta felvenni, de ezzel a gőgös Cantacuzino-család felháborodottan szembeszegült, mondván: csődör kíván lenni, holott csak öszvér! Ekkor egy lépcsőfokkal – egy nemzedékkel – feljebb lépett, és nagyanyja (Radu Șerban Basarab leánya, Elina) nevét vette fel, így lett Basarab-Brâncoveanu.

Nem részletezem Constantin Brâncoveanu uralkodását, de azt azért tudni kell, hogy bölcs, egyben fortélyos uralkodó volt, cselekedeteit eltitkolta a törökök, az osztrákok és

az oroszok elől, igyekezett saját jelöltjeit trónra ültetni Moldvában, egyszóval becsvágyó és ügyes vajdaként huszonöt évén át uralkodott – neki sikerült utoljára ilyen hosszú időn át uralkodnia. Őt már a fanarióta uralkodók sora követte, akiket a törökök rendszerint csak két-három évig hagytak uralkodni.

Uralkodása alatt sok régi templomot helyrehozott, sokat építtetett, mi több, „kitalált” egy új stílust (ez az úgynevezett „brâncovean stílus”), amely a honi vagy balkáni hagyomány mellett magába fogadott valamelyes itáliai hatást is – e hatás nagybátyja, Constantin Cantacuzino asztalnok révén érkezhettek hozzánk. A Horezu kolostor Olténiában, vagy a Bukarest közelében épült Mogoșoaia-i kastély (az egyedüli régről ránk maradt, mutatós világi épület a főváros körzetében, amelyet a 20. században gondosan restauráltatott Martha Bibescu hercegnő) ennek a stílusnak reprezentatív alkotásai.

Művelődési szempontból tehát uralkodása roppantul jelentős, mivel a honi kifejezési formák fejlődése folytatódott és újabb bátorítást kapott – miután már nagybátyja, Șerban Cantacuzino idejében elkezdődött a Szentírás románra való fordítása és létrehozták a „fejedelmi iskolá”-t („Școala Domnească”):

Be kell vallanom, uralkodásának végkifejlete még ma is megrendít. A törökök azzal gyanúsították, hogy terveket sző ellenük, próbál titokban szövetkezni az osztrákokkal vagy az oroszokkal. Látni fogjuk a továbbiakban, mi történt 1710–11-ben Moldvában, amikor Dimitrie Cantemir nyíltan az orosz cár, Nagy Péter pártjára állott. Brâncoveanu óvatosabb volt, nem lépett be ebbe a szövetségbe, a személye

iránti gyanúnak azonban csak újabb tápot adott, hogy két unokaöccse (mindketten Cantacuzino-sárjak) az oroszokhoz pártolt (tőlük ered a Cantacuzino-család orosz hercegi ága). A törökök úgy vélték, hogy Brâncoveanu is a nyugatiakhoz húz, utóvégre a császár a birodalmi herceg címet adományozta neki. Ma már tudjuk: valóban több rendbéli titkos tárgyalást folytatott mind a cárral, mind a császárral, a döntő lépés megtételétől azonban óvakodott, mivel úgy látta, túl nagy még a török ereje. Sőt, 1690 augusztusában a török-párti erdélyi fejedelem, Thököly oldalán átkelt Erdélybe, ahol Zernyestnél (Zărnești) legyőzték az osztrákokat, miközben Șerban vajda sógora, Constantin Bălăceanu az osztrák hadsereg tábornokaként lelte halálát!

Végül 1714-ben az a hír járta, hogy két nagybátyja, Mihai, a parancsnok és Constantin, az asztalnokmester, abbéli aggodalmában, hogy többé nem követi bölcs tanácsait, bepanaszolta őt a Portánál. A Porta 1714 tavaszán egy kapudzsi basát³ küldött Bukarestbe azzal a megbízatással, hogy Brâncoveanut és egész családját Konstantinápolyba vigye. Lám, alig száz évvel Vitéz Mihály és Radu Șerban Basarab hőstetei után ennyire megcsappant Havasalföld ereje: elegendő a kapudzsi basa jövetele kisszámú katonai kísérettel, aki a fejedelmi palotába viteti magát, Brâncoveanu vállára helyezi a fekete szalagot, a trónfosztás jelét, senkinek moccannia sem szabad, Brâncoveanu egész családját hintóba ültetik és irány Konstantinápoly – s udvara, környezete tagjai közül még az

³A kapudzsi basa (a konstantinápolyi szeráj ajtónállója) volt az a személy, akit bizonyos feladatok – különösen a trónfosztás vagy a fővesztés – végrehajtása céljából a szultán gyakran a román fejedelemségekbe menesztett. A szerző jegyzete.

ellenállás jelét sem adja senki. Sokat elárul ez a jelenet arról, milyen mélyre süllyedtek katonai és politikai szempontból fejedelemségeink. Brâncoveanut Konstantinápolyban a Héttoronyba zárták, és megkínózták, hogy vallja be, hol rejtegeti vagyonát – tudott dolog volt, hogy nagyon gazdag –, majd pedig 1715. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján, a keresztények jeles ünnepnapján hosszú, fehér ingben, a vezérek, pasák és néhány külföldi tanú jelenlétében a szultán elé vezették négy gyermekével és legközelebbi tanácsnokával, Ianache Văcărescuval egyetemben. A hóhér a tönk mellett állt, bárdal a kezében. Elsőnek Văcărescu feje hullott a porba, következett a legnagyobb fiú, majd a második és a harmadik. Rendre köztelték mindegyikkel: ha áttér a mohamedán hitre, életben marad. A tizenkét-tizenharmadik életévében járó negyedik azt válaszolta: törökké lesz, hogy ne kelljen meghalnia. Édesapja akkor keményen megfedtte: „Halj inkább ezer halált, semhogy elvesd a hitedet”. A fiú visszavonta előbbi szavait, kijelentette, hogy keresztényként fog meghalni, fejét a tönkre hajtotta, s a gyermekfő is a porba hullott. Végül a bárd az idős fejedelem nyakára is lecsapott. Egész Európa döbbenetesen vette é kivégzés hírére – ez a döbbenet csendül ki századok múltán a nép költőjének énekéből is: „Brâncoveanu Constantin / törzsökös bojár és keresztény nagyúr” („Brâncoveanu Constantin / Boier yechi și domn creștin”).

DIMITRIE CÂNTEMIR: EURÓPAI SZINTŰ ÉRTELMISSÉGI, DE A VALÓSÁGTÓL ELRUGASZKODOTT POLITIKUS

Ahhoz, hogy megértsük, miként került sor később a fanarióta rendszer bevezetésére, szólnunk kell Moldva történetének egyik rövid, ám roppant fontos pillanatáról: Dimitrie Cantemir 1710–1711 közötti uralkodásáról.

Egy választott fejedelem, Constantin Cantemir fia volt, aki szabadparasztok sarjaként jött világra a tatárok uralta Dél-Besszarábia (Budzsák) határán fekvő Tigheci községben, s egyszerű katonaként kezdte, de vitézül harcolt, előbb a lengyelek zsoldjában állott, később egyre magasabbra hágott a katonai ranglétrán, bojárságot szerzett, s végül a moldvai bojárok 1685-ben, már idős korában trónra emelték, majd hogynem véletlenül, mivel nem jutottak egyezsége olyan személyt illetően, aki valamelyik korábbi vajda leszármazottja vagy a nagybojárok közül való. Uralkodása 1685-től 1693-ig tartott, és noha hosszú időt töltött lengyel szolgálatban, szembeszállt Sobieski Jánossal, amikor meg akarta hódítani Moldvát (ekkor keletkezett „Sobieski és a határörök” légendája).

Constantin Cantemirnek két fia volt, Antioh és Dimitrie, ők követték a trónon. Dimitrie ragyogó szellemi képességekkel volt megáldva. A krónikáiról elbeszéléséből tudjuk, hogy az *írástudatlan* idős fejedelem örömet lelte abban, ha fiával felolvastatott magának a régmúltban törtétekről. De a hosszú ideje bevett szokásnak megfelelően az ifjú Dimitriet túszként Konstantinápolyba kellett küldenie – ez volt a biztosíték arra nézve, hogy a vajda nem lázad fel a Porta ellen. Hasonlóképpen lett túszer már a 15. században Vlad Tepeș és

öccse, Radu cel Frumos. Dimitrie Cantemir húsz évet töltött túszként a török fővárosban. Megtanulta az ott beszélt nyelveket, tehát ismerte az arab, a perzsa és a török nyelvet, tudott továbbá latinul és görögül, beleértve az újjörögöt is, a nyugati nyelvek közül beszélte az olaszt, a németet és valamennyire a franciát, s ha a felsoroltakhoz hozzávesszük a románt és a száműzetés alatt elsajátított orosz, akkor igazi nyelvzsenuit láthatunk benne. Magától értetődően járatos volt a bizánci kultúrában, behatóan ismerte az iszlám műveltséget, hiszen annak közegében élt. (Ő a feltalálója a török zene egyik lejegyzési módjának! A törökök ma is számon tartják, hogy ez a hangjegyzés „Cantemiroglu”, vagyis a vajda-ivadék találmánya.) A latint és a görögöt könyvekből tanulta, s szerzett némi tájékozottságot a nyugati kultúrában is, mivel sokat olvasott és rendszeresen megfordult a nyugati (holland, angol, francia, német) követek házában. Amikor már megbecsülést vívott ki magának a szultán udvarában, a nagyvezír úgy vélte, alkalmas arra, hogy vajdaként térjen vissza Moldvába, minthogy azt kezdték beszélni: Péter cár (akit később „Nagy”-nak mondtak), miután legyőzte XII. Károly svéd királyt, a jeles hadvezért, háborúra készül a törökök ellen.

Igen ám, de Cantemir, mielőtt elfoglalta Iași-ban a trónt, kapcsolatba lépett a cárral, hogy indítsanak közösen felszabadító háborút a törökök ellen. Huszonnégy évesen, 1697-ben maga is a török hadsereg kötelékébe tartozott, amikor az vereséget szenvedett Zentánál a császáriaktól, olyan vereséget, amit szinte fejvesztett menekülés követett. Ebből elhamarkodottan azt a következtetést vonták le, hogy a török hatalom teljesen lehanyatlott. Titkos megbízottakon

kérésztől – ezek a hozzá hűségesebb kisbojárság soraiból kerültek ki – 1711-ben szerződést kötött Nagy Péterrel, s abban Moldvát a cár gyámsága alá helyezte, más szóval Oroszország hűbéresévé tette. Mi, akik már tudjuk, mi történt a következő három évszázadban, föl tudjuk mérni, mekkora elővigyázatlanságot követett el: ha az oroszok akkor győznék, idővel Moldva teljes egészében Ukrajná, Grúzia vagy Besszarábia sorsára jut – egyszerűen az orosz birodalom egyik tartománya vagy kormányzósága lett volna belőle.

Képzeli-e: akadt már akkor néhány nagybojár – ilyen volt Iordache Rósetti vagy Lupu Costache –, aki megértette, hogy Cantemir politikája megfontolatlan, hogy a rohamosan terjeszkedő orosz hatalom még a töröknél is nagyobb veszélyt jelent az ország önállóságára nézve, s ezek a bojárok minden erejükkel szabotálták a fejedelem tervét és az egész hadműveletet. A cár Iași-ba érkezett hadseregével, Cantemir is összetoborzott sietve húszezer embert, csak hogy az ellátás (török neve *zaherea*), amelynek megszervezése Lupu Costache fő-országbíróra hárult – és amely a szárazságtól sújtott országban nem ment könnyen – erősen akadozott. Az orosz sereget, amely a moldvaiakkal együtt leereszkedett a Prut völgyében, Stănileşti-nél a törökök körbefogták, s az két nappal később megadta magát –, de vereségét nem a fegyverek okozták, hanem az éhség. Ekkor a cár békét kötött a török sereg vezérével, viszonylag enyhe feltételeket tartalmazó békét: az oroszoknak csupán a fekete-tengeri Azov kikötőjét kellett átengedniük, amelyet néhány évvel korábban foglaltak el. Azt beszélték, hogy komoly pénzüsszeggel megvesztegette a nagyvezírt, a cárné pedig – mert ő is vele volt – megvált összes ékszerétől. S ami a mi szempontunk-

ból fontos: Cantemirnek, aki a törökök szemében árulást követett el, megengedték, hogy elvonuljon Oroszországba egész családja és mintegy ötezer személy – bojárok, udvaroncok, egyszerű önkéntesek – kíséretében. Sehogy sem boldogulván ott, sokan közülük néhány év múltán visszatértek Moldvába – egyikük az a Ion Neculce volt, a későbbi krónikaíró, akitől e nagy kaland sok részletéről értesülhünk.

Cantemir Oroszországban élt haláláig (1723). Abban reménykedett, hogy a cár újra háborút indít a törökök ellen, de ez nem történt meg. A cár nagyra becsülte, orosz hercegi címet adományozott neki, kinevezte titkos tanácsosának és bevette „szénátusába”. Akkor készült róla a történelemkönyvekben látható portré: nem visel szakállt, öltözké a nyugati mintát követi – pánccelt és francia parókát hord –, kezében marsall-botot tart, Nagy Péter ugyanis hatalmát latba vetve a Nyugat követésére fogta országát. A még idehaza, száműzetése előtt készült portré olyannak mutatja, amilyen a többi vajda: szakálla van, bojársüveget és kaftánt visel. Tudomásul kell vennünk: ha nem lett volna az a Prut-menti, szerencsétlen kimenetelű ütközet, s azt követően a tizenkét éves orosz számkivetés, Cantemir nem írta volna meg azokat a műveket, amelyek egész Európában ismertté tették nevét: *Az Oszmán Birodalom történetét és a Moldva leírását* – mindkettő nyelve a latin, a másodikat a berlini Akadémia felkérésére írta, amelynek maga is tagja volt. Vagyis visszapillantva el kell ismernünk, hogy utóéletét tekintve javára vált a számkivetés. Tegyük még hozzá, hogy fia, Antioh, ez a koraérett tehetség, szintén híres ember lett: ő volt az első, nyugati stílusban verselő orosz költő, amikor pedig még

fiatalon, orosz követként Párizsba, majd Londonba került, sokat tett apja hírnevének terjesztéséért, előmozdította az Oszmán Birodalom történetének angol és francia nyelvű kiadását, és a szellemi élet olyan kiválóságaival állott kapcsolatban, mint Voltaire.

PASASÁG AVAGY KÜLFÖLDI VAJDÁK VEZETTE ÖNÁLLÓ ORSZÁG?

A török Portával való kapcsolataink e két, sorsdöntő eseménye – Dimitrie Cantemir árulása (1711), valamint Brâncoveanu trónfosztása és kivégzése (1714) – a román országok fölötti török felügyelet megszigorodását vont maga után. A törökök többé nem bíztak meg a bojárjaink által választott vajdáknak, ezért elhatározták, hogy a vajdát ők nevezik ki, mégpedig abból a görög alattvalóik alkotta oligarchiából – vagyonos és előkelő származású családok köréből –, amely Konstantinápoly Fanar nevű negyedében támadt új életre. Ezzel Moldvában 1711-től, Havasalföldön 1714-től elkezdődött történelmünk „fanariótá”-nak nevezett korszaka – ennek nyitányaként a törökök kivégezték Brâncoveanu unokaöccsét, Ștefan Cantacuzinot, aki követte őt a trónon, valamint ez utóbbi apját, a nagy tudású asztalnokmestert, Constantin Cantacuzinot, és nagbátyját, Mihai Cantacuzino főudvarmestert. Ha igaz, hogy ármánykodásukkal ők idézték elő Brâncoveanu vesztét, megfizettek érte.

Ahhoz, hogy megértsük a helyzetet és a felmerülő dilemmát, ki kell térnem két szóban arra, mi volt a különbség egy pasaság és a Porta felügyelete alá tartozó tartomány között. Láttuk, hogyan omlottak össze rendre a körülöttünk lévő

keresztény államok: két Bolgár Cárság, a nevezetes rigómezői ütközet után a Szerb Királyság, a Bizánci Birodalom maradványai, végül a Magyar Királyság is – valamennyi a Török Birodalom tartománya lett, élén egy-egy török tábornokkal vagy kormányzóval, akit pasának hívtak – ezért lett a tartományok neve pasaság (a törökök inkább a „vilajet” nevet használták). Ott, ahol ilyen pasaságot hoztak létre – Görögország, Albánia, Bulgária, Macedónia, Szerbia, Bosznia földjén – török telepéseket hozhattak az országba, mecseteket építhettek, különféle eszközökkel terjeszthették saját vallásukat – ennek hatása pedig annyira tartósnak bizonyult, hogy a Balkán-félszigeten mindmáig észlelni lehet: Albánia kétharmada, Bosznia fele, Bulgária és Macedónia egy része muzulmán vallású lett, ami napjainkig elhúzódó konfliktusok forrása többek között Boszniában és Koszovóban.

Mi okból őrizte meg Moldva és Havasalföld, utóbb Erdély is saját, helybéli kormányzását, és nem lett belőlük közvetlenül török igazgatás alatt álló pasaság? E kérdésben a történészek nem jutottak egységes álláspontra –, mert nincs egyetlen, kielégítő magyarázat. Egyesek szerint a vajdák – Öreg Mircea, Vlad Ţepeş, Nagy István, Petru Rareş – elszánt ellenállása az ok. Mások szerint az, hogy a törökök megértették: érdekükben áll, hogy köztük, illetőleg a Magyar és a Lengyel Királyság között legyen egy „ütközési zóna”, egy olyan terület, amely, noha nem állomásoznak ott török csapatok, sakkban tartja a két keresztény országot, viszont maguk e tartományok, adót fizetvén és engedelmességre kényszerülvén, nem jelentenek veszélyt Konstantinápolyra nézve. Van egy harmadik magyarázat is, ezt Petre P. Panaitescu

fogalmazta meg a két világháború között: a törökök rájöttek arra, hogy a közvetlenül általuk igazgatott vidékek rövid időn belül elszegényedtek, s attól kezdve nem szolgálták a birodalom, de különösen a főváros ellátását. Ezzel szemben az önállóságukat félig-meddig megőrző, de mindenképpen honi kormányzás alatt álló román országok Konstantinápoly éléskamrái maradhattak –, mert csakugyan azok voltak évszázadokon át, s bizonyos termékek (búza, szarvasmarha, fa, méz, faggyú) kivitele tekintetében a Porta monopóliumot élvezett – az általa megállapított áron.

A FANARIÓTÁK SZÁZADA (1711–1821)

Az úgynevezett „fanarióta korszaknak” a 19. és a 20. században nagyon sok bécsmérésben volt része. Pedig azt kell mondanom, hogy a kisebbik rossz volt a lehetséges változatok közül, amikor ugyanis a törökök attól tartottak, hogy Ausztria vagy Oroszország oldalára állunk, annak még nem volt meg az esélye, hogy önállóak legyünk. Két lehetőség kínálkozott: pasaság vagy Konstantinápolyból küldött görög kormányzók. A második előnyösebb volt, annál is inkább, hogy az első fanarióta uralkodók nem bizonyultak rosszaknak. Nicolae Mavrocordat egyik nagyanyja a Muşat-családból származott, s ő azt tartotta, hogy ereiben vajdák vére folyik. Apja, Alexandru főtolmács („Exaporitosz”-nak nevezték, ami „titoknok”-ot jelent), a második ember volt a török külügyben, amolyan „államtitkár” (miután miniszter nem lehetett), igen okos, gyors észjárású férfiú, ő ütötte nyélbe 1699-ben a karlócai békét, amelynek nyomán a törökök kivonultak Magyarország és Erdély területéről, továbbá

Szerbia és Horvátország egy részéből. És a törökök őt nem végezték ki, holott a török külügyminiszternek fejét vették. Ő azonban életben maradt, és mindkét fiából – az egyik Nicolae (Miklós), a másik Ioan (János) – vajda lett Havasalföldön és Moldvában. Hitvese, Sultana Hrisztoszkoléosz, Nagy István ükunokája volt anyja, a moldvai fejedelemszöly, Casandra révén. Vagyis ezek a Mavrocordatok fejedelmi sarjaknak tartották magukat, nem idegenekként kerültek az országba. Az is érdekes, hogy akik őket követték – leszámítva a nem egészen ép elméjű Nicolae Mavrogheni-t (1786–1790) –, mindazon családok, amelyekből vajdák kerültek ki, rokonságban álltak a Mavrocordatokkal, mintha „másodfokon” ők is vajdák sarjai lettek volna, még a Ghica-család is, amely uralkodott már a 17. században; továbbá a Racoviță- és a Callimachi-család („Călmașul”) – hazai gyökerű mindkettő. Tehát a fanarióta korszak nem a múlttal való teljes szakításként kezdődött. Bojárjaink nem érezték úgy, de még a nép sem, hogy megváltozik a rendszer. Idővel azonban a helyzet egyre rosszabbodott. A fanarióta uralkodók, miután a Portának fizetett összeg fejében szereztek még, amellet a vezéreknek is ajándékkal kedveskedtek, egyre több, a Fanar-negyedből származó emberükkel – rónokokkal vagy hitelezőkkel – érkeztek hozzánk.

Fanarnak nevezték Konstantinápoly egyik, a város falain kívül, az Aranyzarv-öböl irányában fekvő negyedt. Neve a jelek szerint a francia „fanal” szóból ered – állítólag az 1204. évi kereszties hadjáratot követő Latin Császárság idején világítótorony állott azon a helyen. Bizánc meghódítása után néhány évtizeddel, amikor gyarapítani kezdték a város lakosságát, a törökök engedélyezték a görögök

visszatérését. Azazhogv kezdetben megengedték a város környékén élő parasztnak, hogv termésyeiket a városban árusítsák, s így élelemmel lássák el a hivatalnokokból, katonákból, kézművesekből, kereskedőkből álló, immár török lakosságot. Amikor a városkapuhoz érkező görög parasztn a török vámos feltartóztatta ellenőrzés végett, arra a kérdésre, hogv hová megv, azt a választ kapta görög nyelven: „isz tin pólin”, vagyis „a városba”. Ebből lett a város mai neve, Isztambul! Minthogv javára voltak a város és a birodalom működésének, a görögöknek engedélyezték, hogv letelepdjenek a Fanarnak hívott negyedben, amely idővel Konstantinápoly amolyan görög „gettója” lett. Oda húzódtak a Bizánci Birodalom idején tekintélyt szerzett családok is – a Cantacuzinók, a Nottarák, a Rallik. Többségükben azonban kereskedelessel foglalkozó, frissen meggazdagodott családok voltak ezek, s a Porta, vagyis a szultán és a katonai parancsnokok közülük választotta ki a birodalom igazgatására alkalmas személyeket. Mi volt ennek az oka? Az, hogv a törökök, vallásuk előírásait eltúlozva, nem tanulták meg a keresztény népek nyelvét, mivel azokat „tisztátalannak” tekintették. Ennélfogva szükségük volt a görögökre, akik beszélték a nyugati nyelveket, amilyen az olasz vagy a francia, de még latinul is tudtak, ezért őket használták tolmácsnak és – ahogv ma mondjuk – a hivatalnoki teendők ellátására. A 17. század közepén létrehozták a szultán és a nagyvezír mellé rendelt főtolmács tisztségét, amely már második viselője, Alexandru Mavrocordat személyében váratlanul nagy jelentőségre tett szert amiatt, hogv a tolmácsnak betekintése volt a kormányzás szinte minden titkába, amellet kapcsolatban állott a külföldi hatalmak küldötteivel (né nevezzük

valamennyit „követnek”, ez a cím ugyanis akkor még csak két-három ország küldöttét illette meg).

A Mavrocordatok közül kikerült két első fejedelem főtolmács volt, mielőtt a Porta kinevezte volna Havasalföld, illetőleg Moldva vajdájává, és a továbbiakban szinte szabállyá vált: egy becsvágyó fanarióta, ha valamelyik román ország vajdája kívánt lenni, tisztában volt azzal, hogy előbb a főtolmács méltóságát kell betöltenie.

A 18. században – Moldvában 1711-től, Havasalföldön 1716-tól számítva – országainkra nehéz idők vártak. Így született meg az a vélekedés, hogy minden rossznak a fanarióta uralkodók voltak a kútfejei, ami részben nem helytálló. Nem ők okozták a rosszat, hanem a kemény és korrupt török rendszer, amely hanyatlásnak indult. Mivel bármi módon pénzhez kellett jutni, Iași és Bukarest trónját végül nagy összegekért bocsátották áruba. Amellett a „hivatalosan” fizetendő összeghez további ajándékok („*peșcheș*”) járultak, ezek a nagyvezírt vagy más főméltóságokat illették meg, akik a „vásárt” előmozdították. Miután tetemes adósságot halmozott fel, az uralkodó magával hozta hitelezőit, és bojárjára tette őket, hogy megszédhessék magukat. A helyzet a 17. századhoz mérten is súlyosbodott, a parasztság még jobban elszegényedett, sőt az elégedetlenség a honi bojárságra is kiterjedt.

Van azonban néhány pozitív fejlemény is, amit a fanarióta vajdák javára kell írunk – Nicolae Iorga érdeme, hogy ezekre elsőként rámutatott. Egyikük-másikuk tanult férfiú volt, és arra törekedett, hogy bizonyos reformokat vezessen be az ország igazgatásában. Különösen érvényes ez II. Grigore Ghicára és unokaöccsére, Constantin Mavrocordatra.

Utóbbi – igen nagy műveltségű és kétségkívül tiszteletes uralkodó – tíz alkalommal került trónra (a két országban), és törődött a nép sorsával. Ő volt az, aki nálunk megszüntette a jobbágyságot. A rendi gyűlésekkel folytatott hosszas tanácskozások után előbb 1746-ban Havasalföldön, majd 1749-ben Moldvában rendeletbe adta, hogy azok a parasztok, akik másnak a birtokán dolgoznak, többé nem földhöz kötöttek, továbbá Havasalföldön évente hatra, Moldvában tizenkettőre korlátozta a robotnapok számát. (Hangsúlyoznunk kell, hogy a szomszédos országokban – Erdélyben, Lengyelországban, Oroszországban, sőt még Kelet-Poroszországban is – a robot olykor hetente több napot tett ki! Ezekben az országokban egyébként a jobbágyságot csak a következő században törölték el.) Hozzá kell azonban azt is tennünk, hogy amikor a bojárok megkerülésével megkönnyítette az állami ellenőrzést, miközben ezzel egyidejűleg nőttek a török adóterhek, Mavrocordat ellenségei úgy tekintettek az általa bevezetett reformra, mint amely súlyosbítja a pénzbeli terheket, és a jelek szerint gyakorta ez lehetett a parasztok véleménye is, hiszen menekültek az összeírások elől, ennél fogva sokáig úgy gondolták, hogy a két ország lakossága Mavrocordat idejében ténylegesen a felére apadt.

Constantin Mavrocordat a nemesi rendet is megreformálta. Az általa bevezetett rendszer értelmében csak az számított bojárnak, aki valamilyen méltóságot visel – akár az udvarban, akár másutt az ország területén –, az olyan családok pedig, amelyekből két nemzedéken át nem kerülnek ki tisztségviselők, visszaesnek az „adófizető bojárok” („*mazil*”) rangjára, akik köztes – kevésbé kiváltságos – helyet foglal-

-nak el a bojárok és a szabadparasztk között. Ez a rendszer megnövelte a bojárságnak a fejedelemtől való függését.

De tény és való, hogy tízszeri uralkodása során Constantin Mavrocordat nem szerzett magának vagyont. Amikor 1769-ben utoljára nyerte el a moldvai trónt – a törököknek, mivel éppen újabb háború kezdődött az oroszokkal, olyan emberre volt szükségük, aki jól kézben tartja az ügyeket –, annyira szegény volt, hogy utazása előkészítése céljából több erszény pénzt kapott a szultántól! Visszatért Moldvába, próbálta a török sereggel védeni a határt, de ez nem sikerült. Fogságba esett, és egy orosz katona olyan ütést mért puskatussal a fejére, hogy szörnyethalt. Az orosz parancsnok restelkedett kissé, és uralkodóhoz illő temetésben részesítette.

A Mavrocordat család egy nemzedék múltán két újabb fejedelmet adott – mindkettőt Alexandrunak hívták. A második 1786-ban, II. Katalin uralkodása idején Oroszországba menekült – vele megszűnt a Mavrocordatok dinasztiája. A fanarióta uralkodók kezdték elárulni a Portát!

A Mavrocordatok „árulását” követően a fanarióta rendszer körülbelül harmincöt évig még fennmaradt. A fejedelmek a Moruzi, Ypsilanti, Hangerli, Șuțu, Callimachi családokból kerültek ki (az utóbbiak moldvaiak voltak, nevük az eredeti „Călmașu” görögös formája). Egyre nehezebben elviselhető, egyre égbekiáltóbb az elnyomás, a korrupció, az igazságtalanság – azóta tartja úgy az emlékezet, hogy az ország valamennyi szerencsétlensége a fanarióta rendszer következménye. A következő században a honi bojárok is hozzájárultak ahhoz, hogy ez a vélekedés gyökeret vert – visszamenőleg azért is szórtak rá annyi átkot, mert így pró-

bálták meg lémosni magukról a szégyent, hogy eltűrték: És olykor még hasznót is húztak belőle.

De azért a szóban forgó időszakban ki kell emelnünk legalább egy emberségesebb kormányzást Havasalföldön: Alexandru Ypsilanti nevéhez fűződik (1774–1782), aki tanácsával, Ienăchiță Văcărescuval – nemcsak nagybojár volt, de nagy tudású férfiú is – derekasan kormányozta az országot az akkori körülmények között viszonylag hosszúra nyúló uralkodása alatt. Egyébként a fanarióták honosították meg a közcélú adományozás hagyományát is, különösen ami a betegek gondozását illeti. Az ő idejükre esik több kórház létesítése, ezek irányítását olyan előjáróság („eforie”) látta el, amely kiterjedt földbirtok fölött gazdálkodott – mindez Nyugatról érkezett utazók csodálatát is kivívta.

Meg kell még említenem, hogy az utolsók közé tartozó két fanarióta fejedeleme – az egyik Ion Caragea Havasalföldön (1812–1818), akinek nevét híressé tette a pestis, a másik Scarlat Callimachi Moldvában (1812–1819) – uralkodása idejére esik a két első, viszonylag modern szellemű törvénykönyv („Condica de legi”) elfogadása. Az első nem nagyon távolodott el a bizánci hagyománytól, a második inkább az osztrák jogalkotás nyomait viselte magán.

Szólnom kell azután a művelődés terén tett erőfeszítésekről. Nemrégiben derült fény arra, hogy a fanarióták korában több román, mint görög nyelven írott könyv hagyta el a nyomdát. Másfelől a Bukarest és Iași városában már előzőleg létesített „fejedelmi iskolák” ekkor váltak olyan felsőfokú tanintézetekké, ahova egész Délkelet-Európából érkeztek tanulni vágyó fiatalok. A szinte egytől egyig görög származású professzorok nyugati egyetemeken képzett, felkészült

emberek voltak, a tantárgyak egy részét pedig olasz vagy francia nyelven adták elő. Következményeit tekintve fontos előrelépés volt a francia nyelv tanításának bevezetése, lévén hogy a francia a nemzetközi érintkezés nyelvének szerepét töltötte be Nyugaton.

A 18. század közepétől ugyancsak a francia hatás érvényesülését mozdította elő az uralkodók francia titkárainak intézményesülése. Azon a címen, hogy a kancellárián szükség van franciául jól fogalmazó személyre, a fanarióta uralkodók a konstantinápolyi francia követ ajánlotta személyt maguk mellé vették titkárként. Akadtak köztük nagy műveltségűek is, akik országainknak híret vitték Nyugaton. Mások végleg letelepedtek nálunk, és beleolvadtak a hazai bojárságba. Talán közülük kerültek ki azok is, akik meghonosították nálunk a szabadkőműveséget – erről a jelenségről majd később.

AZ OSZTRÁK-OROSZ-TÖRÖK HÁBORÚK

Ha meg akarjuk érteni a gazdasági helyzet romlását a fanarióták századában, nem szabad szem elől tévesztenünk végül azt sem, hogy a török kormányzat azért kényszerült ennek a rendszernek a bevezetésére, mert a Török Birodalom új veszéllyel szembesült a keresztény hatalmak, nevezetesen Ausztria és Oroszország újonnan támadt harci kedve következtében. Idézzék emlékezetükbe először azt, hogy milyen óriási lépést tettek meg a Habsburgok Bécs ostroma (1683, amikor maga a főváros forgott veszélyben) és a karlócai béke között (1699, amikor megszerezték Magyarországot és Erdélyt), másodszor pedig Nagy Péter 1711 évi próbálkozását,

akit Dimitrie Cantemir is támogatott. Nos, a három ország közötti háborúk megállás nélkül folytatódtak a fanarióta korokban, méghozzá többnyire nálunk zajlottak, megannyi szerencsétlenséget zúdítva minden egyes alkalommal az országra, a török rekvirálásokról nem is beszélve.

Íme a karlócai békét és Nagy Péter 1711-es, sikertelen próbálkozását követően az osztrák-orosz-török háborúk rövid időrendje:

- 1716–1718: osztrák-török háború. Lezárult a pozsareváci békével. A törökök lemondtak a Temesi Bánságról és Olténiáról. Az osztrákok, mielőtt megszerezték a Bánságot, amely más, a törököktől korábban megszállt területekhez hasonlóan elnéptelenedett, erőteljes betelepítési akcióba kezdtek, különösen a Svábföldről hoztak németeket, később szintén német ajkúakat Lotaringiából (miután e tartományról 1738-ban le kellett mondaniuk a francia király, helyesebben átmenetileg annak apósa, Stanislaw Leszczyński javára). E németül beszélő, katolikus vallású lakosság nálunk a „svábok” összefoglaló nevet kapta.

- 1735–1739: osztrák-orosz-török háború. Az oroszok Ukrajnán keresztül előrenyomultak a Fekete-tenger irányába. Az osztrákok kevesebb szerencsével jártak, s a belgrádi béke értelmében Olténiát vissza kellett szolgáltatniuk Havasalföldnek. Ám e húsz évig tartó megszállás alatt az osztrákok bevezettek néhány igazgatási reformot, továbbá értékes összeírásokat hagytak ránk, amilyenek a török uralom alatt nem ké-

szültek. De a románoknak nem nagyon volt ínyükre az osztrák uralom –, ha leszámítunk néhány „kollaboráns” bojárt. Attól tartottak, hogy elszakítják őket Olton túli testvéreiktől, egyházi körökben viszont féltek a katolikus egyház nyomásától. Ennélfogva a belgrádi béke, amelynek tárgyalásait török részről Ioan Mavrocordat vajda vezette, kedvező fogadtatásban részesült.

- 1768–1774: orosz–török háború (már szóba került Constantin Mavrocordat halála kapcsán). Lezárult a kücsük-kainardzi békével. Az oroszok elérték a Bug vonalát, elnyerték a szabad hajózás jogát a Fekete-tengeren, továbbá beleszólási jogot kaptak a román fejedelemségek ügyeibe. A román bojárok ezt a körülményt arra használták fel, hogy politikai jelentéseket küldjenek Szentpétervárra, ezekben olyan követeléseket fogalmaztak meg, amelyek előhírnökei a román hazafiak politikai programjának a következő században: az ország térjen vissza egykori kormányzati rendjéhez, legyenek honi fejedelmek stb.

BUKOVINA „ELRABLÁSA” (1775). BESSZARÁBIA ELSŐ ELVESZTÉSE (1812)

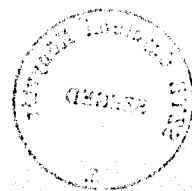
Sajnos a kücsük-kainardzi béke egy előre nem látott, drámai következménnyel is járt: diplomáciai közbenjárása fejében Ausztria 1775-ben elérte, hogy neki jusson Észak-Moldva egy része, úgymond azért, hogy megkönnyítse az átjárást Dél-Lengyelországba, amelyet akkor szerzett meg,

Bukovina „elrablása” (1775). Besszarábia első elvesztése (1812)

amikor ezt az országot 1771-ben első ízben felosztották. E vidéknek akkortól kezdve lett Bukovina a neve (a szláv nyelven „bük-erdő”). Moldvában III. Grigore Ghica uralkodott. Tiltakozott a Portánál az ország megcsonkítása ellen, amely ellenkezett a hűbérés hatalom és a „védelmezett” ország közötti hagyományos megállapodással. Hiábavaló lépés volt. Mégsem egészen, mert a nagyvezír menesztett hozzá egy kapudzi basát, aki Grigore Ghicát palotájában megfojtotta (1777).

Bukovina tartományban jól működött a közigazgatás, mint mindenütt, ahol az osztrákok kormányoztak, mivel azonban gyér volt a lakosság, a hivatal elősegítette a ruténok bevándorlását – voltak ott addig is, de csak kis számban –, ennélfogva a lakosság összetétele idővel a románok rovására megváltozott, annál is inkább, hogy 1830 után szintén odairányult a zsidók nagyarányú elvándorlása Galíciából és Oroszországból.

Újabb osztrák–orosz–török háborúra került sor 1787 és 1792 között. Az osztrákok, akik előzőleg mélyen behatoltak a fejedelemségekbe, hirtelen visszavonultak; mivel a francia forradalom nyugtalanító állapotokat idézett elő a nyugati határszélen (sistóvi béke, 1791. augusztus). *Ekkor érte el első alkalommal a cári Oroszország a Dnyeszter határvonalát.* Amiből láthatják, hogy nem voltunk mindig szomszédosak az orszokkal. Szomszédaink a ruténok voltak; keletebbre pedig, a sokáig lakatlan sztyeppéken túl, a kozákok, a moszkvai oroszok viszont csak Nagy Péter után kezdtek közeledni a Fekete-tengerhez, s a korábban említett háborúk mind egyike során tovább nyomultak, elfoglaltak olyan földeket, amelyek egykor a krími tatárok kezén voltak, vagy közvetle-

nül a török fennhatósága alá tartoztak (Nyugat-Ukrajna). Így rendre elérték előbb a Dnyeper és a Bug, végül 1792-ben a Dnyeszter vonalát. Következő lépésként szerették volna bekebelezni a két „dunai fejedelemséget” (a nyugati kancelláriák mostantól ezen a néven emlegetnek bennünket). Mivel ez kérésztezte az osztrákok ellentétes törekvéseit, az oroszok korábban Havasalföldre nem vetettek szemet. Most azonban a francia forradalom és Napóleon háborúi következtében Ausztriát jobban lekötötték a Nyugaton végbemenő események. Oroszország élt a kedvező alkalommal, újabb háborút indított a törökök ellen, és hat évre elfoglalta mindkét fejedelemséget (1806–1812). A béketárgyalások hosszú hónapokig tartottak, végül Bukarestben fejeződtek be, Manuc vendégfogadójában, amelyet egy örmény kereskedő – nagystílű kalandor – építtetett nemrég. Az oroszoknak most már szíves volt a dolog, Napóleon ugyanis látnivalóan Oroszország megtámadására készült. Anglia, a Napóleonnal szembeni ellenállás lelke, minden erejét latba vetette, hogy az oroszokat és a törököket tárgyalóasztalhoz ültesse. Ekkor a francia diplomácia elképesztő hibát követett el: mivel a konstantinápolyi francia követ tisztsége betöltetlen volt, újat neveztek ki, a frissen kinevezett követ pedig királyhoz méltó körülmények között tette meg az utat, és mire megérkezett, a békeszerződést már aláírták (1812. május 16/28.)! Az oroszok lemondtak Havasalföldről, sőt Nyugat-Moldváról is, megkapták azonban Moldvának a Prut és a Dnyeszter közé eső részét, amelyet elkereszteltek Besszarábiának (a közép-korban ez csak a vidék legdélibb szegletének neve volt). Hat héttel később Napóleon seregei (a „Grande Armée”) már orosz földön jártak; azok az orosz hadtestek pedig, ame-

lyek eddig a törökkel szemben foglaltak állást a Dunánál, sietvé felkerekedtek, úgyhogy már részt vehettek a Bere-zina melletti harcokban; a visszavonulóban lévő napóleoni hadsereg megsemmisítésében.

Történészek, diplomaták, politikusok közel kétszáz éve azt kérdezik: miért kötötték meg a törökök ezt az olyannyira előnytelen békét néhány héttel azelőtt, hogy Napóleon megtámadta volna Oroszországot? A kérdés természetesen azonnal felmerült Konstantinápolyban is. Találtak is rögtön egy bűnbakot Dimitrie Moruzi főtolmács személyében. Apja fanárióta fejedelem volt, maga is az akart lenni, így hát őt érte a vád, hogy a békekötés mellett kardoskodott. Lehet, hogy ez igaz. De a török levéltárak nyilvánosságra hozott dokumentumai alapján ma már tudjuk: a török kormánynak birtokában volt minden olyan elem, amelynek alapján mérlegelni tudta a választási lehetőségeket. A francia ügyvivő jegyzéket adott át a török külügyminiszternek kormánya részéről, s abban nyomatékosan arra kérték a Portát, ne kösse meg a békeszerződést, mivel küszöbön áll az oroszok elleni támadás. A jegyzéket a török államtanács a szultán, a nagyvezír és a többi felelős méltóság jelenlétében hosszasan megvitatta, majd pedig kellő megfontolás után a békekötés mellett döntött, lévén hogy *Napóleon esetleges győzelmét* – valószínűleg indokoltan – *nagyobb veszélynek ítélték meg a Török Birodalomra nézve, mint Oroszország szomszédságát.*

Így kezdődött közel kétszáz évvel ezelőtt Besszarába drámája. Egyedül a fanarióta uralkodókat tegyük érte felelőssé? vajjon mi a szerepe a fanarióta uralkodóknak?

Ma is vannak olyan történészek, akik azt állítják, hogy a fanarióta családok csoportja századokon keresztül azon mesterkedett a török hatalom kulisszái mögött – e merész és becsvágyó tervért gyakran életével fizetve –, hogy hosszú távra szóló összeesküvést szőjön. A cél: titokban bomlasztani a török hatalmat mindaddig, amíg módjuk nem nyílik feltámasztani – az ő vezetésük alatt – a térség ortodox népeit összefogó keresztény birodalmat. Való igaz, hogy a görögök (valamennyi görög, nem csak a fanarióták!), minthogy szerfölött büszkéek a maguk bizánci múltjára, mindig felsőbbrendűnek tartották magukat a szomszédos népeknél, beleértve persze a románokat is, ennél fogva természetes, hogy mit sem törődtek helyi vagy regionális érdekekkel, lévén hogy az ortodox nemzetek vezetése egyedül az ő hivatásuk.

Ennek a gondolkodásmódnak a fennmaradásához az is hozzájárult, hogy nem sokkal Konstantinápoly elfoglalása után (1453) Mehmed szultán magához hívatta Gennadij pátriárkát (aki ellenezte a firenzei uniót), és rábízta a pástorkodást a volt Bizánci Birodalom és a Balkán valamennyi kereszténye fölött, úgyhogy a konstantinápolyi egyháznak paradox módon nagyobb hatalma volt a törökök idejében, mint a megelőző korszakban.

A KERESZTÉNY NÉPEK LÁZADÁSA A TÖRÖKÖK ELLEN. A HETÉRIA ÉS TUDOR VLADIMIRESCU (1821)

A 19. század elején a Balkán népeinek körében rendre nagyobb méretű felkelések törtek ki. Ezek ösztönzője részben a francia forradalom volt, amely felébresztette a legtöbb

nép szabadságvágyát, és elhintette a társadalmi egyenlőség eszméjét.

Elsőként a szerbek lázadtak fel. Két, egymást követő vezérük a módos parasztság köréből került ki (sertéskereskedők voltak), minthogy a hűbéri arisztokrácia a középkori állammal egyidejűleg megszűnt (leszámítva azokat, akik eltörökösödtek vagy elmenekültek, ez utóbbiak közül sokan nálunk állapodtak meg), polgárság pedig egyelőre nem volt (ez később nagyrészt az arománok bevándorlásával született meg). Az első, a Karadjordjének („Fekete György”) is nevezett Georgi Petrović 1808-ban kikiáltotta magát a szerbek fejedelmének. Őt azonban legyőzte, végül félreállította riválisa, a nála körmönfontabb Milos Obrenović, aki 1817-ben elérte azt, hogy az ország félig-meddig függetlenné vált, ő pedig amolyan pásaként kormányozta. A török fennhatóság megmaradt, továbbra is fizette az adót, nagy változások nem történtek, de török hadsereget többé nem állomásoztattak ott. A nagyhatalmak megadták Milosnak a fejedelem címet, de olyan Szerbia fölött uralkodott, amely távolról sem terjedt ki a szerbek összességére. Látszólag úgy élt, mint egy módos gazda, ám az őt megelőző pásákhoz hasonlóan nem igen tett különbséget az államkincstár és magánvagyon között, így például nagy földbirtokokat vásárolt Havasalföldön. Utódai közül több fejedelem, később király került ki – az Obrenović-dinasztia tagjai királynéjuknak román bojár-családok (például a Keşcu vagy a Catargi-család) leányait választották –, ezek felváltva uralkodtak a Karadjordjević-leszármazottakkal egészen 1903-ig, amikor az utóbbiak le-mészárolták a teljes Obrenović-nemzetséget, hogy egyedül maradjanak.

Abban a tekintetben, hogy nálunk milyen következményekkel járt, fontosabb volt az 1821-ben kezdődött görög felkelés, amely egyszerre robbant ki görög földön és a mi fejedelemségeinkben. Mi idézte elő? A fanarióta uralkodók, valamint egyes román bojárok azon hite, hogy szövetségre lépven a görögökkel, nagyobb szabadságra tesznek szert Havasalföldön és Moldvában. Vagyis a törökök elleni ket-tős fellépésről volt szó: az egyikre a voltaképpeni Görög-országban került sor (ennek élére a fanarióta uralkodók sarja, Alexandru Mavrocordat állott, akinek nevét Meszolongion /Missolunghi/ városának védelmezése tette híressé), a másik a román országokban zajlott (ahova Oroszországból érkezett az ugyancsak fanarióta-leszármazott Alexandrosz Ypsilanti).

A görög Hetairia („Társaság”) nevű szervezethez nemcsak román bojárok csatlakoztak, hanem egyszerű emberek, szabadparasztnak is; például Tudor Vladimirescu, ez a kivételes személyiség. Fiatalkorában önként beállt az orosz hadseregbe, az 1806–1812 között román földön zajló háborúban több ezer románnal együtt az oroszok oldalán küzdött, sőt „parúcsik”, mai szóval hadnagyi rangot szerzett. Voltak tehát fogalmai a hadviselésről; ismerte a modern haditechnikát.

A bukaresti békét (1812) követően – jeleztem már, hogy az mennyire katasztrofális volt a fejedelemségekre nézve – az emberek mind nálunk, mind a görögöknél mozgolódni kezdtek, és azon törték a fejüket, miképpen lehetne megszabadulni a török uralomtól. Tudor Vladimirescu azok egyike volt, akik arról álmodoztak, hogy fegyvert fognak a török ellen, amikor pedig 1821-ben kirobbant a görög forradalom,

mintegy nyolcezer pandúrral – ezek olténiai szabadparasztnak voltak, akik hozzá hasonlóan részt vettek az oroszok oldalán a háborúban, vagy egyszerűen beálltak a seregébe – a forradalom mellé állt. Némzedékek óta először fordult elő, hogy az emberek fegyvert fogtak védekezésül egy szörnyeteg bosnyák kalandorral szemben – ez a Paszvantoglu, miután Vidin pasája lett, több ízben feldúlta Olténiát, sőt egy alkalommal átkelt az Olton, páni félelmet keltve a bukaresti lakosság körében. (Azóta járja a népi mondás: „Mint Paszvante idejében!”)

Miután néhány, a Hetairiával rokonszenvező nagybojár – Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu – megbízta azzal, hogy lázítsa fel a népet, Tudor Vladimirescu az ő tanácsukat követve Olténiából útnak indult Bukarest irányába. De amikor Bukarest közelébe ért, a bojárok szinte egytől egyig elmenekültek, és meg sem álltak Brassóig, mivel parasztlázadástól tartottak. Tudor Vladimirescu azonban ragaszkodott a fegyelemhez, seregében szinte brutális rendet tartott fenn, s a pandúrok minden rendbontás nélkül Bukarestbe érkeztek. Ott került sor a találkozásra közte és a görög sereg Oroszországból érkezett parancsnoka, Alexandrosz Ypsilanti között. Sajnos, a háborút illetően nézeteik különböztek: Ypsilanti szeme előtt Nagy-Görögország lebegett, amely egészen hozzánkig terjedt volna, ezzel szemben Tudor csak a románok érdekeiért kívánt harcba szállni. Ekkor újabb drámai fordulat következett: Ypsilanti, aki a cár szárnysegéde volt, valójában félrevezette a románokat, amikor azt állította, hogy az oroszok is hadba lépnek. Mi történt? Az, hogy a Napóleon fölött 1815-ben győzelmet arató országok, továbbá a királyi Franciaország, időközben létre-

hozták a Szent Szövetséget a forradalmak elleni védekezésül. A cár nem merte támogatni a görög forradalmat; hiába irányult az a törökök ellen, mert az annyit jelentett volna, hogy megszegi az európai uralkodók szövetségének adott szavát – Laibach (Ljubljána) városában éppen kongresszust tartottak, hogy a nápolyi forradalom elleni fellépésről határozzanak. A cár ünnepélyes cáfolat formájában közölte: nem áll szándékában támogatni a görög felkelést. A hír megzavarta a Hetairia tagjait. Tudor Vladimirescu megértette, hogy a forradalom elveszett, és titokban tárgyalásokat kezdett a törökökkel. Bukarestből a két sereg párhuzamos útvonalon elindult Nyugat felé (Ypsilantié a hegyek lába mentén, Tudoré a síkságon haladt), anélkül, hogy tudták volna, egy török támadás esetén hol és hogyan egyesülnek. Eközben Ypsilanti birtokába jutott a dunai török parancsnok és Tudor levélváltása. Ekkor a görögök a golești-i kastélyban foglyul ejtették Tudort, színlelt bírósági tárgyalást rendeztek; majd aljas módon megölték, holttestét pedig bedobták egy kútba. Csoválkozhatunk azon, hogy a kisszámú görög csapat, amely fogolyként magával vitte, nem ütközött ellenállásba a pandúrok részéről. Magyarázatul szolgálhat a katonáival szembeni végletes, a kegyetlenségig menő szigora. Amikor letartóztaták, ott lógott egy fán az előző napon akasztással kivégzett ifjú Urdăreanu (angyalian szép ifjú, mondják), és egy másik kapitány teteme – a sereg mindkettejüket szerette.

Tudor Vladimirescu elszomorító halálának van még egy tanulsága. Északnyugat-olténiai szabadparaszток sarja volt, olyan vidéken nőtt fel, ahol jobbágyfalvak nem is voltak, de a forradalmi – egyben nemzeti és társadalmi – mozgalomban nem állott mellette egyetlen helybéli „értelmiségi”

sem. A fejedelemségekben nem jött még létre nemzeti polgárság. A kereskedők és a kézművesek eléggé számottevő réteget alkottak ugyan (noha sokan nem voltak hazaiak), gyermekeiket a fejedelmi iskolákban taníttatták, de őket nem járta még át az érzés, hogy egyazon osztályhoz tartoznak, amely jogosan hangoztat követeléseket vagy egyenesen a vezetésre tart igényt. A politika a bojárokról tartozott. Egyébként Vladimirescu meggyőződése is az kellett, hogy legyen: ha megszerzi a hatalmat, neki is a bojárokkal közösen kell az országot kormányoznia. Avagy nem emelkedett-e ő is bojári rangra, ha az nem volt is magas? Nem építtetett magának udvarházat, és egy festő nem bojári öltözetben ábrázolta szülőfaluja templomában? Számomra nem is kétséges: abban reménykedett, hogy Havasalföld fejedelme lesz. Fehér bojársüveget viselt – a fehér a fejedelem színe – és hagyta, hogy katonái „Tudor urunk”-nak nevezzék. Bátortást méríthetett a szomszédban történelemből, Karadjordje és Milos Obrenovic példájából –, de, ismétlem, hadnagyai közül egy sem volt hazai születésű, egyik sem nálunk látta meg a napvilágot. Argesz püspöke, Ilarion, Bulgáriában született, a Macedonski-testvérek feltehetően szerbek voltak, mindenesetre balkáni eredetűek, Farmache és Iordache arómánok, akárcsak Diamandi Giuvara szerdár, a zsoldosok parancsnoka.

Tudor halálát követően a parancsnokuk nélkül maradt pandúrok szétszóródtak, egy részük folytatta a háborút a görögök oldalán, mások hazatértek otthonaikba. Az országba érkező török sereg Drăgășani-nál vereséget mért a görögökre (a „Mavroforok” „szent zászlóalja” hősieken küzdött az utolsó emberig, Ypsilanti viszont Ausztriába menekült,

ahol börtönbe zárták – ott is halt meg). A fejedelemségekre legalább egy éven át török megszállás várt rablásokkal, bosszúállással, bűntényekkel. Egy év elteltével is csak azért távoztak, mert a nyugati hatalmak kényszerítették őket, hogy hagyják el az országot.

Időközben a görög szárazföldön és Peloponneszoszban a háború folytatódott. Meszolongion városa, amelynek védelmét Alexandru Mavrocordat irányította, hosszú időn át ellenállt a törököknek. A görög ókor tekintélyének köszönhetően a görög háború széleskörű visszhangot és nagy rokonszenvet váltott ki a nyugati országokban, franciák, angolok, németek álltak önként mellé – közülük a legnevezetesebb lord Byron angol költő, akivel a mocsárláz végzett Meszolongionnál. Látván, hogy egymagukban nem jutnak sikerre, a törökök segítségül hívták az új egyiptomi béget, az albán származású Mohamed Alit, aki flottát és egész sereget küldött fia, Ibrahim vezetésével. Ekkor először történt meg, hogy oroszok, angolok és franciák együttesen szálljanak harcba (1827-et írtak) – közös hadiflottájuk Navarinónál szétverte a török-egyiptomi flottát. A nagyhatalmak együttes fellépése rábírta a törököket, hogy 1830-ban megadják Görögországnak a függetlenséget. Az ország 1832-ben királyság lett, a trónt a bajor királyi ház egyik tagja foglalta el.

Most pedig szeretnék néhány szóban beszámolni arról, milyen szerepet játszottak a görög újjáébredésben az arománok.

ROMANITÁS A DUNÁTÓL DÉLRE. AROMÁNOK GÖRÖG FÖLDÖN ÉS DIASZPÓRÁBAN

Említettem már, hogy amikor a 6. századtól kezdve a szlávok tömegesen letelepedtek a Balkán-félszigeten, akkor a latin nyelvű lakosság, amely a Római Birodalom fennállása alatt nagyjából mindenütt jelen volt a mai Jugoszlávia területén, továbbá Bulgáriában, a Haemus-hegységtől északra, amellet egységes tömbökben élt délebbre, Macedóniában is, különösen az Adriai-tenger mentén Durazzótól Konstantinápolyba vezető stratégiai fontosságú útvonal mentén, egyre inkább szűkült, elszigetelődött, miután északon a szláv tenger vette körül, délen pedig összevegyült a görögökkel és albánokkal. Idővel elkülönült egymástól négy nyelvjárás; de a Bulgáriától északra és a Szerbiában élők ugyanazt a nyelvjárást beszélték, mint a Dunától északra található románok – a nyelvészek ezt nevezték dákorománnak. Közülük emelkedtek ki azok, akik az Asszán-tesvérekkel az élen lázadást indítottak a Bizánci Birodalom ellen, vagyis tőlük indult ki a Bolgár Cárság politikai újjászületése. Nem maradt belőlük, csak néhány község Északnyugat-Bulgáriában és Szerbiában, különösen a Timok folyó völgyében.

Feltehetően azonos eredetű az a kisszámú, az Isztriai-félszigeten, az Adriai-tenger partján található község is, ahol ma már mindössze néhány százan beszélnek az „isztroromán”-nak nevezett nyelvjárást.

A nagy kikötő, Szaloniki környékén (görög neve Thessaloniki, de az ottaniak román nyelvén Săruna, ami arra vall, hogy ők közvetlenül a város latin nevét vették át – Saluna – a

szlávok, vagyis a bolgárok és a macedónok; akik Szolunnak hívják, tőlük kölcsönözték, nem pedig a görögöktől) van néhány helység, ahol egy másik román dialektust beszélnek, ennek a nyelvészek a „meglenorómán” nevet adták.

Végül a legnagyobb lélekszámú és legegységesebb az a csoport, amely mindvégig a középkor folyamán a Pindus, a Gramosza és az Olimposz hegy oldalain élt. Arománok néven ismertek, bár helyesebb az „armánok” („armâni”) megnevezés (noha egyhelyütt ők saját magukat „rumâni” néven emlegetik). Ezt a latin ajkú népességet szomszédaik, a szlávok, később a görögök és az albánok is a vlach névvel illették, akárcsak a Dunától északra lakó románokat.

Élt még a Balkán-félszigeten, az Adria partjai mentén, különösen Dubrovnik környékén, amely a középkorban nagy kereskedelmi központ volt, és még a török uralom alatt is megőrzött bizonyos fokú önállóságot, a vlachoknak egy ötödik csoportja is. Ám napjainkban a nyelvészek azt tartják, hogy ez a dalmát nyelvjárás, amelyet utolsóként egy Krk szigetről származó személy beszélt, 1900 táján kihalt, inkább olasz dialektus volt, semmint román. Ebből a példából is jól látható, mennyire közeli rokona a román nyelv az olasznak, ha egyszer felvetődhet a kérdés, hogy valamely nyelvjárás a kettő közül melyikhez tartozik.

Az arománokról bővebben kell szólnom. Először azért, mert szerepet játszottak a Balkán történelmében, másodszor azért, mert az elmúlt két évszázadban sokan közülük Romániába emigráltak, és soraikból az ország művelődési és politikai életének jeles személyiségei kerültek ki. Végül amiatt is, hogy jelenlegi helyzetük és a jövőt illető kilátásaik megítélésem szerint aggasztóak.

Mivel túlságosan szétszórta élt, és mivel híjával volt a politikai akaratnak, ez a népcsoport soha nem lépett fel egységes egészként, amely valamely politikai célt tűz maga elé. Csak egyszer fordult elő, a 14–15. század fordulóján, hogy egy aromán család, Buia Spata családja létrehozott egy hercegséget Thesszália és Epirosz vidékén, vagyis Albániában és Észak-Görögországban, a Balkánon fekvő Vlachia közelében –, amelyet összecseréltek a Dunától északra fekvő Oláhországgal (Valahia), s hosszú ideig megoldatlan rejtélynek számított, miért vannak címerében néger fejek, a konstanzi zsinát (1414–1418) alkalmával például azt gondolták, hogy uralkodik valahol egy király Oláhország közelében, annak a címere, de megtévesztett sok román heraldikust és történészt is, köztük a lángeszű Bogdan-Petriceicu Hasdeu, akik mind a Basarabok egyik címerének vélték. Erre a rejtélyre csak nemrégiben derített fényt Constantin Rezachevici tudományos kutató: a címer a balkáni Buia Spata családé.

A török uralom alatt az arománok viszonylagos autonómiát élveztek. Tizenkét „kapitányságra” oszlottak, ezek élén egy-egy „zsandárkapitány” állott („căpitan de armatoli”⁴), ő felelt a törökök előtt a rendért. A 17. században, amikor a török központi hatalom meggyengült, a muzulmán albánok viszont egyre harciasabban léptek fel, az arománok körében a lázongás jelei mutatkoztak: egyik-másik kapitány beállott haramiának vagy betyárnak (görögül „clefți”), vagyis szembeszállt a török hatalommal. Írásos források és

⁴ „Armatoli”: keresztény férfiak közül kiválasztott zsandár neve a Török Birodalomban. A szerző jegyzete.

népénekék – aromán és görög nyelvűek egyaránt – többük nevét megőrizték: Jani Bucovala, Jani Belu, Nicoló Giuvára, Panu Meitani – a később román földre emigrált családok nevében ráismerhetünk némelyikre. A görög forradalom e távoli előzményeivel párhuzamosan ezek az oláhok kiváló kereskedői érzékről is tanúbizonyságot tettek. Különösen az albániai Moszkopolé városa vitte hírüket. Amikor a muzulmánok lerombolták ezt a virágzó központot – és főleg az 1789. évi támadás után –, a város lakói, valamint a környéken élő arománok elvándoroltak Macedóniába, Szerbiába, Magyarországra és a román országokba. Belgrádban és Szerbiában ők alkották a jövőendő polgárság csíráját, Bécsben és Budapesten bankárok és nagyiparosok nemzedékei viselik a Sina, Dumba, Darvari, Belu, Mocioni (Mocsonyi) nevet, s közéjük számítható talán a Káraján név is. A román országok még többet köszönhetnek nekik. Elég, ha az erdélyiek közül két költő, Octavian Goga és Ștefan Iosif nevét említem, de főképpen az ortodox egyház megújítója, Andrei Șaguna mitropolita megnyerő alakja emelkedik ki közülük – ő Észak-Magyarországon született, nemzedékek óta ott élő aromán szülők gyermekeként. Elődje, Moga püspök szintén aromán származású – családja női ágon a költő-filozófus Lucian Blaga felmenői közé tartozik.

A görög függetlenségi háború idején az aromán részvétel igen számottevő volt. A forradalom egyik nagy előfutára az a Constantin Rhigas Phereosz Velesztinlisz (a Velesztin aromán faluból való Riga Fereu), aki „a görög Marseillaise”-nek nevezett ének szerzője. A francia forradalom eszméinek hatására a görögök vezette, a Balkánon élő minden keresztényt összefogó nagy állam álma lebegett előtte. Az osztrá-

kok kiszolgáltatták a törököknek, és 1798-ban Belgrádban kivégezték. A szóban forgó háború leghíresebb kapitányát, Kolokotroniszt „az oláhok királya”-nak nevezték, noha nem bizonyítható, hogy – lévén peloponneszoszi születésű – aromán lett volna. Az viszont biztos, hogy egy másik tábornok, Coletti (akiből később miniszterelnök lett), csakugyan aromán volt.

Ahogy a görög királyság fejlődésnek indult, egy olyan korban, amikor a nemzeti eszme egész Európában magasra csapott, az aromán ajkúak mindinkább úgy érezték, hogy a peremre sodródni, ha nem a teljes elgörögösödést, vagyis ősi nyelvük feladását választják. De az is igaz, hogy az egyháznak és az iskolának köszönhetően a talpraesettebbek évszázadok óta a görög kultúrát szívták magukba, és ragaszkodtak az országhoz, amelyet mindenkor a magukénak tudtak.

Ennélfogva szinte valamennyi „vlach”, aki külföldön a pénzvilágban, az iparban, a kereskedelemben meggazdagodott, például a Sina, a Maruzzi, az Averoff család, nagy jötevője is volt Athénnek és Görögországnak. Azokra viszont, akik otthon maradtak, mind súlyosabban nehezedett a görög nemzeti kizárólagosság, s ez a 19. század végén és a 20. század elején véres összeütközésekhez vezetett.

Cuza fejedelemmel kezdődően – az ő minisztere volt Dimitrie Bolintineanu, maga is aromán származású – Románia érdeklődést tanúsított e távoli testvérek iránt, ám feltehetően hibás úton járt. Az arománok lakta vidékeken – előbb Törökországban, majd az utódállamok: Görögország, Bulgária, Albánia területén – tucatnyi alsó- és középfokú iskola létesült, azonban ezek tannyelve a román volt, nem a

helyi nyelvjárás; ennek következtében az eredmény a várttal homlokegyenest ellentétes lett: akik kijárták ezeket az iskolákat, ahelyett, hogy saját közösségüket erősítették volna, nem tudtak többé beilleszkedni a helyi környezetbe, ennél fogva nemigen tehettek mást: emigráltak Romániába!

Ma, két balkáni háború és két világháború után, amelyek minden téren súlyos következményekkel jártak, a Balkán-félszigeten élő arománok drámai helyzetben vannak. Ha a térség országait nem sikerül rövid időn belül rávenni arra, hogy olyan iskolákat vagy osztályokat hozzanak létre, ahol az aromán a tanítás nyelve, hiába maradt fenn ez a nyelv több mint kétezer évig, szemünk láttára ki fog halni.

ROMÁNIA A MODERNIZÁCIÓ SZAKASZÁBAN

HONI URALKODÓK A FEJEDELEMSÉGEKBEN

Tragikus vége ellenére Tudor Vladimirescu felkelése öröndetes következményekkel járt a fejedelemségekre nézve. Miután a görögökbe vetett bizalmuk megingott, a törökök úgy határoztak: meghallgatják a román bojárok kérését, hogy újból honi fejedelmük legyen. Két ilyen fejedelem megválasztása új korszak kezdetét jelzi nálunk. Valójában őket még a szultán nevezte ki, de mind Havasalföldről, mind Moldvából bojárok küldöttsége hozta a javaslatokat, és így emelte a szultán a fejedelmi székbe Moldvában Ioan Sandu Sturdzát, egy régi moldvai bojárcsalád sarját, Havasalföldön pedig IV. Grigore Ghicát, akinek a családja, amint azt már említettem, valamikor albán eredetű volt, de időközben a román bojárcsaládokkal való rokonság révén olyannyira elrománosodott, hogy a „nemzeti tábor” élére állott: Országainkban ezzel elkezdődött a modernizáció kora.

Nehéz ma elképzelnünk, milyen képet mutattak az emberek és a települések a 19. század kezdetén, vagyis a fanarióta korszak vége felé. Ami a falvakat, különösen a hegyek lábánál nagyobb számban található településeket illeti, ahol szabadparasztsok laktak, az élet ott századok óta mit sem változott, az évszakok és a mezei munkálatok, a szőlőben vagy az erdőben végzendő tennivalók rendjét követte. A paraszti viselethez való ragaszkodás – a férfiaké is, a nőké is – mint

valami szent kötelesség szállt apáról fiúra – helyesebben anyáról leányra –, a külfödről érkezett utazók pedig nem kis ámulattal figyeltek fel arra, hogy egy szegény és sanyargatott országban az emberek, még a legszegényebbek is, milyen szépen hímzett és tiszta ingben járnak. Városon azonban a bojárok, nyomukban a módosabb kereskedők, később a városlakók öltözködése is a keleti, konstantinápolyi módit követi (a népnyelv „Tarigrad”-nak mondta, így is őrződött meg a régi énekekben). A Nyugatról érkezettek, akik jövetelük után többnyire a városokban időztek, első látásra úgy érezhették, hogy máris egy török provinciában járnak, aki viszont Konstantinápolyból jött, annak az lehetett az érzése, hogy még abban jár.

De a Nyugattal szembeni különbség nem merült ki a látványban, a keleties viseletben, amely olykor túlon túl egzotikus volt, amikor például a bojárok egy ideig hatalmas sütötökre emlékeztető kalpagot hordtak a fejükön, amely nyugati szemmel nézve eléggé furcsának tetszhetett. Eltérőek voltak az intézmények és az erkölcsök, de még a szokás is (ez utóbbi csak a török világ vagy a bizánci örökség irányában volt „nemzetközi”), következésképp a gondolkodásmód is. Tehát amikor a bojárok, a hivatalnokok, a módosabbak és tanultabbak egyszer csak kezdtek francia vagy német nyelvből románra fordított regényeket, Bécsből és Párizsból érkező újságokat olvasni, majd amikor a török már hiába ellenkezett, előbb dámáink, majd nyomukban fiataljaink is nyugati divat szerint öltözködtek, s amikor ez utóbbiaknak módjuk nyílt beutazni a Nyugatot, és ottani egyetemeken tanulni, akkor olyan forradalom ment végbe, amely beláthatatlan következményekkel járt minden téren.

Hangsúlyoznom kell, mennyire mély változás ment végbe azon a századelőn, és további néhány generáció folyamán, mert csak így lehet megérteni akár a mai Románia bizonyos problémáit is. Egészeiben véve e százötven-kétszáz éve lezajlott nagy átalakulás fölött túl gyorsan átsiklanak, mintha némiképp restelni való lenne rámutatni arra, hogy mi akkoriban egy másféle világhoz tartoztunk, mint manapság.

A DOMINÁNS FRANCIA HATÁS

A francia hatás kezdete nálunk a fanarióta korszakra tehető, Franciaország ugyanis akkor óriási tekintélynek örvendett egész Európában. A felsőbb rétegek nyelve Lisszabontól Szentpétervárig a francia volt. Nálunk az igazi fordulat az 1806-tól 1812-ig tartó orosz megszállás idejére esik. Fiatal bojárjaink meg voltak győződve arról, hogy az oroszok végül győzelmet aratnak a törökök felett, s elkezdték – először nem is ők, hanem a bojárkisasszonyok! – a nyugati divatot követni, keringőt járni hora helyett, és franciául tanultak, mivel az volt az érintkezés nyelve az orosz megszállókkal. Ami az idős bojárok némelyikét, akik jártasabbak voltak a politikában – ilyen volt például Constantin Filipescu, akit később Oroszország távoli vidékére deportáltak – nem akadályozta meg abban, hogy az oroszok ellen, a török érdekek mellett állást foglaljon, mivel a török hatalomban most már szükséges védőbástyát láttak az orosz terjeszkedéssel szemben.

Amikor a Nyugaton megforduló románok kutatni kezdtek, melyik külföldi ország nyújthat támogatást az oroszokkal vagy az osztrákokkal szemben, akkor szükségszerű volt,

hogy a franciák felé forduljanak. Azért, mert Napóleon bukása ellenére Franciaország látszott továbbra is az első számú nagyhatalomnak; de ezen túlmenően főként azért, mert a francia a román nyelv rokona, hiszen mindkettő a neolatin nyelvek közé tartozik. Így indult meg az a halatlan méretű békés befolyás egy idegen nemzet részéről, melynek nyomán nyelvünk, a hétköznapi beszédben használatos román nyelv, rengeteg francia eredetű szóval gyarapodott, közülük egyesek a románhoz jobban hasonlító olasz közvetítésével, mások egyenesen a latinból kerültek nyelvünkbe. Annak következtében, hogy a fiatal román értelmiségiek (még ha nem tanultak is külföldön) franciául beszéltek, szókincsünk modern rétegét szinte teljes egészében ők „szállították”. A török vagy görög ágon hozzánk származott szavakat másokkal kellett felváltanunk a közigazgatásban, a jog, a politika, a gazdaság nyelvében. Így lett a korábbi „ispravnic”-ből „prefect” („megyefőnök”), a közigazgatás művelete „a chivernisi” helyett „a administra”, zsandárt kezdtünk mondani („jandarm”, a francia *gendarme* a középkori *gens d'armes*-ből jön) „zapciu” helyett, a „kincstár” („vistieria”) nevét pedig kiszorította a „pénzügyminisztérium” („ministerul finanțelor”). E szavakat óhatatlanul egy idegen nyelvből kellett kölcsönöznünk – a francia lett az a nyelv. Ez a befolyás később sem törődött ki, megőrződött a nyelvben, átjárta egész gondolkodás- és életmódunkat. Már fel sem mérjük, mekkora is volt a 19. században, de tovább is, a 20. század közepéig ez a francia befolyás. Az egész román társadalom, valamenyny értelmiségi tudott franciául. A bojárok otthon is franciául beszéltek. Megütököznek ezen? Értetlenül állnak előtte? Semmi okuk rá. Egyetemesen elterjedt jelenség ez: amikor valamely

nyelv megszerzi a kultúra nyelvének rangját, más országok arisztokráciája minden gátlás nélkül azt használja. Ha elolvassák Lev Tolsztoj *Háború és békéjét*, látni fogják, hogy azok az oroszok, akik legyőzték Napóleont, egymás között franciául társalogtak. Mondok ennél is meglepőbbet: Nagy Frigyes, a kiváló hadvezér, a porosz katonai hatalom megteremtője a 18. század végén, a későbbi (az 1870-ben vagy 1918-ban uralkodó) német császárok őse, annyira rajongott a francia nyelvért, hogy verseket is írt franciául, és tőle származik a mondás, hogy németül csak lovásaival beszélget! Végül álljon itt egy talán még beszédesebb (és kevésbé ismert) példa: Caesar, a nagy Caesar – az ő nevéből alakult ki a „császár” szó –, aki lerakta a Római Birodalom alapjait, amikor testét huszonhárom tördőfés járta át, és összerogyott, megpillantván a gyilkosok között Brutust, feleségének fiát, néhány emlékezetes szót ejtett ki a száján, amely kétezer év múltán is felkavarja az embert: „Te is, fiam, Brutus!” – csakhogy e szavak görögül *hangzottak el*, ami azt mutatja, hogy otthon görög nyelven érintkeztek egymással.

Ezek után még mindig zavarban vannak amiatt, hogy nálunk az elitek egészen a közelmúltig franciául beszéltek?

Ilyenformán amikor a tudományok, a filozófia, a jog művelése, általában véve a nyugati kultúra kezd meghonosodni nálunk, a dolgok gyökeresen, viszonylag brutális erővel megváltoznak az országban, és ez némiképpen külföldi nyomásra történik, az osztrákok és az oroszok törökellenes háborúi következtében. Mert az ország hadszíntér volt, a háborúk sok szerencsétlenséget idéztek elő, de végső soron meghozták a lehetőségét is annak, hogy megszabaduljunk a török uralomtól.

1828–1834: AZ OROSZ MEGSZÁLLÁS. A SZERVEZETI SZABÁLYZATOK

Újra egy különös jelenséggel állunk szemben: amikor a drinápolyi békével lezárult egy újabb háború (1828–1829), és az oroszok elfoglalták a fejedelemségeket, „Szervezeti Szabályzat” néven új alkotmányt, vagyis a kormányzásra vonatkozó statutumot vezettek be. A történelem ironiája, hogy miközben az oroszok önkényuralmi rendszerben éltek, amelyben nem voltak sem szabadságjogok, sem parlament, a fejedelemségekben a sajátjuknál viszonylag liberálisabb rendszert léptettek életbe. Miután liberális mozgalmak a 19. század elején Oroszországban is megjelentek, a fejedelemségek élére kinevezett tábornok, Pavel Kiszelev gróf (a bukaresti utcák egyike máig őrzi a nevét), valamint közvetlen munkatársai úgy vélték, hogy itt fogják próbának alávetni ezt az orosznál valamivel, de a törököktől ránk kényszerítettnél mindenképpen liberálisabb rendszert. Hogy kell értenünk ezeket a szavakat? Ha „liberális”-t mondok, az nem demokratikus rendszert jelent. A Szabályzatok igencsak arisztokratikus fogantatásúak voltak – a parlamentbe csak a nagybojárok vagy a kisebbek kerültek be –, de átvettek bizonyos európai modelleket: figyelmet fordítottak az igazságszolgáltatás függetlenségére, a parlament pedig elkülönült a végrehajtó hatalomtól. Első ízben lépett tehát nálunk érvénybe (ha egyelőre döcögve is) Montesquieu-nek a 18. században megfogalmazott elve a hatalmi ágak szétválasztásáról: a végrehajtás, a törvényhozás és az igazságszolgáltatás elkülönül egymástól, függetlenül kell hogy működjék, mert egy országot csak így lehet liberális módon, vagyis zsarnokságtól és önkény-

től mentesen kormányozni. Ez az elv először a Szervezeti Szabályzatban jelent meg.

Bevezetése nyomán romlott viszont a parasztság helyzete. A drinápolyi béke arra kötelezte a törököket, hogy tegyék szabaddá a hajózást a Dúnán és a Fekete-tengeren. Ezt a lépést persze az oroszok csikarták ki, de az angolok is, hiszen ők voltak a tengerek urai, és szabadon akartak kereskedni. Ennek hatására a fejedelemségek bojárása – a termőföldek legnagyobb hányadának birtokosa – egyik napról a másikra az intenzívebb gazdálkodás felé orientálódott, hogy legyen kivitelre szánt gabonája. Korábban a paraszt bizonyos fokig szabadon művelhette a bojár földjét. A bojár köteles volt birtokának legalább kétharmadát a parasztoknak adni, akik tetszésük szerint megművelték, és a termés egyötöd, egynegyed vagy egyharmad része dézsmaként a bojárt illette meg –, de sohasem a fele. Attól kezdve, hogy a bojároknak nem kellett a búzát alacsony áron eladniuk a töröknek, hanem elszállították a Dúnán, s megvették tőlük a franciák vagy az angolok, a nagy földbirtokosok kezdték a korábbinál sokkal jobban kizsákmányolni a parasztokat. A haladásnak, lám, fonákja is van. Az első román alkotmány a nyugati típusú törvénykezés csírája nálunk, másfelől viszont oly mértékben rontott a parasztság helyzetén, hogy lesznek majd később szocialista gondolkodók, akik azt állítják: új jobbágy-korral („neoiobăgie”) van dolgunk. Hiába volt a paraszt szabad (a jobbágyság nálunk a 18. század közepétől megszűnt, fentebb szó volt Constantin Mavrocordat reformjáról), arra kényszerült, hogy a bojár földjét használja, s neki adja az általa végzett munka eredményének – annak,

amit saját kezével, ekéjével, ökreivel megtermelt – a felét, ezáltal pedig a parasztság rosszabb helyzetbe jutott. Mindez olyan körülmények között történt, amikor az egészségügyi feltételek javulásának és az orvoslásban elért haladásnak köszönhetően (a század elején bevezették a himlő elleni oltást) a falvak lakossága erőteljesen gyarapodott a 19. század elején.

Politikai téren a Szervezeti Szabályzat azzal is járt, hogy a Bukarestbe küldött orosz megbízott (1834-ig gróf Kiszelev tábornok; majd a bukaresti és iasi-i orosz konzul) állandóan beleszólt az ország ügyeibe, olyannyira, hogy a két fejedelemség gyakorlatilag orosz gyámság alá került. A fejedelmek – Mihai Sturdza (1834–1849) Moldvában, Alexandru Ghica (1834–1842) és Gheorghe Bibescu (1842–1848) Havasalföldön – roppantul nehéz helyzetben voltak: a hazai liberálisok azt vetették a szemükre, hogy nem szállnak szembe eléggé az orosz nyomással, az orosz konzulok pedig azt, hogy túl sokat eltérnek a belső ellenzéknek. Különösen Havasalföldön kellett Alexandru Ghica fejedelemnek erős, oroszellenes ellenzékkel szembenéznie. Az ellenzék egyik vezére, Ion Cămpineanu, utazást is tett nyugat-európai államokban, hogy felkeltse érdeklődésüket a román kérdés iránt, és csak csodálkozhatunk azon, hogy sikerült olyan kormányfők elé járulnia, mint lord Palmerston angol és Adolphe Thiers francia miniszterelnök. Mint igen előkelő, a Cantacuzino- és a Cantemir-famíliákkal rokonságban álló család tagját, a lengyel emigráció vezéralakja, a cár egykori tanácsosa, Adam Czartoryski herceg juttatta őt be a magas társasági körökbe. Viszonylagos sikerének másik magyarázata: szabadkőműves kapcsolatai.

Hazatérése után egy ideig börtönbe csukták, akárcsak az ifjú Mitică Filipescu, aki elsőként szerzett jogi doktorátust Párizsban, és noha az egyik legtekintélyesebb havasalföldi bojárcsaládból származott, politikai elképzelései alapján az első olyan politikusnak tekinthető, aki nálunk szocialista nézeteket vallott. A börtönben halt meg. Vele egyidejűleg volt a börtön lakója az ifjú Nicolae Bălcescu is, aki élvonalbeli szerepet játszott az 1848-as forradalomban. A börtönben támadta meg tüdejét az a kór (a tuberkulózisnak akkor így mondták: „oftica”), amely fiatalon végzett vele.

Sturdza hosszabb időn át maradt trónon, mert ügyesebb volt, s az oroszok is jobban kedvelték. A mulasztások ellenére, amelyeket mindhármojuknak felrótak, tárgyilagosan azt lehet mondani, hogy kormányzásuk ideje alatt a két fejedelemség nagyot lépett előre mind a gazdaság, mind a művelődés területén. Egész városok épültek, például Brăila (egy időben a külföldiek Bukarestnél is szebbnek tartották) vagy Alexandria (amely Alexandru Ghica fejedelem nevét viséli), utakat vágtak, kikövezték és közvilágítással látták el a két fővárost. Iasi-ban Mihai Sturdza felavatta az egyetemet (Academia Mihăileana), és francia színházat működtetett. A drinápolyi béke előírásai eredményeképpen, amely szabaddá tette a dunai és a fekete-tengeri kereskedést, továbbá megszüntette a gabona- és szarvasmarha-kiviteltre vonatkozó török monopóliumot, fellendült mindkét fejedelemségben a kereskedelem. Előre nem látott következményként mind nagyobb számban vándoroltak Moldvába a Galíciából, Lengyelországból és Oroszországból származó zsidók – vonzotta őket az új, némiképp még „szűz” kereskedelmi piac.

AZ 1848-AS FORRADALOM A FEJEDELEMSÉGEKBEN:
MOLDVÁBAN ELBUKOTT, HAVASALFÖLDÖN HÁROM HÓNAPIG SIKERES VOLT. A SZABADKÖMŰVESSÉG SZEREPE

Elérkeztünk az 1848-as forradalomhoz. Először is el kell mondanom, hogy Napóleon bukását követően, 1815 és 1848 között egész Európában mélyreható változások mentek végbe a gazdasági és a társadalmi rendben. Az ipar előbb Angliában vett lendületet, majd Franciaország is követte az angol modellt. (Itt zárójelet nyitok, hogy elébe menjek azoknak, akik megalázkodnak, hogy külföldieket hívunk segítségül az ország fejlesztése érdekében – ebből azután kisebbségérzés támad. Franciaország, a nagy Franciaország területén, minthogy több évtizeddel lemaradt az ipari fejlődésben, a statisztikák szerint 1848-ban, amikor kitört a forradalom, hatvan ezer angol „munkatárs” tartózkodott! A franciáknak szükségük volt ezekre az angol mérnökökre és munkásokra, hogy nekilássanak üzemek, vasutak stb. építésének. Látnivaló tehát, hogy semmi megalázó nincs abban, ha új módszerek, új technikák átvétele során másnál inaszkodik valaki.) Az ipari fejlődéssel minden nyugat-európai országban súlyos gondok is megjelentek. A párizsi nép 1848-ban fellázadt a „polgárkirály”-nak mondott Lajos-Fülöp ellen, aki elmulasztotta, hogy demokratikus reformokat hajtson végre, és a hatalmat átengedte a tőkéseknek –, akik már nem annyira az arisztokrácia, hanem inkább a polgárság soraiból kerültek ki.

Az 1789-ben lezajlott francia forradalom egyes mozzanatait inkább a népi jelleg határozta meg; másokat a véres erőszak, de végső soron a forradalom egy új osztályt jutta-

tott hatalomra, a polgárságot, amely átvette az arisztokrácia helyét. Ami 1848-ban történt, az most már népi indíttatású próbálkozás volt a polgárság hatalmának megdöntésére. Érdekes, hogy az ott tanuló román diákok lelkesedéssel fogadták ezt a népi forradalmat, jóllehet többségük bojárcemete volt. Például a Golescu-fivérek, de különösen a két Brătianu minden jel szerint az utcai harcokban is részt vett a fellázadt párizsi nép oldalán. Tanoncaink lettek a francia forradalomnak – és magukkal hozták Havasalföldre meg Moldvába.

Itt kell néhány szót ejtenem egy olyan kérdésről, amelyet történelemlönyveink nemigen tárgyalnak: a szabadkőművesség nevű titkos szervezetre gondolok, amely szerepet játszott mind 1789-ben, mind nálunk, 1848-ban. A franciák vagy más nyugati nemzetek körében fiataljainknak semmi okuk nem volt, hogy a konzervatív gondolkodásuk felé vonzódjanak, azokat ugyanis édeskeveset érdekelt egy török tartománynak tekintett fejedelemség sorsa. Megragadták viszont érdeklődésüket a liberálisok, akik a demokrácia és a szabadság eszméit Európa keleti és déli felén is terjeszteni kívánták. Így történt, hogy fiataljaink többsége szabadkőműves páholyok tagja lett.

Mi volt a szabadkőművesség? Elég nehéz elmagyarázni, mivel a szervezet hosszú időn át titokzatosságba burkolózott. A híres középkori katedrálisok építői, akik úgy örökölték tovább a kőművesség titkait, hogy azok apáról fiúra szálltak, vagy mesterétől vette át őket a tanítvány, titkos szervezeteiket hoztak létre azzal a céllal, hogy a szakma rejtelmei ne tudódjanak ki. A francia „franc-maçon” kifejezés jelentése: „szabadkőműves”. Céhekbe tömörülve járták az országot, ha megbízatást kaptak egy építkezésre, azt elvégezték, ám

a szakma titkait csak nagyon hosszú inaskodás után lehetett tőlük megszerezni. A kifejezést a 18. század közepén egy anglikán lelkész használta először újra, amikor maga is létrehozott egy titkos szervezetet. Semmi köze nem volt a kőművességhez, sem az építkezéshez – annak a társadalomnak a lerombolását célozta, amelyet túlságosan az arisztokrácia és a katolikus egyház uralt. Az Angliában született szervezet igen gyorsan hódított a kontinensen is – titkos társaságok alakultak azzal a céllal, hogy egyfelől gyengítsék a túlságosan is akaratos katolikus egyház hatalmát (amely nagyrészt ellenőrzése alatt tartotta a gyermeknevelést, de a kormányokra is túlon túl nagy befolyást gyakorolt), másfelől számolják fel azt az állapotot, hogy a kormányzás az arisztokrácia monopóliuma. A szabadkőművesség alighanem fontos szerepet játszott az 1789-es francia forradalom kirobbantásában. E körül viták folynak, de én úgy vélem, hogy az állításban sok igazság van. Egyetlen bizonyíték: a reformokat sürgető panaszlevelek, amelyeket a tartományok intéztek XVI. Lajos királyhoz, annyira hasonlítanak egymásra, mintha egyazon titkos kéz fogalmazta volna őket – erre pedig az egyedül elfogadható magyarázat az, hogy valamennyit a szabadkőműves páholyokban szövegezték meg, mielőtt a Harmadik Rend⁵ képviselői magukkal vitték volna őket Párizsba. Nálunk 1848-ban ugyanaz ismétlődött. A Párizsban tanulmányaikat folytató román fiatalokat, szinte valamennyit (mióta a szabadkőművesség levéltárai megnyíltak, erre nézve bizonyítékaink vannak) felvették a

⁵Vagyis a polgárság és a nép. Az Első Rendet a nemesség alkotta, míg a Másodikba a papság tartozott. *A szerző jegyzete.*

szabadkőművesek közé, és ők már e szervezet tagjaiként tértek haza. Az 1848-as forradalom, akárcsak a fejedelemségek egyesülése 1859-ben, a fiatal szabadkőművesek műve.

Az igazságot, ha egyszer dokumentumokkal tudjuk bizonyítani, ki kell mondani. Mi történt a későbbiekben? A szabadkőművességből némiképpen az egymást kölcsönösen támogatók és a hatalom megszerzésére törekvők társasága lett. Vezetését nagyrészt átvette – különösen Franciaországban – a szélsőbal, emellett nagy számban léptek be soraiba zsidók, akik ily módon kívántak kitörni az őket századok óta sújtó kirekesztettségéből. Egyesek közülük, megfordulván nálunk, próbálták rábírní a két fejedelemséget, hogy adjon azonnal polgárjogot az 1830 után hozzánk érkezett zsidóságnak, különösen Moldvában. Akkortól kezdve kell számolnunk egyfajta ellenérzéssel, a román értelmiség tartózkodásával a szabadkőművesség irányában, amely abból a benyomásból táplálkozott, hogy olyan irányban erőltetnek valamit, amely már nem felel meg a nemzet érdekeinek, ahogyan azokról ők vélekedtek.

Amikor 1848 februárjában kitört Párizsban a forradalom, fiataljaink közül néhányan – például a Brătianu-fivérek – épp ott tartózkodtak. Mindjárt hazatértek – Bukarestben Gheorghe Bibescu, Iași-ban Mihai Sturdza uralkodott –, és szervezkedni kezdtek azzal a céllal, hogy megdöntsék a kormányt, vagy demokratikus reformokat fogadtassanak el velük. A Moldvában március folyamán készülődő összeesküvést gyorsan leleplezték, és Sturdza fejedelem azonnal elfojtotta. Többekét börtönbe zártak, másoknak sikerült külföldre menekülniük – Moldvában a forradalom már az elején elbukott. Havasalföldön viszont, ahol egyébként fejlettebb volt

a polgárság, a forradalmár ifúságnak sikerült megmozgatnia a lakosságot, néhányan közülük – népi származásúak, mint például Popa Șapcă – még falvakat is felkerestek. Valódi forradalom kezdődött, elsőként az iszlami kiáltvánnyal (június 9.), majd áterjedt Bukarestre, ahol Bibescu fejedelemmel nyilatkozatot fogadtattak el, amelyben változásokat helyezett kilátásba, választások kiírását, továbbá benne foglaltatott a bojári címek eltörlése és így tovább. Látván, hogy fennáll egy idegen beavatkozás veszélye a forradalom elfojtására, a fejedelem két nap elteltével lemondott és külföldre távozott.

Három hónapig tartotta magát a fiatal forradalmárok vezette kormány. Idézem néhányuk nevét: Említettem már Ion Câmpineanút, aki az előző generációból való. Ott volt azután unokaöccse, Ion Ghica, továbbá a Golescu-fivérek, Nicolae Bălcescu, Cristian Tell, Ion Eliade Rădulescu, Maigheru tábornok. A kormány azonnal megpróbált gyökeres intézkedéseket hozni. Például rendeletet adott ki a cigányok szabadságáról – századokon át éltek alantas, megalázó helyzetben, verték és bántalmazták őket, ami magyarázatul szolgál észjárásuk sok sajátosságára. Nem az ő vétkük, hanem a fájdalommal és meggyömrítással teli századoké. Elvileg felszabadították őket 1848-ban, de a forradalom bukását követően az intézkedés nem lépett érvénybe. Am néhány bojár, köztük Ion Câmpineanu vagy Sturdza fejedelem felszabadította a birtokán élő cigányokat. A kolostorok is felismerték, hogy a rabság ellenkezik a keresztényi könyörületességgel, és szintén így jártak el – 1850 táján a még rabságban élő cigányok száma ötezer körül mozgott Havasalföldön is, Moldvában is, ezek már házi munkákat végeztek a bojá-

rok szolgálatában, mindenféle mesterséget űztek – voltak köztük szakácsok, favágók, kovácson, patkolókovácson, ón-
zók stb. És persze muzsikusok! Teljes felszabadításuk csak 1856-ban kezdődött. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy voltak még nálunk a 19. században rabok, de gondoljanak bele: az Egyesült Államokban további hat-hét év telt még el a néger-
rek felszabadításáig. Ezen a téren megelőztük az Egyesült Államokat!

De akkor új nehézségek támadtak: hogyan kapcsolódjanak be a cigányok az ország normális életvitelébe, hogyan lehet saját földjük, miképpen űzhetik szabadon mesterségeiket? A szabadság kimondása nem oldott meg minden kérdést.

Térjünk vissza 1848-hoz, amikor rendeletbe adták a cigányok felszabadítását. Minthogy a kormány csupán három hónapig működött, tervei nem váltak valóra. Hetekig tartó viták folytak például a bojárok (így mondom, pedig már nem mind voltak törzsökös bojárok, soraikban frissen meg-
gazdagodottak, városlakók, polgárok is akadtak) és a parasztok között a földhöz juttatás kérdésében. De ezen a ponton a dolgok leálltak. Oroszország, amely nem tűrhette, hogy a forradalom folytatódjék, megegyezett a fennhatóságot gyakorló Törökországgal, és – először fordult elő, hogy közösen lépnek fel – hadseregeik bevonultak az országba, északról az oroszok, délről a törökök, és 1848 szeptember-októbertől folyamán elfojtották a forradalmat. Fele-fele arányban megszállták az országot, még Bukarestet is kettéosztották (mint a második világháború után Berlint az oroszok és a nyugati hatalmak). Egy nagyszerű reménységnek vége szakadt. Le-
számítva azokat, akiket az oroszok elfogtak, és Szibériába de-

portáltak, a forradalom szinte minden vezetője elmenekült, egyesek Törökországban, de legtöbbjük Franciaországban keresett menedéket. Így vette kezdetét az az erőteljes propaganda, amely idővel megváltoztatta a nyugati kormányok nézőpontját a román fejedelemségekkel kapcsolatban.

1848 ERDÉLYBEN: MAGYAROK ÉS ROMÁNOK – KÉT ELLENTÉTES TÁBOR

Beszélnem kell most arról is, mi történt eközben Erdélyben. A dolgok ott másként állottak. Magyarországon is forradalom kezdődött. A fejedelemségek forradalmárainak némelyike, de különösen Nicolae Bălcescu, azt szerette volna, ha összefogunk a magyarokkal, ő ugyanis Oroszországot tartotta mindannyiunk közös ellenségének. Sajnos azonban a magyarok – őket főként a nemesség képviselte – eltérő nemzeti célokat követtek. A magyar nemességnek már Mária Terézia óta nagy volt az ereje – jelentős hányadát tette ki az osztrák hadseregnek is. Ez magyarázza, hogyan tudott a magyar forradalom egy éven át szembeszállni az osztrákokkal. Még az is elképzelhetőnek látszott, hogy létrejön a szabad Magyarország. Az osztrákok azonban folytatták a harcot ellenük, és segítségül hívták az oroszokat.

Az erdélyi románok ilyen szavakkal fordultak a magyarokhoz: veletek tartunk a birodalom elleni harcban, de csak azzal a feltétellel, ha egyenlő jogokat adtok nekünk Erdélyben. Ezt a magyarok nem fogadták el, ellenkezőleg, tettek egy további lépést: 1848-ban meghirdették Erdély és Magyarország unióját. Addig, a császár jogara alatt, noha minden hatalom a magyar országgyűlés kezében volt, Erdély meg-

őrizte különállását. A románok nem fogadhatták el az uniót, minthogy az új adminisztrációban kisebbségbe kerültek volna. Hiába kereste fel Nicolae Bălcescu azzal a céllal Kosuthot, hogy megteremtse a kapcsolatot közte és a román forradalmárok vezére, Avram Iancu között. Nem jutottak megegyezésre, ennél fogva az Avram Iancu köré tömörülő román parasztok fegyvert fogtak a magyarok ellen, vagyis szövetséget alkottak a bécsi uralkodóval. Ugyanaz történt a horvátokkal is, ilyenformán az Osztrák Birodalom két nagyszámú kisebbsége, a horvátok és a románok, szövetségre lépett a központi bécsi kormánnyal a magyar forradalmárok ellen. Amikor pedig a magyarok végül megértették, hogy érdekük a románokkal való szövetkezést diktálja, és megállapodást írtak alá Bălcescuval, amelynek értelmében a románok egyenlő jogokat nyernek Erdélyben, már túl késő volt. A Paskievics tábornok vezette orosz hadsereg bevonult Erdélybe, és szétzúzta a magyar hadsereget.

Az 1848–49-es magyar forradalom elbukott ugyan, de később a magyarok hasznát húztak belőle. A horvátokat, a szerbeket és a románokat, akik segítségükre voltak a magyarok ellen, az osztrákok nem jutalmazták ugyan, nem adományoztak nekik újabb jogokat, ezzel szemben nem egészen húsz év elmúltával, látván, hogy a birodalom nem maradhat fenn, ha vezetését egyedül az osztrákok látják el, 1867-ben létrehozták az osztrák-magyar uniót, vagyis a magyarokra bízta a birodalom keleti része fölötti hatalmat, ami az ott élő kisebbségekre nézve valódi szerencsétlenséggel ért fel. Bizonyos értelemben visszaállították a középkori Magyar Királyságot, és jöllehet a magyarok nem is voltak többségben a hatalmuk alá tartozó területen, ekképpen felügyeletük

alá vonták a szlovákokat, a románokat, a dél-ukrajnai ruténokat, miközben az osztrákok, a birodalom nyugati felében a voltaképpen Ausztria mellett megtartották Csehországot, Lengyelország délkeleti vidékét, Bukovinát és Horvátország egy részét. Az 1867-es „kiegyezés” nyomán létrejött „kettős monarchia”-nak két fővárosa volt – Bécs és Budapest –, két parlamentje és két kormánya (közös kül- és hadügyminisztériummal). Az erdélyi románokra nézve azért volt ez szerencsétlenség, mert a magyarok minden eszközzel azon voltak, hogy a kisebbségeket elmagyarosítsák.

Megint zárójelet nyitnék. Már említettem, hogy a drinápolyi békét követően több tízezer zsidó bevándorolt Moldvába. Egyidejűleg hasonló jelenség játszódott le Magyarországon is. A román és a magyar reagálás azonban eltért egymástól. Nálunk nem volt még polgárság, ezért a reakció ahhoz hasonlított, mint amikor egy kagyló bezárul. A mi nyelvünk a román volt, az övék a jiddis, elrománosításuk pedig roppant lassan haladt előre évtizedeken át. Innen van az, hogy sok románban az az érzés támadt: más néphez („neam”) tartozó közösség van a körében. A magyarokban viszont megvolt a kellő ügyesség, hogy elmagyarosítsák őket. És azonnal polgárjogot is adtak nekik. A magyarizáció nemzeti érdekükben lélehető fel. Népszámlálás alkalmával csak úgy tették ki a többséget, ha a magyarokhoz a zsidó lakosságot is hozzászámították. Ezeknek az eltérő reakcióknak az eredményei máig érezhetőek. Noha a nácibarát magyar kormány a második világháború végén kiszolgáltatta a zsidókat a németeknek, és őket a gázkamrákban elpusztították, a nemzetközi zsidóság rokonszenvezőbb Magyarországgal, mint Romániával szemben.

A FEJEDELEMSÉGEK 1848 ÉS 1859 KÖZÖTT. AZ EGYESÜLÉS ELŐJELEI. A KRÍMI HÁBORÚ (1854–56)

Térjünk vissza az 1848-as pillanat utáni Havasalföldre és Moldvához. Azt látjuk, hogy az oroszok és a törökök néhány éven át mindkét országot megszállva tartották. A forradalmi kormány mindössze három hónapig működött, s az őt követő rendszer közel állott ahhoz, amely a Szervezeti Szabályzat idején jött létre. Csakhogy a külföldön élő románok – 1848 emigránsai – mind Konstantinápolyban, mind Párizsban döntően fontos szerepet vállaltak magukra, és amikor 1854-ben újabb háború robbant ki a Balkánon (amelyet Oroszország indított azzal az ürüggyel, hogy meg kell védelmeznie a palesztinai keresztények jogait), a nyugat-európai országok, különösen Anglia és Franciaország, már nem nézték tétlenül az oroszok terjeszkedését a térségben, ami esetleg azzal is járhatott volna, hogy lezárják a konstantinápolyi tengerszorosokat. Kirobbant tehát a Viktória királynő Angliája, III. Napóleon Franciaországa, valamint Piemont (a jövőre olasz királyság magva) alkotta koalíció, valamint a hozzájuk csatlakozó Törökország háborúja Oroszország ellen. Az oroszok kénytelenek kivonulni a megszállt fejedelemségekből, de helyüket új megszálló veszi át: Ausztria, amely kinyilvánította semlegességét. A háború a Krim-félszigeten folyt, a csapatokat francia-angol flotta szálította a helyszínre. A harcok két éven át tartottak (1854–56), és a szövetségeseket erősen próbára tették – részint a nagy távolság miatt, részint azért, mert a törököket leszámítva a szövetségesek katonái nem is nagyon tudták, milyen céllal küzdenek hazájuktól oly távol. Súlyos járványok is felütöt-

ték a fejüket, egészségügyi szolgálat pedig szinte nem volt. (Néhány évvel később született meg a Vöröskereszt – kezdeményezője egy svájci fiatalember, Henri Dunant volt, akit elborzasztott annak a másik háborúnak a látványa, amelyet III. Napóleon ezúttal Ausztriával vívott Itália egyesítése érdekében.)

A szövetségesek szerencséjére időközben elhunyt I. Miklós cár, utódjában, II. Sándorban pedig megvolt a kellő belátás ahhoz, hogy felmérje, nem áll érdekében folytatni egy nagyon költséges háborút a két nyugati ország ellen. Ezért 1856-ban békét kötött velük Párizsban –, és századok óta először, Oroszország lemondott bizonyos területekről. A nyugati hatalmak kényszerítik az oroszokat, hogy adják vissza Moldvának Dél-Besszarábiát – nem azért, hogy igazságot szolgáltatassanak a román országoknak, hanem azért, hogy a Duna torkolatának ellenőrzése ne maradjon orosz kézen. Ám paradox módon csupán Besszarábiának azt a három, déli megyéjét kaptuk vissza, ahol a románok kisebbségben voltak, mivel a századok folyamán oda törököket és tatárokat telepítettek. Besszarábia közbülső és északi része, ahol a románok voltak többségben, Oroszországnak maradt.

A FEJEDELEMSÉGEK EGYESÜLÉSE (1859)

Országaink számára a pillanat mégis kedvező volt, hiszen Oroszország engedett, s amikor a nagyhatalmak képviselői 1858-ban összeültek Párizsban, úgy határoztak: engedélyezik, hogy a román fejedelemségek egyesüljenek (most hozta meg gyümölcsét a fiataljaink által Nyugaton kifejtett propaganda), de feltételül szabták, hogy élükön két fejedelem

álljon, Focșani pedig csak néhány közös intézmény székhelye legyen – föderációnak ez eléggé különös egyveleg volt. Mi azonban élni tudtunk a lehetőséggel. A szóban forgó határozat azt is kimondta, hogy Havasalföldön és Moldvában két úgynevezett „ad-hoc” (alkalmi) gyűlést kell összehívni a fejedelem megválasztása céljából. A választásokat azonban Moldvában meghamisította a kajmakám (így nevezték törökül a szultán által kinevezett fejedelmi helytartót), a bolgár származású, fanarióta Nicolae Vogoridi. A románok panasszal fordultak III. Napóleonhoz, akinek, ha nem is könnyen, sikerült rávennie Viktória angol királynőt: gyakoroljon nyomást a szultánra annak érdekében, hogy érvénytelenítse a választásokat. A francia és az angol katonai fenyegetés hatására a szultán ezt meg is tette, ekkor Moldvában új választásokat tartottak, s ezúttal az unionisták elsöprő többséget szereztek.

1859 januárját írták ekkor – a választásokra előbb Iași-ban került sor, majd Bukarestben. Csodálatosan szép példáját láthatjuk ebben akkori politikai osztályunk intelligenciájának. Hosszas huzavona után Iași-ban egy szinte ismeretlen férfiú, Alexandru Ioan Cuza ezredes lett a választások győztese. Egyesek azt írták róla: azért választották meg, mert ő is szabadkőműves volt. Kikértem a legmegbízhatóbb szakemberek véleményét, akik átvizsgálták a szabadkőművesség párizsi irattárait, amelyek nemrég hozzáférhetővé váltak (beleértve azt a páholyt is, ahol úgymond román szabadkőműveseket „állítottak elő”). Nem bukkantak Cuza nevére, ennél fogva nekem is elnézést kell kérnem, mivel egy francia nyelven közzétett könyvben magam is elismételtem azt, amit egy, a szabadkőművesség történetéről szóló munkában

olvastam. Mindmáig nem bizonyított, hogy Cuza szabadkőműves lett volna. Annál biztosabb viszont, hogy a fiatal unionisták, akik őt szemelték ki jelöltként, és akik megszavazták, szinte valamennyien azok voltak. Cuza kezdetben a szabadkőművesek teremtménye volt. Később látni fogjuk: hét év múltán ők is döntöttek meg hatalmát!

Alexandru Ioan Cúza 1859. január 5-én Moldva fejedelemé lett. De vajon mit tesznek Bukarestben? Miként már említettem, itt 1848 óta népi megmozdulásra is számíthatnak a forradalmárok, például a Brătianu-fivérek, akiknek Párizsban volt alkalmuk látni, hogyan kell forradalmat csinálni, és még tudták szólítani a tömegeket. A nép heves utcai tüntetést rendezett, és 1859. január 24/február 5-én felszólította a parlamentet, hogy ugyancsak Alexandru Ioan Cuzát válassza fejedelemmé. Ily módon Európát kész tény elé állítottuk: két fejedelemség – ugyanaz a fejedelem. Mintegy három évig tartó, nehézkes diplomáciai tárgyalásokra és III. Napóleon (a születő Románia amolyan „keresztapja”) segítségére volt szükség, hogy ezt végül elfogadják, de akkor is azzal a feltétellel, hogy ez az állapot csak Cuza hét éves uralkodásának idejére érvényes. Szintén három év elteltével engedélyezték, hogy az ország a korábbi „Oláhország és Moldva Egyesült Fejedelemségei” („Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei”) nevet Romániára cserélje. Hazánk neve tehát friss keletű – 1862-ben a „román” népnévből megalkottuk az ország nevét. Akkoriban, már 1848-tól kezdődően, választottunk magunknak havasalföldi és moldvai vajdák régebbi zászlóiból kialakított lobogót is. Kék, sárga, piros – e három szín lett, remélem mindörökre, hazánk lobogója.

CUZA URALKODÁSA
Noha nem készült fejedelemnek, megválasztása pedig némileg meglepetésnek számított, Cuza remek uralkodónak bizonyult. Jóságos és tisztességes férfiú volt, amilyen ritkán akad, s rövid, hét évre szabott uralkodása alatt nagy reformokat vitt véghez Romániában. Elsőként olyasmivel próbalkozott, amit a keleti egyházakat általában véve favorizáló orosz állam ellenzett: a kolostorok javainak szekularizálásával, világi tulajdonba vételével. Évszázadok során át a román vajdák azt képelték – de nemcsak ők, hanem nagyon sok bojár is –, hogy örökre kiengesztelik az Őristent, ha mielőtt lehunynak szemüket, jelentős adományokat ajánlanak fel az Athosz-hegyi, a Szentföldi, az egyiptomi Szent Katalin vagy a Szinai hegyi kolostorok javára. Így állott elő lassanként az a helyzet, hogy az ország megművelésre alkalmas földjének egyhetede, mint „hódoló kolostorok” („mănăstiri închinat”) birtoka, külföldi kolostoroknak szánta a megtermelt javakat, s ezek a fanarióta kortól kezdve saját házfőnököt küldtek minden kolostorba, aki a számvitelt végezte, és felügyelt arra, hogy miután félreteszik a helybéli szerzetesek ellátásához szükséges terményt, e hatalmas birtokok egész további jövedelme, minden pénz eljusson az Athosz-hegy, Palesztina vagy Egyiptom kolostoraiba. Felvilágosultabb és szabadelvűbb körökben régtől fogva hangoztatták: megengedhetetlen, hogy az ország vagyonának akkora hányada évről évre külföldre kerüljön, még ha ez vallási okokból történik is. Ezt a „vérveszteséget” első ízben az 1821-es forradalmat követően próbálták megszüntetni (Moldyában akkor Vasile Alecsandri édesapja volt a kolostori földek adminisztrátor).

rátora), de néhány év elteltével az orosz kormány nyomására a mieink lemondtak róla. Most pedig, Cuza uralkodása idején, Mihail Kogălniceanu miniszterelnöksége alatt, azt is kihasználva, hogy a krími háború következtében Oroszország nem tud akkora erőt kifejteni, 1863 decemberében megszületett ez a döntés, és a parlament megszavazta „a kolostori javak szekularizálásának” törvényét – ma akár úgy is mondhatnánk: az államosítást. Minthogy az intézkedés őket sújtotta, a külföldi kolostorok, továbbá az Athosz-hegyiek és általában a görögök tiltakoztak, fellármázták az oroszokat és a nagyhatalmakat, Cuza kormánya azonban nem engedett. Tárgyalások folytak arról, hogy kártérítést fizetünk, el is különítettek e célra ötvenmillió aranyfrankot – meglehetősen jelentős összeg volt ez akkor –, de ezt az „alkut” csökönyösen visszautasították, s így végül nem fizettünk semmit. (Az egykori haszonélvezők máig sem bocsátottak meg nekünk. Amikor egyszer elvetődtem az Athosz-hegyre, teljesen megbízható forrásból úgy tájékoztattak, hogy a görög házfőnökök még mindig reménykednek abban, hogy visszakapják a százötven éve úgymond „ellopott” egykori „hódoló kolostorokat”).

De a szekularizálás nemcsak a külföldi kolostorok javait érintette – kiterjedt a hazai kolostori és egyházi javak összességére, ami súlyos következményekkel járt az egyház önállóságára nézve. A papok és a mindkét nembeli szerzetesek egycsapásra abba a helyzetbe kerültek, hogy fizetésüket az állam biztosítja. Ami ennél is súlyosabb: a kormány olyasmiről is intézkedett, ami az egyházi törvényekre tartozik, például megszabta a szerzetességbe való belépés alsó korhatárát, s így ettől kezdve csak idős korúak vagy rokkantak

lehettek szerzetesek – ezek kétséget kizáróan egyházellenes lépések voltak, és feltehetően szabadkőműves sugalmazás állott mögöttük.

Következményeit tekintve fontosabb lépés volt a modern román törvénykönyvek elfogadása. Franciaország és Belgium példája lebegett azok szeme előtt, akik kidolgozták a magánjog és a büntetőjog törvénykönyveit, továbbá a modern közoktatás törvényeit, elhatározták a latin ábécé bevezetését és így tovább. Talán nem tudja mindenki, hogy csupán 1863 óta használatos nálunk a latin ábécé, addig a bolgárokhoz, a szerbekhez és az oroszokhoz hasonlóan cirill betűkkel írtunk, ami Nyugaton olyan benyomást keltett, mintha nem a neolatin nyelvek családjába tartoznánk. Régóta szóba került az írásmód megváltoztatása, de az idősebb korúak nem akarták újra betűvetést tanulni. Moldvában Mihai Sturdza és Grigore Ghica, Havasalföldön Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu és Barbu Știrbei uralkodása idején ezért fokozatosan tértek át az új írásmódra: a cirill betűk közé apránként a latin írásmód jeleit keverték a hivatalos iratokban és a nyomtatványokban, és ez így ment húsz éven át. Némi iróniával ezt később „átmeneti ábécé”-nek keresztelték. A régi szokásokat feladni – az nem gyermekjáték! Cuza fejedelem uralkodása alatt döntés született a latin ábécére való végleges áttérésről, ami pedig a helyesírás szabályait illeti, azok többször is változtak az idők során.

Cuza uralkodása alatt született az a szintén nagy jelentőségű döntés, hogy Havasalföld központja, Bukarest legyen azontúl az Egyesült Fejedelemségek fővárosa. A Cuza ketős megválasztását követő első három évben külön-külön kormány működött Iași-ban és Bukarestben. Attól kezdve

azonban, hogy a két fejedelemségből Románia lett, s már csak egy kormánya volt, annak is el kellett dőlnie, hol lesz a fővárosa. Egyébként bölcs és merész politikusaink nem bizonyultak azonban elég bátornak – a szó politikai, de főleg gazdasági értelmében! –, hogy új fővárost hozzanak létre a határmenti Focșani-ban. Választásuk tehát Bukarestre esett. Miért? Először azért, mert nagyobb, kétszer-háromszor népesebb város volt, mint Iași. A Törökország és Ausztria közötti útvonalon fontosabb volt kereskedelmi központként is, mint a némiképpen kívül eső Iași. De legfőként (vesse-nek egy pillantást a térképre!) a Prut és a Dnyeszter közé eső Moldva elvesztésével az a Iași, amely korábban valahol Moldva közepén helyezkedett el, most már csak tizenöt kilométerre volt az orosz határtól – ahogyan ma ennyi választja el az új Moldáv Köztársaságtól. Más szóval Bukarest messzebb volt Oroszországtól – attól a hatalomtól, amely félelmet keltett.

CUZA TRÓNFOSTÁSA

Ha egyszer hét éves uralkodása, mint mondtam, bölcs volt és jótékony hatású, feltehetik a kérdést: „Miért buktatták meg?”, „Miért került a trónra külföldi uralkodó?”. Néhány magyarázattal kell szolgálnom. Mindenekelőtt volt nálunk egy olyan tábor, amely úgy találta, hogy Cuza túl gyorsan hajtott végre reformokat, hogy még nem készültünk fel a nyugati jellegű törvények bevezetésére. Egyes nagybirtokosok attól tartottak, hogy még messzebb fog menni a parasztok földhöz juttatásában. Azután még bírálatok érték Cuza fejedelmének magánéletét. De ami fontosabb: 19. századi politikai

vezetőink évtizedek óta fejükbe vették, hogy a szabad, független, nyugati stílusú ország státusát csakis akkor érhetjük el, amikor egy külföldi uralkodóházból származó király vagy fejedelem kerül az ország trónjára, hogy ezáltal vége szakadjon nagyhatalmú családjaink – a Ghica vagy Bibescu, Cantacuzino vagy Mavrocordat családok – egymás közötti harcának. Ez az óhaj – mármint a külföldről jött uralkodóra vonatkozó elképzelés – sohasem hiányzott a nagyhatlamakhoz intézett kérelmeinkből, ha azt adták elő, mit kíván a román nép.

Cuza vállalta, hogy csak hét évig uralkodik, és előmozdítja egy külföldről származó uralkodó megválasztását. A hét év letelt, Cuza viszont szemmel láthatóan nem tett semmit, hogy ezt a személyt megtalálják. Ez volt a fő érvük azoknak a politikusoknak, akik jöllehet más-más táborba tartoztak, most amolyan szövetséget alkottak, ami általános elképedést váltott ki. A konzervatív szélsőjobb (ahogy ma mondanánk) összefogott a liberális szélsőballal (ezt képviselték a Brătianu-fivérek és C. A. Rósetti) – elítélő hangsúllyal úgy nevezték: „Szörnyszövetség” („monstruoasa coalitie”). Külön szabadkőműves páholy alakult – konzervatívok és liberálisok részvételével – Cuza megdöntése érdekében, és a katonai alakulatok parancsnokainak beleegyezésével államcsínyt készítettek elő. Tisztek egy csoportja pisztollyal a kezében 1866. február 11/23-án behatolt a fejedelem palotájába és felszólította Cuza fejedelmet, hogy mondjon le. Cuza rendkívül elegánsan viselkedett, aláírta az okmányt, másnap Ausztriába távozott, nem emelt panaszt, és nem is kísérelt meg visszatérni – mindig azt nyilatkozta, hogy ő is a külföldi uralkodó gondolatát támogatta. Viszonylag fiatalon, száműzetésben hunyt el 1873-ban.

HOGYAN VÁLASZTOTTAK URALKODÓNAK KÜLFÖLDI SZEMÉLYT 1866-BAN

Ion Ghica elnökletével már másnap ideiglenes kormány alakult (Ghicáról annyit: az 1848-as év szereplőinek egyike, utóbb többször is miniszterelnök, de csak rövid ideig, mert nem volt jó pártember, öregségére viszont Vasile Alexandrihoz írott leveleiben prózánk egyik mesterének bizonyult). A kormány felajánlotta a román koronát Fülöp flandriai hercegnek, a belga király másodszülött fiának, ő azonban a felkérést elhárította. Nem találta elég vonzónak, hogy olyan kelet-európai ország uralkodója legyen, amely még török fennhatóság alá tartozik! Drámai helyzet állott elő: miután a „jótálló hatalmak” az 1859-es egyesülést azzal a feltétellel fogadták el, hogy az csak Cuza uralkodásának idejére érvényes, élhettek az alkalommal, hogy felmondják a meg egyezést – köztudott dolog volt, hogy sem Törökország, sem Ausztria, sem Oroszország nem nézte jó szemmel, hogy Románia trónját esetleg külföldi dinasztia foglalja el. Ekkor Ion Ghica „az átmeneti kormány megbízottjaként” sürgősen Párizsba küldte Ion Bălăceanut, hogy kérje meg III. Napóleont, ő találja meg számunkra a keresett fejedelmet. Azért esett választása éppen Bălăceanura, mert találkozott már a francia császárral 1859-ben a sölferinói csataterén.

Következzék a történetek leírása Bălăceanu változatában. (Amit most elmondok, az nyomtatásban még nem jelent meg. Jómagam Bălăceanu több oknál fogva még kiadatlan emlékirataiból tudom, ezek egy másolata unokahúga – egy időközben elhunyt francia bárónő – jóvoltából jutott birtokomba.) A francia külügyminiszter rendkívül hűvösen

fogadta Bălăceanut: „Annak a forradalmi kormánynak a megbízottja, amely megdöntötte a császár védencét? Nem fogadjuk.” A kulisszák mögötti mánőverekkel azonban Bălăceanunak sikerült bebocsáttatást nyernie a császárhoz. Elnézését kérte azért, hogy Cuzát megfosztották trónjától, előadta ennek indokait, majd így folytatta: „Felség, a románok uralkodót várnak öntől.” III. Napóleont váratlanul érte ez a kérés, ezért haladékat kért. Az ajánlatot közvetítette két marsalljának, de azok kitértek a kérés elől. Nem részletezem – hetek teltek el feszült várakozásban. Bălăceanu fűhöz-fához fordult tanácsért. Egy olasz származású újságíró, Ubicini – népünk nagy barátja, a románok ügye mellett érvelő cikkek és könyvek szerzője – adta neki az ötletet, hogy keresse fel Madame Cornu-t, egy francia festő özvegyét, aki a száműzetés éveiben együtt gyermekeskedett a császárral. (Madame Cornu anyja egyébként valamikor a császár édesanyjának szobalánya volt.) Köztársasági érzelmű lévén, neheztelt rá, amiért császárrá kiáltatta ki magát, de azért megmaradt köztük a jó viszony, ahogyan az gyermekkori barátságok esetén szokásos, azok ugyanis nem alszanak ki. Egy idő után ő állott elő azzal a javaslattal, hogy legyen a keresett személy Karl von Hohenzollern-Sigmaringen, de nem azért, mert a porosz király, Vilmos (a jövő német császár) távoli rokona, hanem azért, mert anyai ágon történetesen III. Napoleon unokaöccse. Károly mindkét nagyanyja francia családból származott – közeli rokonságban állottak a Napoleon-családdal. Madame Cornu felkereste a császárt. „Felség – mondta – miért nem ajánlja unokaöccsét, Karl von Hohenzollernt, a porosz hadsereg hadnagyát?” A császár kapott az ötleten, jöllehet miniszterei ellenezték, hogy német

legyen a jelölt, ő azonban nagyon is kedvére valónak találta, mert rokonok voltak; ezért arra biztatta Bălăceanut, lépjen érintkezésbe a Hohenzollern-családdal; valamint Bismarck porosz kancellárral. Rövidesen odaérkezett Ion Brătianu, a liberális párt vezére is, aki szintén igyekezett rábeszélni a Hohenzollern családot, amely kezdetben nem nagyon hajlott arra, hogy elfogadja a javaslatot. Amikor családot mondok, Károly herceg apjára gondolok, lévén hogy köreikben továbbbél a patriachális rendszer, a huszonhat éves hadnagy kisszéken ült apja lábánál, amikor Bălăceanu felkereste az idős Hohenzollern Antal herceget. Ő végül beleegyezett, hogy Károly Romániába menjen, ahol időközben népszavazást tartottak, hogy a nép kinyilvánítsa egyetértését. Következett a kalanddal felérő utazás Romániába, mivel úgy adódott, hogy Poroszország és Ausztria éppen rendkívül feszült viszonyban állott egymással. Küszöbön állott a két ország közötti háború, amely alig néhány nappal később el is kezdődött. Hohenzollern Károly nem mert nyíltan, Ausztrián áthaladva utazni, mert fennállt a veszélye annak, hogy letartóztatják. Hamis névre szóló svájci útlevelet váltott ki, és egy barátja, valamint Bălăceanu unokaöccse (egy francia katonai iskola diákja) kíséretében felszállt a Dunán közlekedő hajók egyikére, és 1866. május 10-én az országba érkezett.

Külföldről jött uralkodónk lett tehát – távoli rokona a porosz királynak, közelebbi rokona a francia császárnak. Románia történelme ezzel új szakaszába lépett.

E VÁLASZTÁS INDOKLÁSA

Felkérem azokat, akik nem értik, mire jó a királyság intézménye, főképpen pedig miért kell uralkodót külföldről hozni, tekintsenek Európa térképére, vegyék szemügyre a még uralkodó királyi házakat: szinte mindegyikük máshonnan való, mint ahol uralkodik. A spanyol király francia eredetű Bourbon, az angol és a belga uralkodó német származású, a svédek királya francia, a norvégoké dán –, ha jól látom, egyedül Dániának van helybéli királya –, arról nem is beszélve, hogy a házasságok révén minden nemzedék külföldi uralkodó-családokkal kerül rokonságba. Láthatják tehát, hogy az eredetnek nincs jelentősége, mivel a királyok számára, mihelyt hatalomra jutnak, az ország amolyan birtokukká válik, ennél fogva kis idő elteltével nagyobb hazafiak lesznek, mint helyben született honfitársaik. Mondok egy ellenpéldát is: Jugoszlávia volt az egyedüli európai ország korunkban, amelynek élén honi uralkodóház állott, ez a szerb király azonban nem hozott neki szerencsét. Ahelyett, hogy betartotta volna 1918-ban tett fogadalmát, a „Szerbek, horvátok és szlovének királyságát” jugoszláv királysággá változtatta, amely kizárólag a szerbek kezében volt. Külföldről jött királyként meg tudta volna őrizni az egyensúlyt a szerbek, a horvátok, a szlovének, a muzulmán bosnyákok és az albánok, egyszóval az ott együttélő népek között. Ez hát a magyarázata annak, hogy miért számított a 19. században természetesnek, ha egy ország uralkodója külföldi származású –, de attól még ugyanolyan jól védelmezni tudta új hazája érdekeit, mintha ott látta volna meg a napvilágot.

I. KÁROLY URALKODÁSA

Alig négy évvel azután, hogy I. Károly Románia trónjára lépett, kirobbant a Poroszország és Franciaország közötti háború. A király, jóllehet rokonságban állott III. Napóleonnal, azért mégis német volt, német földön nőtt fel, korábban a porosz hadseregben szolgált – emiatt lélekben a poroszokkal tartott. De minthogy a románok a franciákkal rokonszenveztek, ez ellenséges indulatokat keltett a király iránt, sőt egy nagyon komoly irányzat még a megdöntését is fontolgatta. Fejedelemként előbb, királyként utóbb, Károly egész életén át a német világhoz vonzódott, ami oda vezetett, hogy az ország megegyezést keresett Németországgal és Ausztria-Magyarországgal.

Meg kell állapítanom, hogy ez a negyvennyolc évig tartó uralkodás – történelmünkben a leghosszabb, mivel egy évvel túllépte Nagy István uralkodásának időtartamát – jót tett az országnak. Hazánk ezalatt bámulatra méltó, ugrásszerű fejlődést tett meg. A modern államok közül talán egyedül Japán mert át hasonlító, ugrásszerű fejlődésen a 19. század közepétől az első világháborúig. Óriási előrelépés történt gazdasági szempontból, noha természetesen egyetlen nemzedék leforgása alatt nem érhattünk a nyugat-európai országok szintjére. A királyi Románia szinte mindegyik vasútvonala I. Károly idejében épült meg. Utak épültek, új üzemek létesültek, elkezdődött a kőolaj kitermelése – a kőolaj-kitermelés tekintetében az Egyesült Államok után következünk.

Ami a belpolitikát illeti, I. Károly ügyesnek bizonyult, egyensúlyozni tudott a két nagy párt, a Brătianu vezette liberálisok és a konzervatívok között – ez a politikai egyensúly

Angliára emlékeztetett. A választójog nem egyetemes volt, hanem cenzusos – választásra csak azok voltak jogosultak, akik adót fizettek – s noha ezt a rendszert ma antidemokratikusnak érezzük, nem szabad megfedkezünk arról, hogy akkor ez volt életben szinte mindenütt Európában, azzal a különbséggel, hogy nálunk szűkebb körre terjedt ki az írástudatlanság miatt, de azért is, mert a javak nagyrészt a társadalom bizonyos rétegei birtokolták. Hiányos volt még a választópolgárok műveltsége – nem mérték fel, hogy a változás rajtuk múlik, ezért a választások alkalmával mindig az a párt került ki győztesen, amelyet a király megbízott, hogy kormányt alakítson. Károly a körülményeknek megfelelően gondoskodott arról, hogy a pártok váltogassák egymást: az egyik is, a másik is három-négy évig kormányzott. Mindössze egyszer fordult elő, hogy a liberálisok majdnem tizenkét évig kormányoztak 1876 és 1888 között. Két hónapot leszámítva, amikor öccse, Dumitru lépett a helyébe, a kormány élén mindvégig Ion Brătianu állott. Kétségtelenül ő volt legnagyobb politikusunk a 19. században, ő valósította meg a gazdasági szempontból legfontosabb újításokat – a bankélet kibontakozása, az ipar fellendülése s még annyi más az ő kormányzásának idejéhez kötődik.

A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ (1877)

A Balkán-félsziget keresztény lakossága Montenegró, Bulgária, Szerbia földjén 1876-ban népi megmozdulásokat indított a törökök ellen, ezeket azonban a törökök kegyetlenül elfojtották. Európa felháborodással szemlélte e vérengzéseket, de csak egyetlen ország lépett fel ellenük, az, amelynek

mindig is érdeke volt, hogy ezek ürügyén beavatkozzék a félsziget életébe: Oroszország. Az oroszok 1877. tavaszán ultimátumszerűen közölték: „Át fogunk haladni az önök országán, hogy megtámadjuk Törökországot.” A király, Ion Brătianu miniszterelnök és Mihail Kogălniceanu külügyminiszter nehéz döntés elé került. Megtanácskozták a dolgot, és felmérték, hogy nem tehetnek mást, igent kell mondaniuk az oroszok átvonulására, cserében viszont azt kérték, fogadjanak el szövetségesüknek, mi pedig nyerjük el a törökökkel szembeni függetlenséget. Eleinte az oroszok lenézően bántak velünk: „Nem tartunk igényt az önök hadseregére, de ígérjük, hogy az átvonulás alkalmával határaikhoz nem nyúlunk.” És elkezdődött a nagyszámú orosz sereg áthaladása hazánkon.

Az oroszok átkeltek a Dunán, néhány hét múltán azonban a törökök részéről oly kemény ellenállásba ütköztek, különösen Plevna (bolgár neve Pleven) váránál, amelyet egy rátermett török tábornok, Oszmán pasa védett, hogy végül azt kérték, csatlakozzunk hozzájuk nem nagy létszámú, mindössze 35 ezer főt számláló hadseregünkkel, amelyet Ion Florescu tábornok már Cuza uralkodása idején kezdett ráncba szedni, most pedig parancsnokságát a volt porosz tisztt, Károly látta el. Jegyezzék meg azt is, hogy miután Vitéz Mihály óta a román országok arra kényszerültek, hogy mindig csak zsoldos hadseregeik legyenek, és nem vehettek részt közvetlenül egyetlen háborúban sem (ha leszámítjuk Dimitrie Cantemir kalandos vállalkozását 1711-ben), századok óta most fordult elő első ízben, hogy bizonyosságát adhattuk katonai erőnknek és nemzeti büszkeségünknek. Ilyenformán az 1877. évi háború a románok visszatérését

jelezte az európai politika színterére egy nemzetközi méretű háborúban. Hadseregünk akkora bátorsággal küzdött, hogy függetlenségünket –, amelynek kinyilvánítása már a hadba lépés előestéjén (1877. május 9-én) megtörtént – el kellett ismerni a török kapitulációt követően.

Plevna eleste után az oroszok annyira gyorsan nyomultak előre Konstantinápoly irányába, hogy a törökök letették a fegyvert. A Márvány-tenger partján fekvő, San Stefanó nevű városkában (mai neve Jesilköy) aláírták az első béke megállapodást az oroszok és a törökök között, amely ki mondta egy nagy kiterjedésű – a Dunától az Égei tengerig terjedő – bolgár állam létesítését, és feljogosította az oroszokat, hogy beleszóljanak az Oszmán Birodalom területén élő keresztényeket érintő minden kérdésbe. E szerződés hírére az európai nagyhatalmak félelembé estek. Bismarck, a német rég létesült Német Birodalom kancellárja – a franciák fölötti porosz győzelem után Európa legbefolyásosabb politikusa – nemzetközi kongresszust hívott össze Berlinbe, mivel nem ismerte el a Törökország és Oroszország között közvetlenül létrejött békét. Így került sor (1878 június–júliusában) arra a nemzetközi kongresszusra, amely korlátokat próbált emelni annak útjába, hogy valamely nagyhatalom győzelem esetén egy másik nagyhatalommal szemben bármit megteheszen. A kongresszusra meghívták a románokat is, de nekik az „előszobában” volt a helyük. Ion Brătianu és Kogălniceanu mindössze egyszer léphetett be a tárgyalóterembe, hogy előadja a román álláspontot. A megbeszéléseken nem vett részt más, mint Oroszország képviselője, Gorcsakov herceg, a török küldött, Bismarck kancellár, Disraeli brit kormányfő, Waddington francia külügyminiszter, valamint

az Osztrák-Magyar Monarchiát képviselő Andrássy gróf (a néhány éve megalakult monarchia külügyminiszteri tisztségét egy magyar főnemes töltötte be). Vagyis a Berlinben 1878-ban összeült nagyhatalmak arra akarták kényszeríteni az oroszokat, hogy térjenek jobb belátásra, mondjanak le a San Stefano-i békeszerződésről, és ne hozzák létre az Égei tengerig terjedő bolgár államot (amely amolyan „kliense” lett volna Oroszországnak!). Mi, románok, természetesen azt kértük, hogy ismerjék el függetlenségünket, az oroszok pedig ne vegyék el tőlünk újra Besszarábiát, ahogyan szándékukban állott.

Igen ám, de a nagyhatalmak, különösen Bismarck kancellár biztatására, aki nagyon jó viszonyban volt egy német-zsidó bankárral, ahhoz a feltételhez kötötték a függetlenség elismerését, hogy adjuk meg az országban élő zsidóknak együttesen a román állampolgárságot. Ion Brătianu és Kogălniceanu ezt a feltételt nem akarta elfogadni, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a Moldvába viszonylag nemrég bevándorolt zsidók tömege nem asszimilálódott még eléggé, ezért az egyenlő jogok megadása megítélésük szerint akadályozná a hazai polgárság fejlődését. (Fentebb elmondtam, mit cselekedtek a magyarok, s ma már felvetődik bennem, vajon nem lett volna jobb, ha az ő példájukat követjük?) Delegátusaink nem engedtek álláspontjukból, csak azt voltak készek elfogadni, hogy a zsidók egyénenként kapjanak polgárjogot. Megszövegeztek tehát egy meglehetősen kétértelmű cikkelyt, s Brătianu és Kogălniceanu anélkül utazott haza, hogy biztosak lehettek volna a függetlenség elismerésében. Szerencsére a fentebb már említett Ion Bălăceanu, bécsi követünk, megszerezte az osztrák-magyar kormány

elismerését, mivel annak érdekében állott, hogy elsőként teremtsen politikai és gazdasági kapcsolatokat Romániával. Ily módon az Osztrák-Magyar Monarchia ismerte el elsőként Románia függetlenségét, s lassan a többi nagyhatalom is belátta, hogy ezt kell tennie, jöllehet a berlini kongresszus megszabta feltételeknek a szó szoros értelmében nem feleltünk meg. Ebből is láthatják, mennyi nehézségbe ütközött a román állam megszületése, mennyi diplomáciai küzdelmet kellett ezért folytatnunk, miután előzőleg háborút viseltünk a függetlenség kivívásáért.

A berlini kongresszuson nem csupán arról folyt vita, hogy Románia elnyeri-e a függetlenséget – természetesen megtárgyalták az ország határainak kérdését is.

Az oroszok visszakövetelték Dél-Besszarábiát –, amelyet 1856-ban a párizsi béke nekünk ítélt – hogy újra a Duna torlatához jussanak, mi pedig kárpótlásul megkaptuk Dobrudzsát, amely már századok óta valójában nem tartozott Havasalföldhöz. Brătianu és Kogălniceanu felháborodással szerzett tudomást Dél-Besszarábia elvesztéséről, de nem tehettek semmit. Engednünk kellett a nagyhatalmi nyomásnak, vagyis 1878-ban második alkalommal veszítettük el Dél-Besszarábiát, cserében viszont kaptunk két dobrudzsai megyét Konstanca kikötőjével együtt, egy olyan tartományt, ahol románok már csak a Duna partjai mentén éltek, míg a tenger közelében és délebbre a lakosság többségét törökök, tatárok és bolgárok alkották. Lassan megindult Dobrudzsa betelepítése.

A JELENKORI ROMÁNIA.

I. KÁROLY, ROMÁNIA KIRÁLYA

Három évvel később, 1881-ben Károly fejedelem felvette a királyi címet, amit az európai hatalmak egyetértéssel fogadtak – ezzel a protokoll tekintetében egyenrangúak lettünk minden más európai uralkodóházzal. Sorsdöntően fontos pillanat volt ez az ország nemzetközi státusát illetően. Noha a cenzusos választási rendszernek voltak fogyatékosai (szóltam is róluk fentebb), a rendszer működését sikerült kellően kiegyensúlyozottá tenni, a liberálisok több ideig kormányozták ugyan, mint a konzervatívok, de I. Károly jó érzékkel ismerte fel, mikor érkezett el az ideje annak, hogy ismét a konzervatívokra bízsa a kormányzást vagy fordítva. Érdemes megjegyezni néhány politikus nevét. A liberálisok közül feltétlenül meg kell említenünk Ion C. Brătianu és C. A. Rosetti nevét. Ez utóbbi bojári származása ellenére kifejezetten baloldali nézeteket vallott, igazából köztársasági érzelmű volt, de nem merte nyíltan megvallani; leveleiből, róla szóló visszaemlékezésekből azonban tudjuk, hogy szívesebben élt volna köztársaságban. I. C. Brătianu halálát követően Dimitrie Sturdza lett a Liberális Párt elnöke, vagyis a nagybojárság soraiból származó személy, akinek családja két fejedelmet adott Moldvának. Tehát a Liberális Pártot nemcsak polgárok alkották, ahogy sokáig mondogatták, voltak tagjai közt bojárok és kispapok is. Általában véve azonban joggal állítják, hogy a Liberális Párt a születő polgárságnak kedvezett, vagyis azoknak volt a pártja, akik

vagyont igyekeztek szerezni azáltal, hogy modernebb Romániát teremtenek, fejlettebb iparral és kereskedelemmel, míg a Konzervatív Párt támogatói főként a nagybirtokosok köréből kerültek ki. A Konzervatív Párt elnökei közül meg kell említenem Lascăr Catargiu nevét (körutat neveztek el róla Bukarestben). Kiválóan értett a kormányzáshoz, és miután a liberálisok hoztak olykor egy-egy elhamarkodott döntést az ország modernizálása érdekében, az őket felváltó konzervatív kormány a maga szigorúbb közigazgatási módszereivel stabilizálta a helyzetet. Példaképe maradt a tisztességnek és hozzáértő szervezésnek. Róla mesélik, hogy Károly király egy alkalommal olyan intézkedésre akarta rávenni, amelyet nem talált helyénvalónak. Catargiu ekkor a maga moldvai nyelvjárásával így válaszolt: „Abbiza nem lehet, Felség!” („Aiasta nu se poate, maiestate!”) (Szerettem volna, ha néhány napján Ceaușescunak is ezt válaszolják alárendeltjei. Régebben politikusaink bátrabbak voltak.) Szintén konzervatív politikus volt a „Nábob”-nak becézett nagybirtokos, Gheorghe Cantacuzino, továbbá Manu tábornok, Petre Carp, valamint később Titu Maiorescu, a nagy irodalomkritikus, a Junimea Társaság megteremtője, végül demokratább színezetben Take Ionescu is, aki fontos szerepet játszott az első világháború idején és az azt követő években. Látható tehát, hogy fontos értelmiségiek akkor is bekapcsolódtak a politikába. Maiorescu, Eminescu, Caragiale – valamennyien konzervatívok voltak!

De már a szocialista eszmék félénkebben kaptak hangot a sajtóban vagy a társadalmi agitáció formájában, s szinte egyáltalán nem voltak jelen a parlamentben, leszámítva azt, hogy a Liberális Párt magába fogadott néhány kifejezet-

ten szocialista irányultságú személyiséget. Olyan országban, ahol az ipar még csak megszületőben volt, ennél fogva alacsonyban mozgott a városi munkások osztályának létszáma, a marxista inspirációjú szocializmus behatolása óhatatlanul lassan, peremre szorultán történt, egyébként is versengésbe került azzal a „népbarát”-nak nevezett áramlattal („poporanism”), amely előbbre helyezte a kis- és középgazdaságok fejlesztésének programját. Két elméleti gondolkodó és politikai harcos nevét kell itt szóba hoznom – mindketten Oroszországból jöttek. Az egyik a „népbarát” Constantin Stere, egy besszarábiai kispap, aki a háború utáni években is szereplője maradt a politikai életnek, a másik az éles elméjű marxista, Dobrogeanu-Gherea.

Akik az egyik oldalon annak hívei voltak, hogy minden erőfeszítést az ipar fejlesztésére kell fordítani, mert ez abszolút követelmény, ha Románia a modern nemzetek közé akar tartozni, és akik a másik oldalon a kis- és közepes gazdálkodók védelmezésére helyezték a hangsúlyt (ebből lett a kissé ironikusan csengő mondás: „Románia kiváltképpen mezőgazdasági ország!”), nem csupán a doktrínák szintjén csaptak össze egymással, hanem bizonyos mértékben a két nagy párt közötti parlamenti vitákban is – a konzervatívok a mezőgazdaságot részesítették előnyben, s e tekintetben nézeteik paradox módon találkoztak a „népbarátok”-éval és a jövőendő parasztpártiakéval, míg a liberálisok határozottan az ipari fejlődést támogatták.

KEZDŐDIK ROMÁNIA KULTURÁLIS FELVIRÁGZÁSA

És ha már szóba került Titu Maiorescu neve, ideje, hogy röviden a kultúrájánál is elidőzzünk, hiszen eddig csak politikáról, gazdaságról, a jogalkotás változásairól beszéltem, a művelődésről azonban nem. Pedig a 19. század második felében a román kultúra gyors felvirágzásának lehetünk tanúi.

Ahol az emberek egy új kulturális modellre állnak át, ahogyan a 19. század elején a románok tették, általában véve két-három nemzedéknyi időnek kell eltelnie ahhoz, hogy ezt az új kultúrát „megrághják” és „megemésszék”. Ott volt az oroszok példája. Nagy Péter ukázba adta 1700-ban az ország nyugatiasodását, de százhusz évbe tellett, amíg Puskin életművében megszületett az új stílusú költészet, több mint százötven év. Dosztojevszkij és Tolsztoj, valamint a magasrangú orosz zeneművészet megjelenéséig. Nálunk minden gyorsabban zajlott, mondhatni már az első nemzedék elsőrangú írókat termelt, amilyen Negruzzi, továbbá a század közepének néhány, már igazán kiváló költője, például Vasile Alecsandri és Grigore Alexandrescu. A nagy felvirágzás mégis a század második felére esik, amikor új szavakkal, válogatott neologizmusokkal gyarapodva, de azért hitelesen megőrződve kikristályosodik a legszebb, elegáns, a hagyomány és a modernizmus között egyensúlyozó román nyelv: a sort természetesen Eminescu nyitja, de szép számmal következnek a többiek is – költők és prózaírók –: Coșbuc, Vlahuță, Ion Creangă, Ion Ghica, Odobescu, Caragiale, majd megjelennek a regényírók: Slavici, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu. Később, a következő nemzedékkel a nagy költők:

Arghezi, Bacovia, Ion Barbu. Hangsúlyoznom kell, hogy a 19. század második felében megteremtődtek a feltételei annak, hogy a román magaskultúra kiteljesedjék. Európai színvonalú festőink vannak – Grigorescu vagy Andreescu – szobrászok és zeneszerzők alkotnak már nálunk, s amikor átlépünk az új századba, Brâncuși és Enescu lángelméje egyetemes elismertséget vív ki. Vagyis a nyugati kultúra el-sajátításához, a kultúra színvonalának eléréséhez szemmel láthatóan egy vagy legfeljebb két nemzedékre volt szükség. Csodával felérő jelenség ez – hát ezért kell hangsúlyozni. Mármint ami azt illeti, hogy ebben az „akkulturációban” milyen szerepet játszottak az egyes nyugati kultúrák (a francia, az olasz, a német, az angol), azt látjuk, hogy a század vége felé – tessék figyelni az egybeesésre I. Károly uralkodásának kezdetével! – a német kultúra versengeni kezd a francia hatással, különösen a költészetben és a filozófiában. Nagy alkotóink közül legalább három – Eminescu, Caragiale, Titu Maiorescu – közelebb állott a német kultúrához, mint a franciához. Érvényes ez Vasile Conta filozófusra is. És ne feledkezzünk meg a nagy előfutárokról, az Erdélyi Iskola tagjairól sem, akik szinte kizárólag a német kultúrán nőttek fel, noha élénken rokonszenveztek a „nővérünk”-nek tekintett olasz nyelvvel. A szellemi alkotás lendülete erőteljesen folytatódott a 20. század első felében is, sőt a két világháború közötti időszakban egészen rendkívüli intenzitással és változatossággal nyilvánult meg a tudomány és a művészetek szinte minden területén. Különösképpen az orvostudományban európai hírnű tudósokat adtunk a világnak – a felsorolástól most eltekintek, mert akkor egész biztosan kimaradnának fontos

nevek! És ezzel már el is érkeztünk ahhoz a történelmi pillanathoz, amikor a kommunizmus egyfajta bénultságot idéz elő annyira ígéretes előrehaladásunkban, viszonylagos stagnálásra ítéli a nemzet alkotó erejét. Ez az alkotóerő attól kezdve csupán korlátozottan, bizonyos területeken nyilvánulhatott meg, amelyek kevésbé voltak sérülékenyek a politikai dogmatizmus zsarnokságával szemben – ilyen volt a költészet vagy a zeneművészet – vagy azok tehetségében fedezhető fel, akik külföldön kerestek menedéket, ahogyan sok képzőművész tette, vagy olyan írók és filozófusok, mint Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran és Ștefan Lu-pășcu.

E kitérő után térjünk vissza I. Károly uralkodására, amelynek egyik, mindmáig látható pozitívuma a főváros építészeti és urbanisztikai fejlődése. Bukarest modern központja szinte teljes egészében az ő korának terméke: a Károly-körút, az Erzsébet-körút, a Victoriei út, s az ott látható épületek java akkorigiban épült, a legszebb emlékművek és középületek: a Főposta (ma: Történelmi Múzeum), szemközt a Takarékpénztár (CEC), a Mezőgazdasági Minisztérium (mind közül talán a legszebb), az Egyetem, az Igazságügyi Palota a Dîmbovița partján, a Parlament egykori épülete az érsekség udvarán. Van néhány impozáns épület a bank-negyedben is: a Nemzeti Bank, a Chrissoveloni Bank, a Marmorosch-Blank stb. épülete. A Victoriei út (Calea Victoriei) és a Károly körút-Erzsébet körút alkotta azt a két tengelyt, amely köré a főváros arculata újrarendeződött. Többé-kevésbé tetszetős, elegáns házakat emeltek a vagyonos személyek is, az akkor Párizsban vagy Bécsben dívó minták szerint. Néhányat ma is láthatnak közülük a

Lascăr Catargiu és az Ana Ipătescu körúton, valamint a környező utcákban, a Dacia körúton és a Ioanid park körül. Van azután néhány fényűző palota a Victoriei úton innen – mindez akkor a Keletről jött utazóban azt a (némiképp túlzó) benyomást keltette, hogy Bukarest: „kis Párizs”. A vidéki városok meglehetősen elhanyagoltak, leszámítva Iași-t, amelyet fűtött a becsvágy, hogy saját erejéből is őrizze az egykori főváros rangját: Egyeteme és Közigazgatási Palotája mutatósabb, mint bukaresti megfelelője. (A Kárpátoktól északra folytatódott a korábbi, az egész osztrák birodalomban elterjedt stílus: ünnepélyes, ám olykor nehézkes.)

SÖTÉT ÁRNYFOLT A KÉPEN: AZ AGRÁR-KÉRDÉS

Az eddigiekkel éles ellentétben fel kell most idéznem I. Károly korának legsötétebb vetületét: az agrárreform kérdésében mutatott lassúságot.

Megnövekedett a falusi lakosság lélekszáma (a második világháború előtt nálunk volt a legmagasabb a születések száma –, de a gyermekhalandóság mutatója is!), ám a parasztnak Cuza idejében juttatott föld elégtelenné vált. A többség ilyenformán dézsmát fizetett, vagy elszegődött napszámosként a nagybirtokoshoz. A „mezőgazdasági egyezségek” kérdése alkalomadtán felbukkant az országgyűlési vitákban, de az eredmény némelykor messze nem elégítette ki a parasztnak. A század elején még a lakosság nyolcvan százalékát tették ki – viszont az az egymillió, akinek földje volt, összesen mintegy 3,3 millió hektárt birtokolt (tizedrészüket teljesen nincstelen volt), miközben további hárommillió hektár 6500 nagybirtokos között oszlott meg. Az arányta-

lanság ijesztő – noha a 6500 nagybirtokos között is hatalmas különbségek voltak, mert valamennyire egyenlő megoszlás esetén egy-egy birtok kiterjedése 450 hektár körül mozgott volna, ami még nem „óriás-birtok” (latifundium). Holott a valóságban csupán néhány száz birtok érte el a többezer hektáros kiterjedést.

Románia nem állott e téren egyedül. Ugyanez volt a helyzet Oroszországban, Lengyelországban és Magyarországon is egy olyan korban, amikor nálunk 1918–20-ban már végrehajtották a reformot. Az említett országokban sokkal nagyobb birtokok voltak, mint nálunk: amíg nálunk a legnagyobbak is tízezer hektár körül mozogtak, a három szomszédos országban a százezer hektárt is meghaladták, egész megyéket tettek ki. (Károlyi Mihály gróf, a szocialista magyar köztársaság elnöke 1919-ben, százezer hektárnál nagyobb birtok tulajdonosa volt!)

Jóllehet Kelet-Európában ez a rendszer akkor normális volt, nálunk egyéni szinten katasztrofális eredménnyel járt, ennél fogva az egész parasztság elégedetlensége nőttön nőtt. A kis- és nagybirtokok közötti aránytalansághoz hozzáadódott még egy súlyosbító tényező: amióta a drinápolyi béke 1829-ben szabad utat nyitott a nyugat-európai országokkal folytatott kereskedelem előtt, mi pedig – szinte egy csapásra – nagy gabona-exportőrök lettünk, amint korábban már mondtam, a parasztok és a nagybirtokosok közötti viszony megromlott, mivel ez utóbbiak már nem különítettek el nagyobb földdarabot a parasztok használatára, mint korábban, hanem jobb feltételek mellett a kivitelre szánt növények: búza, repce stb. termesztését erőltették. Másodszorban a nyugati utazások lehetősége, valamint a szabadfog-

lalkozású szakmák hirtelen elszaporodása – mivel a birtokos is kísértést érzett, hogy ezek egyikének szentelje magát – egyidejűleg előidéztek a *bérleti rendszer elterjedését*. Még a moldvai bojárok is, akikről addig azt tartották, hogy több időt töltenek falun, mint városon (és az Udvarban!), a „távollevők” listájára kerültek. A bérlő pedig – sokszor nem a falu gyermeke, sőt idegen származék – sokkalta keményebb, hajthatatlanabb „gazdának” bizonyult a paraszttal szemben, mint korábban a bojár. Idővel ő lett a *paraszt számára a magától értetődő ellenség*. Nem meglepő tehát, hogy a fellázadt parasztok első erőszakos cselekményei a nagy berlők ellen irányultak.

Az első súlyos parasztlázadásra 1888-ban került sor. Még súlyosabb és drámaibb lázadás tört ki 1907-ben – irodalmi művek születtek belőle (Rebreanu, Panait Istrati) – s mint száraz parlagon a tűz, úgy terjedt Moldvából, ahol kezdődött, egészen Olténiáig, már-már veszélybe sodorva az államot. A kormányon lévő konzervatívok átadták a hatalmat a liberálisoknak, akik végrehajtották azt, amit a konzervatívok nem mertek megtenni: hadsereget és ágyúkat vetettek be, hogy megállítsák a főváros felé tartó parasztokat. Maga volt a tragédia. A halottak számát 12 ezerre tették. Ha ez a szám túloz is (soha nem készült teljes – és teljesen becsülletes! – jelentés), a megrázkódtatás mélyen átjárt minden társadalmi réteget. Végre felnyílt a politikai osztály szeme. Azonnal, már a következő évben hoztak néhány intézkedést a parasztok védelme és a bérlői rendszer korlátozása érdekében, a Liberális Párt pedig az 1913-as választások alkalmával programjába iktatta a mezőgazdaság reformját, vagyis azt, hogy a nagybirtokok jelentős részét a parasztok kezébe kell

adni. És talán meg is valósult volna már akkor a reform, ha 1914 augusztusában nem tör ki az első világháború. Ám időközben konfliktusok adódtak a közelünkben.

A KÉT BALKÁN-HÁBORÚ (1912–13). A BUKARESTI BÉKE ÉS DÉL-DOBRUDZSA („CADRILATER”) BEKEBELEZÉSE

A Balkán-félszigeten 1912 októberében újra kitört a háború, ezúttal egy balkáni szövetség (Bulgária, Görögország, Szerbia és Montenegro) illetve Törökország között. Oroszország nem lépett közbe. Váratlan és megalázó vereséget szenvedett 1904–1905-ben a japánoktól, akik negyven évvel korábban felébredtek hosszas középkori elszigeteltségükből és – miután hallatlan erőfeszítés árán modernizálódtak – az egész világ legnagyobb ámulatára tengeren és szárazföldön legyőzték az egyik európai nagyhatalmat. A Távol-Keleten elszenvedett, előre nem látott vereség súlyos belpolitikai következményekkel járt Oroszországban: 1905-ben a fekete-tengeri flotta hajóin lázadás tört ki, a munkásság körében forradalmi megmozdulásokra került sor – ezek mintegy előre jelezték az 1917-es forradalmat.

A kis balkáni országok ezúttal védelmezőjük támogatása nélkül szálltak harcba az elaggott Oszmán Birodalommal, mivel még egyiküknek sem sikerült elérnie „természetesnek” vélt határait.

Az első Balkán-háború egészen Konstantinápoly közélébe tolta vissza a török határt, ám alighogy véget ért a háború –, amelyet Európa meglepetésére e kis államok megnyertek Törökországgal szemben –, a négy győztes között azonnal viszály ütötte fel a fejét. A bolgárok – rendszerető,

fegyelmezett nép, a négy közül a legszervezettebb katonai szempontból, mivel német kiképzőtisztjeik voltak – feljósolván érezték magukat, hogy olyan területeket követeljenek a görögöktől és a szerbektől, amelyeket azok maguknak kívántak megszerezni. A bolgárok szerették volna például, ha Szaloniki közelében kijáratot jutnak az Égei-tengerre – esetleg megkapják Szalonikit is –, ám a görögök e földet történelmi örökségüknek tekintették, amellet ők most már arról álmodoztak, hogy visszahódítják Konstantinápolyt is, ha azonban kijáratot adtak volna a bolgároknak az Égei-tengerre, az elvágta volna útjukat Konstantinápoly irányában. Bulgária igényt tartott továbbá a teljes Macedóniára azon a címen, hogy a macedónok nyelve sokkal közelebb áll a bolgárhoz, mint a szerbhez, ami igaz is. Ez vezetett 1913-ban a második Balkán-háborúhoz, amelyben a kis Bulgária legyőzte mind a szerbeket, mind a görögöket. Románia mint negyedik, amolyan egyensúlyt helyreállító hatalom ekkor közbelépett a görögök és a szerbek oldalán, vagyis a bolgárok ellen. Az 1913. évi katonai akció nem volt több egyszerű katonai parádénál, a bolgárokat ugyanis váratlanul érte. Nem ütköztünk ellenállásba, a román katonák nem harcoltak a bolgárok ellen, ez utóbbiak pedig a hármast – görög, szerb és román – támadás láttán letették a fegyvert. A békekötésre Bukarestben került sor, Titu Maiorescu miniszterelnöksége idején. E pillanatban Románia úgy érezhette: fontos hatalommá vált, amely a döntőbíró szerepét töltheti be a Balkánon.

Szavaimat most a gondolat olyan fokú szabadságával intézem a fiatalokhoz, amelyet általában nem találnak a történelemkönyvekben. Amit a múltban tettek, azt mind helye-

sen tették – mondják. Ma már csak csodálni tudjuk, hogy a politikai osztály szinte egyöntetűen helyeselte akkor a román kormány lépését – a korabeli beszédek, emlékiratok és más források alapján világosan látszik, a liberálisok egyedül azt sajnálták, hogy „nem ők vannak kormányon”, ennél fogva nem ők aratják le a „dicsőséget”! Én úgy vélem: hibásan jártunk el 1913-ban, amikor nem értük be azzal, hogy megátoltuk a bolgárokat a hegemon szerep megszerzésében a Balkán-félszigeten, ehelyett Dobruzsza egy részét is kértük tőlük, ahol egyébként nem bolgárok, nem is románok alkották a lakosság többségét, hanem törökök és tatárok. Romániának nem volt nélkülözhetetlenül szüksége Dobruzsza területének növelésére, Bulgária számára viszont az a föld életfontosságú volt egyrészt mezőgazdasági szempontból, másrészt az ország kisebb kiterjedése miatt. Ellenségeinkké tettük azokat, akik a történelem folyamán mindig mellettünk álltak. Úgy vélem, politikai hiba volt 1913-ban elvenni a bolgároktól Dél-Dobruzsát. Drága árat fizettünk ezért 1916-ban, amikor szembenálltunk a bolgárokkal, és mind a mai napig maradtak fájó nyomok. De hozzá kell azt is tennem, hogy a megegyezések előirányoztak egy ellenszolgáltatást is. Dél-Dobruzsza megszerzése együtt járt azzal az elgondolással, hogy oda telepítjük a Balkán-félsziget román nyelvjárást beszélő lakosságát, vagyis az arománokat és a meglénorománokat. De ez egy rosszul kigondolt és szerintem erkölcstelen elképzelés volt, mivel elhőztuk volna Görögországból vagy Albániából az arománokat, hogy leteleptsük őket Bulgária egyik sarkában, illetőleg egy olyan tartományban, amelynek Bulgáriához kellett volna tartoznia. Az elképzelés valójában csak igen kis mértékben valósult meg, összesen néhány ezer

családot érintett, az 1940-ben bekövetkezett tragédia nyomán pedig kénytelenek voltunk Dél-Dobruzsát visszaadni Bulgáriának, s a bevándoroltakat sietve az ország különböző vidékeire költöztetni. Legyünk őszinték: súlyos politikai kudarc volt az aromának Dél-Dobruzsába történt költöztetése – *ők maguk sem örvendtek neki*, ennek az „alkunak” a fejében ugyanis lemondtunk arról, hogy a bukaresti szerződés többi aláíróját rávegyük egy olyan cikkely elfogadására, amely *biztosítja a román nyelvjárást beszélők védelmét azon a földön, ahol élnek.*

LEHET-E „OBJEKTÍV” A JELENKOR TÖRTÉNÉSZE?

Hirtelen ráébredek arra, hogy nem tartottam be adott szavamat, nem teljesítettem az előszóban tett vállalást, hogy pártatlan leszek. Nem tudtam megállni, és „állást foglaltam”, bíráló megjegyzést tettem közelmúltunk egyik politikai döntése kapcsán. Kérjek önöktől bocsánatot ezért? Nem teszem. Azért nem teszem, mert tudom, hogy még néhányszor újra „bűnbe esem”, mielőtt elérkeznénk napjainkig. Próbálok inkább igazolást keresni.

Ahogy közeledünk a valódi jelenkorhoz – amelyet azok éltek át, akik részben még közöttünk járnak –, a nézőpont megváltozik. Gondolják el, hogy 1913-ban, amikor a fentebb leírt események zajlottak, e sorok írójának édesapja férfiéveiben járt, és a mozgósítás őt is érintette. Ugyanaz történt 1916-ban, és katonai szolgálatban is halt meg 1918-ban. Édesanyám karján 1917-ben, a bolsevik forradalom évében, én magam is átkeltem Oroszországon. Emiatt az eseményeknek mintha más volna a színezetük, másak a mé-

reteik. Az ember közvetlenül érintett. Lehetetlenné válik számára, hogy *pusztán elbeszéljen valamit*, nagy a kísértés, hogy *ítélkezzék is*. A történész szenvedélye – feltámasztani és magyarázni a múltat – összefonódik a hazája életében részt vállaló, az ország jövőjéért aggódó politikai átéléssel. A jelenkorról szólván a történész nem teheti meg, hogy ne legyen politikus is, azaz állampolgár, akit foglalkoztat országa sorsa, hiszen az antik görögöknél ezt jelentette a *politika*: a város (*polis*) kormányzásának tudományát és művészetét. Azóta, hogy van történetírás, a múlt megismerését és megértését tápláló kíváncsiság abból a vágyból született, hogy az ember több tudás birtokába jusson arra nézve, miként kell a jelenben eligazodnia, milyen jövőt kell választania. Nézzék tehát el nekem, ha sorsdöntő pillanatok kapcsán, amikor választani lehetett két út között, nem fogom tudni megállni, hogy *túllépjem az elbeszélést, és értékítéletnek is hangot adjak* (mivel úgy fogom érezni, hogy saját magam vagyok a döntés előtt álló személy helyzetében).

ESZREVÉTELEK AZ 1914–1991 KÖZÖTTI IDŐSZAKRÓL: „A HETVENHÉT ÉVIG TARTÓ HÁBORÚ”

Eljutottunk ahhoz a világméretű összecsapáshoz, amely 1914-ben kezdődött. Ismét csodálkozni fognak, miért olyasmit fogok mondani, ami a könyvekben nem fordul elő, vagyis személyes véleményemet adom elő. Beszéltek önöknek az első világháborúról (1914–1918) és a másodikról (1939–1945) – szereplőik nagyjából ugyanazok, légfeljebb a felállás más, mintha sakkjáték közben hol így, hol úgy helyeznénk el a figurákat. Arról is hallottak, hogy 1945-től hidegháborúról

beszélünk. Nos, én úgy vélem, hogy a 21. század történészei az 1914-től 1991-ig, a szovjet birodalom összeomlásáig tartó korszakot „hetvenhét éves háború”-nak fogják nevezni – ugyanúgy, ahogy a történelemben volt már „százéves háború” (a franciák és az angolok között a középkorban), „harmincéves háború” (a németek vallásháborúja a 17. században) vagy „peloponnészoszi háború” (a görög ókorban). Egy hosszú sorozatban az utolsó. Eredetileg az európai nagyhatalmak egymás közötti háborúja, amelybe utóbb belépett Amerika és Japán is, immár mindkettő mint a nyugati civilizáció része. Tehát ha a történelmet hosszú távon szemléljük, azt látjuk, hogy mihelyt – valamikor a reneszánsz idején – felvirágzott a nyugati civilizáció, a nagy népek rendre azzal a becsvágygal léptek fel, hogy Európa urai legyenek. Az első V. Károly, akit spanyol királyként gazdaggá tett a nemrég felfedezett Amerika aranya, s aki egyidejűleg német császár is volt. Szembetalálkozott azonban Franciaországgal, az akkori Európa leggazdagabb és legnépesebb államával, s emiatt nem hozhatta létre a szándéka szerinti „egységes Európát”. Ilyenformán az Európa fölötti egyeduralkodó megszerzését célzó háború 1520 táján kezdődött. Spanyolország helyét később átvette Franciaország – XIV. Lajostól Napóleonig, aki meg akarta teremteni a „francia Európát”. A 19. században a németek is megpróbálkoztak azzal, hogy uralmuk alá hajtsák Európát: próbálkozásuk Bismarck-kal kezdődött (1870-ben legyőzte a franciákat), és Hitler bukásával ért véget. A nagyhatalmak összecsapása a civilizációnk fölötti uralom megszerzéséért látszólag lezárult 1945-ben a német összeomlással, holott még csak az út felénél jártunk. Minden korábbi nagyhatalom – Spanyolország, Franciaország,

Anglia, Németország, Olaszország, az Osztrák-Magyar Monarchia – földig rombolva. Már csak a két külső, a periférián elhelyezkedő nagyhatalom maradt talpon: egyfelől Oroszország, másfelől az Egyesült Államok. Olyan volt ez a pillanat, hogy én, aki koromnál fogva átéltem, végig 1945 és 1991 között lázasan vártam: melyik győz e két óriás közül, melyik veszi át a civilizációnk fölötti uralmat? Szerencsére az amerikaiak győztek, míg a szovjet birodalom mesterségesen létrehozott építménye magától összedőlt. Jelenleg pedig, 1991 óta, csupán egyetlen világhatalom van (legalábbis a nyugati civilizáció tekintetében hegemon szerepet játszik) – az Amerikai Egyesült Államok. Hát így látom én az 1914-től napjainkig történeteket.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ (1914–1918)

Az európai nagyhatalmak már évek óta összetársultak, mivel érezték, hogy kitörni készül valami, különösen amiatt, hogy Németország hegemon szerepre tör Európában. Létrejött két nagy tömb: az egyiket Európa közepén Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia alkotta (a „Központi Hatalmak”), ehhez szerződések útján csatlakozott később Olaszország és Románia.

Nyugaton Franciaország és Anglia közeledésével – a gyarmatokért folyó versengés okozta hosszas viszályok után – megalakult az „Antant” (*Entente cordiale*). Anglia (nevezzük ezután Nagy-Britanniának) abszolút fölényben volt tengeri hatalomként, alacsony létszámú hadserege viszont kizárólag önkéntesekből állott. Ezenfelül a Központi Hatalmak elleni sikeres fellépés esélye érdekében nélkülözhetetlen volt

a cári Oroszországgal való szövetség, mert így lehetett őket „harapófogóba” zárni. Igen ám, de nem volt egyszerű közel hozni egymáshoz a cári Oroszországot, Európa legzsarnokibb államát és a Francia Köztársaságot (a nagy európai államok közül egyedül a franciák választották ezt az államformát). Komoly vetélkedés folyt azután Nagy-Britannia és Oroszország között Ázsiában gyakorolt befolyásuk miatt: Afganisztánban, Indiában, Kínában, Japánban (az orosz flottát 1905-ben elsüllyesztő japán hadihajókat az angolok gyártották, ők is képezték ki a japán katonákat!). Vagyis 1914-ben a „szövetségesek” között még nem jött létre az egység.

És akkor 1914 júniusában történt valami: egy szerb hazafi Sarajevóban megölte Ferenc Ferdinánd herceget, az osztrák-magyar trónörökösöt. Miért Sarajevóban? Azért, mert az 1878-as berlini békeszerződés értelmében az osztrákok megszerezték a törököktől Boszniát. Ausztria arra törekedett, hogy fokról fokra kiterjessze uralmát a szerbek által lakott egész területre. Ezzel szemben a belgrádi szerb irredentisták az Ausztria, Magyarország és Bosznia földjén élő szerbeknek azt a vágyát támogatták, hogy egyesüljenek Szerbiával. Ez a magyarázata annak a titkos hazafias mozgalomnak, amely 1914-ben kioltotta Ferenc Ferdinánd életét. Ez a dráma, ez a politikai mérénylet kisebb súllyal esett volna latba, ha megegyezés követi, ha a vétkeseket elfogják és elítélik. Tény azonban, hogy a szerbek elutasították az osztrák-magyar kormány ultimátumának egyik pontját: nem egyeztek bele abba, hogy a merénylek elleni vizsgálatot osztrák rendőrök folytassák le Szerbiában. Úgy vélték, hogy ez sértené az ország függetlenségét. Maguk mögött tudták

az oroszok támogatását, akikhez szerződés kötötte őket, és nem engedtek. Oroszország ígéretet tett, hogy segítségükre lesz, Németország bejelentette, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiát támogatja, s ezek után az oroszok elrendelték az általános mozgósítást (amely náluk, tekintettel a birodalom kiterjedésére és a vasúthálózat kisebb sűrűségére, több napot vett igénybe). Az oroszok után megtörtént az általános mozgósítás a németeknél is, őket pedig követték a franciák – a dolgok végzetes összefonódása folytán 1914 augusztusában kitört minden idők addigi legnagyobb háborúja.

A németek meg voltak győződve saját katonai erőfő-lényükről, s azt hitték, hogy néhány hét alatt kivívják a győzelmet előbb Franciaországgal szemben, hogy utána Oroszország ellen forduljanak. Meglepetésükre azonban az angolok által is segített franciák részéről váratlanul nagy ellenállásba ütköztek, s a háború, amelyről azt hitték, hogy négy hét alatt megnyerik, több mint négy évig tartott, és Németország összeomlásával végződött.

Annak megértése érdekében, hogy milyen cél vezetett bennünket ebben a háborúban, emlékezetünkbe kell idéznünk 1877–78-at, amikor az oroszok – úgymond szövetségeseink – elorozták egyik tartományunkat. Károly király ösztönzésére, de Brătianu egyetértésével is az Oroszországtól való félelem tette külpolitikánk amolyan tengelyévé az Osztrák-Magyar Monarchiával és Németországgal való szövetséget. Szerződést írtunk alá az Osztrák-Magyar Monarchiával, amelyhez utóbb Németország és Olaszország is csatlakozott, és olyan megegyezést kötöttünk, amelyet titokban tartottak, az ország nem tudott róla. Amikor új kormány alakult, a király egyedül a miniszterelnököt tájékoztatta erről

a szerződésről, amely a páncélszekrényében állott. A nagyközönség nem tudta: kötelezettséget vállaltunk az Osztrák-Magyar Monarchiával és Németországgal szemben, hogy háború esetén velük tartunk. Miért kellett ezt titokban tartani? Azért, mert a király nem tekinthetett el attól, hogy a lakosság szolidáris az erdélyi románokkal, és leghőbb vágya az, hogy az ország egyesüljön Erdéllyel. Fennállott persze az oroszoktól függő Besszarábia kérdése is, de mintha nem lett volna akkora súlya a románok szívében, mint az erdélyi kérdésnek.

A háború kitörésének másnapján I. Károly összehívta a kormány és a koronatanács tagjait (ez utóbbi rendkívüli tanácsadó testület volt, s korábbi miniszterelnökök mellett néhány polgári és katonai személyiség alkotta), elővette a szerződést és azt mondta: hadba kell lépünk a Központi Hatalmak oldalán. Ion Brătianu fia, Ionel Brătianu, a Liberális Párt elnöke, miniszterelnök, s vele együtt a kormány és a koronatanács tagjainak többsége (az egykori konzervatív miniszterelnök, Petre Carp kivételével) határozottan elnezték, hogy a Központi Hatalmak oldalán – és Oroszország ellen – harcoljunk. Ha sajtó szívvel is, a király elfogadta, hogy Románia a semlegességet választja. Mélyen megviselte, hogy nem tarthatta be az osztrák és a német császárnak adott szavát, s néhány hét múlva, 1914 szeptemberében el is hunyt. Unokaöccse követte a trónon (I. Károlynak csak egy leánya született, de zsenge korban meghalt, Erzsébet királynőnek – aki költőként Carmen Sylva néven ismert – nem lehetett több gyermeke). Bátyjának fiát örökbe fogadta, s az már felnőtt férfiként érkezett az országba, ahol megtanult románul. Ő lett I. Ferdinánd – összes királyunk közül a

legjobb. Egy részint angol, részint orosz származású hercegnővel kötött házasságot – ő a jövődő Mária királyné –, aki apai ágon Viktória angol királynőnek, anyai ágon II. Sándor orosz cárnak volt az unokahúga. Igen jól értett a politikához, és fölöttébb energikus volt. Nagyrészt az ő befolyása döntötte el, de a román nép valódi érdekének felismerése is, hogy Ferdinánd király, noha szíve szerint mást tett volna, hiszen német földön született, ott nőtt fel, ám románabb lett sok románnál, 1916 augusztusában elhatározta, hogy háborúba lép szülőhazája ellen.

ROMÁNIA A HÁBORÚBAN

Hosszas tárgyalások után 1916 augusztusában Ionel Brătianu aláírta a franciákkal, az angolokkal és az oroszokkal azt az eleinte titkos szerződést, amely nekünk ígérte Erdélyt, a Bánságot és az osztrákok által tőlünk 1775-ben elvett Bukovinát. Mihelyt a szövetségesek ezt a tervet elfogadták, a románok 1916. augusztus 28-án (az ó-naptár szerint augusztus 15-én) beléptek a háborúba. Átkeltünk a hegyeken, behatoltunk Erdélybe, s mivel ott védelem nem volt, elég mélyen előrenyomultunk, az erdélyi románok virágokkal és éljenzéssel fogadtak, csak hogy a németek azonnal oda vezényeltek néhány hadosztályt, két kiváló marsall – Mackensen és Falkenheim – állott ezek élén, s a mi kis létszámú, rosszul ellátott és rosszul felkészített hadseregünket rövidesen viasszaszorították a Kárpátokon túlra, Havasalföldre. Délen, Turtucaia mellett a bolgár és a német csapatok mértek ránk borzalmas vereséget. Noha a Zsil és a Prahova völgyében ellenálltunk, egy valóságos katonai katasztrófa

során fokról fokra elvesztettük egész Havasalföldet, és 1916 végén seregünket viasszaszorították Havasalföld és Moldva határáig. Akkor azonban változás történt. Megjött a tél, a franciáknak sikerült Oroszországon keresztül hadianyagot és kiképző tiszteket küldeniük, a román hadsereg a tél folyamán összeszedte magát, úgyhogy 1917 tavaszán és nyarán sikeresen tudtunk ellenállni a Föcsani-Nămoloasa-Galac arcvonalon. Nézzenek a térképre! Láthatják, hogy Havasalföld és Moldva között, tehát a Duna-kanyartól a Kárpátok könyökéig nem túl széles dombvidék húzódik – azon a helyen lövészárkokat ástak, és sikerült megszervezni a védelmet. Amikor pedig 1917 júniusában a németek előbb Erdélyből próbáltak bejönni, az ojtuzi szoroson keresztül, majd délről támadtak, a román hadsereg és az ott küzdő csekély számú orosz katoná Mărăști és Mărășești mellett megállította őket. Hadseregünk szép győzelmei voltak ezek. Sajnálatos módon azonban nem bizonyultak tartósaknak.

Hónapok óta rendkívül súlyos események zajlottak Oroszországban. A később bolseviknak nevezett forradalmi mozgalom már aláasta az orosz birodalmat, amely közel három és fél éve háborúban állt, nagyon kemény háborúban, amelynek célját a katonák nem értették, és amely milliószámra szedte áldozatait. A kommunizmus és annak zseniális vezetője, Lenin, akit a németek titokban szállítottak Svájc-ból Finnországba 1917-ben, az egész hadsereget és az orosz munkásságot beoltotta a lázadás szellemével. A nagy Orosz Birodalom inogni kezdett. Már Mărășești-nél is többször előfordult, hogy a románok oldalán harcoló orosz katonák eldobták a fegyvert és elmenekültek, dezertálásra biztatva a románokat is, mivel a tőkéséért úgymond értelmetlenség

harcolni. Jóllehet a Focșani-Nămoloasa-Galac arcvonalon megállítottuk a németeket, 1917 őszén, amikor Oroszország szinte teljesen megbénult, fennállt a veszélye annak, hogy két tűz közé kerülünk.

Márciusban lemondott a cár. Remélni lehetett, hogy a Kerenszkij vezette szocialista kormánnyal egyfajta demokratikus rendszer következik, de a szétesést nem lehetett feltartóztatni. Noha kisebbségben voltak, a bolsevikok átvették a hatalmat 1917. november 7-én (amelynek az ó-naptárban október 25-e felel meg, ezért nevezik „októberi forradalom”-nak). A bolsevik kormány azonnal tárgyalásokat kezdett Németországgal. Nyugaton a német és az osztrák-magyar erőkkel. Keleten a bolsevik forradalommal – a pillanatnyilag csak Moldvára kiterjedő kis Románia helyzete, amelynek kormánya Iași-ba menekült, kétségbeejtővé vált. Ekkor Ionel Brătianu felismerte – vagy azt hitte –, hogy a háborút elvesztettük, ezért átadta a helyét azoknak, akik hajlandóak békét kötni Németországgal: előbb Averescu marsallnak, a háború egyik hőséne, aki úgy ítélte meg, hogy katonai téren elvesztettük a háborút, ezért az oroszokhoz hasonlóan békét kell kötnünk a németekkel. A fegyverszünetet 1917. december 9-én kötöttük meg (az oroszok négy nappal korábban írták alá Breszt-Litovszkban a békeszerződést). Több hónapi tartó tárgyalás-sorozatot követően a konzervatív Alexandru Marghiloman miniszterelnöksége idején, 1918. május 7-én aláírtuk a bukaresti békeszerződést.

Most ismét személyes véleményemet mondom. Minden történelemkönyvünkben az áll, hogy egész egyszerűen kénytelenek voltunk megkötni a bukaresti békeszerződést. Egy fölöttébb fájdalmas békeszerződést a románok számára:

Bulgária javára elvesztettük Dobrudzsát, átengedtünk az Osztrák-Magyar Monarchiának egy egész hegyvidéket. A békeszerződés egyéb, rendkívül kemény előírásokat is tartalmazott hazánkra nézve, a Központi Hatalmak amolyan gazdasági gyarmattá tettek bennünket. Akadt azonban politikusaink között egy kisszámú csoport (csak két nevet mondok: Mária királyné és Take Ionescu), amely azon a véleményen volt, hogy nem kell engednünk, s ha már vissza kell vonulnunk, hát Oroszországba vonuljunk vissza kis létszámú, de még épségben maradt hadseregünkkel, amely vitézül harcolt. A terv nem volt esztelen, meglehet, hogy még a fehérek és a vörösek közti orosz polgárháborúra is kihatással lehettünk volna, mármint a fehérek javára. Másrészt a bukaresti békeszerződés aláírásának pillanatában az amerikaiak már készen álltak a háborúba való belépésre, és alig néhány héttel később a háború kimenetele a nyugati szövetségesek javára billent. Vagyis 1918-ban aláírtunk egy békeszerződést néhány héttel azelőtt, hogy a mérleg nyelve szövetségeseink felé billent volna. Előbb a nyugati fronton, majd délen is, Szaloniki mellett, ahol francia parancsnokság alatt több nemzet csapatai küzdöttek, 1918 júliusától elkezdődött a két központi birodalom lerombolása: az Osztrák-Magyar Monarchia 1918. november 3-án, Németország november 11-én letette a fegyvert.

Amikor a francia hadsereg a jövőre marsall, Franchet d'Esperey parancsnoksága alatt déli irányból mozgásba lendült, 1918 novemberének elején újra fegyvert fogtunk mi is, úgyhogy a végénél tartó háború ismét a szövetségesek oldalán talált bennünket.

NEHÉZ BÉKETÁRGYALÁSOK VERSAILLES-BAN

Az 1918. május 7-én megkötött bukaresti béke erősen megnehezítette a dolgunkat a Versailles-ban elkezdődött általános béketárgyalásokon. E kérdésben a történelemlkönyvek többnyire ismét pontatlanul mutatják be a tényállást: azt sejtetik, hogy Franciaország és Anglia nem akarta betartani azt, amit háborúba lépésünk előtt, 1916-ban aláírásával vállalt. Ez részben igaz, de elfelejtjük hozzátenni, mi volt ennek az oka: jogi értelemben felröttak nekünk, hogy *mi nem tartottuk be az 1916-os megállapodást*, amely világosan kikötötte, hogy tilos különbékét kötni, mi viszont éppen azt tettük. Nem tekintették elégséges, a fegyverletételt igazoló indoknak, hogy mennyire drámai helyzetbe kerültünk 1917 novemberében. A szövetségesek párhuzamot vontak Szerbia magatartásával, amely noha 1915-ben egész területét elfoglalták, nem kötött békét, hanem Albánián keresztül visszavonult hadseregével az Adriai-tengerig, ahol angol és francia hajók viaszaszállították a frontra, Szaloniki közelébe. A béketárgyalásokon részt vevő küldöttségünknek nehéz feladat volt tehát meggyőznie a szövetségeseket, hogy tartsák be az 1916-ban aláírt szerződésben foglaltakat. Ezekhez járult még az a vita, hogy hol húzódjék a határ a Bánságban köztünk és a szerbek között –, és a szerb követeléseket előnyben részesítették. Végül pedig a románok erősen vonakodtak elfogadni a kisebbségek jogainak szavatolása céljából indítványozott szövegrészt. Ionel Brătianu el is hagyta a konferenciát – a tárgyalások befejezését más pártokra bízta.

AZ 1918-AS NAGY EGYESÜLÉS

Közben a terepen nagy dolgok mentek már végbe. Olyan volt a történelmi pillanat, hogy rendkívüli helyzet állott elő, és pedig úgy, hogy az egyik oldalon a bolsevik forradalom következtében Besszarábiának sikerült előbb kiválnia az orosz együttesből, majd a kisinyovi Országtanács 1918. március 27-én (április 9) megszavazta a Romániával való egyesülést, a másik oldalon pedig az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után Erdély, a Bánság és a Körös-vidék románságának Nagy Nemzetgyűlése 1918. november 18-án (december 1) szintén megszavazta a Romániával való egyesülést. Bukovina Nemzeti Tanácsa ugyanezt tette három nappal korábban. Szinte csodával határos módon az ország kiteljesedett mind Kelet, mind Nyugat felé.

A Versailles-ban folyó, hosszan tartó tárgyalások ideje alatt közbejött még valami váratlan: Magyarországon hatalomra került 1919 márciusában a Kun Béla vezette kommunista kormány. A drámai összeomlás állapotában – katonai vereség, harmadára apadt ország – Magyarország eszményi terepül kínálkozott a kommunizmus befogadásának, amelyet Moszkva az egész világon terjesztett az orosz forradalom győzelmét követően.

Kun Béla kormánya nem érte be azzal, hogy belpolitikai intézkedéseivel kommunista rendszert vezessen be – 1919 júliusában odáig ment, hogy a magyar hadsereg támadást indított és megpróbálta a románoktól visszafoglalni Erdélyt, bizonyos források szerint később egyesülni szándékozott a Dnyeszter mellett küzdő bolsevik csapatokkal. Ekkor a román hadsereg bevonult Magyarországra, és jólle-

het a francia-angol tilalom úgy szólt, hogy nem folytathatja útját, ezúttal nem engedelmeskedtünk a nagyhatalmaknak, tovább haladtunk és elfoglaltuk Budapestet (1919. augusztus 4.). A tisztességes magyarok ma is elismerik: nekünk köszönhetik, hogy 1919-ben megmenekültek a kommunizmustól, s azáltal, hogy három hónapig elfoglaltuk Budapestet, egy viszonylag demokratikus kormány kerülhetett hatalomra, az állam élére pedig Horthy tengernagy mint kormányzó, mivel, király nem lévén, átmenetileg őt helyettesítette (ugyanis a románok, a szlovákok, a szerbek és a horvátok nem engedték, hogy Magyarország az ex-császár, Károly jogara alatt – ő követte 1916-ban Ferenc Józsefet – újra királyság legyen). Elfoglaltuk tehát Budapestet, s ekként meggátoltuk, hogy az elkövetkezendő húsz-egynéhány évben a kommunizmus megvesse lábát Közép-Európában. Észben kell ezt tartanunk, mert ez Ionel Brătianu akkori kormányának sikeres cselekedete.

Amikor 1918 decemberében egy csapásra megvalósult Nagy-Románia, azzal a románok sokszáz éves álma teljesült – együvé tartozni a Bánságtól a Dnyeszterig. Ez a Nagy-Románia hatalmas nehézségek közepette jött létre, olyanoknak kellett ugyanis összegyűlniük és együtt munkálkodniuk, akik előzőleg soha nem éltek egyazon kormányzat alatt. A románokat az tartja össze, hogy mind ugyanazt a nyelvet beszélik. Elmondtam már: talán az egyedüli ország vagyunk Európában, a kisebbeket leszámítva, ahol a nemzeti érzésnek kizárólag az a tény az alapja, hogy „a Tiszától a Dnyeszterig” ugyanazon a nyelven szólalunk meg. Máshol nem így történt: a nemzeti érzés századokon keresztül, lépésről lépésre a közös történelem körül formálódott. Nálunk a

nyelv az összetartó erő. És én úgy vélem, hogy 1918-ban végbement egyesülésünk kivételes módon sikerült. Ha azt nézzük, milyen nehézségek árán tartották össze államukat a csehek és a szlovákok, vagy a volt Jugoszlávia lakóinak drámáját (nemcsak mostanság, hanem végig a két világháború között), akkor el kell ismernünk, hogy a románok egyesülése csodásan ment végbe. Mondok erre egy példát: Ionel Brătianu óriási tekintélynek örvendett, és Ferdinánd király teljesen megbízott benne (az a tizenhárom év, amelyet együtt töltöttek az ország élén, eredményességében egyike történelmünk nagy pillanatainak). Amikor Ionel Brătianu felmérte, hogy most egy erdélyire van szükség az egység megszilárdítása érdekében, de azért is, hogy ő képviseljen minket Párizsban, amikor a bukaresti béke miatt nehézségekbe ütköztünk, elfogadta, hogy a kormány élére az erdélyi Vaida-Voievod álljon. A trianoni békeszerződésről folyó tárgyalásokon tehát nem egy bukaresti, hanem egy erdélyi politikus képviselt minket. Vagyis e tekintetben rendkívül liberálisan viselkedtünk, sikerült a korábban különálló négy-öt tartományt nagyon konkrét módon egyesítenünk.

Magyaroszággal nem Versailles-ban, a Napkirály, XIV. Lajos kastélyában írtuk alá a szerződést, hanem az ugyanott található Trianon-palotában, de csak 1920. június 4-én, mivel véget nem érő viták előzték meg a határok kérdésében, a kisebbségeket megillető jogokról és így tovább. Korábban, 1919 decemberében már aláírtuk a békét Ausztriával (Bukovina) és Bulgáriával (Dobrudzsa) – az egyiket Saint-Germain-ben, a másikat Neuillyben (mindkettő Párizs közelében található).

NAGY-ROMÁNIA ELSŐ ÉVEI: BÉLPOLITIKAI HELYZET. A FÖLDREFORM

Ez a kétszeresére növekedett ország, a maga, korábban csak nagyon rövid időre (1600–1601-ben) együvé tartozó tartományaiival – Ó-Királyság, Bánság, Erdély, Máramaros, Bukovina, Besszarábia –, ahol a kisebbségek a lakosság 28 százalékát tették ki, rendkívüli nehézségekkel nézett szembe. A kisebbségek ügye, vagyis az, hogy milyen garanciákat kell nyújtaniuk az újonnan létrehozott vagy visszaállított államoknak – ilyen volt Csehszlovákia és Lengyelország –, illetőleg azoknak, amelyek területe számottevően gyarapodott, mint Romániáé és a leendő Jugoszláviáé – az egyik leghosszasabban egyeztetett kérdés volt Versailles-ban.

Következett a vállalt kötelezettségek gyakorlathoz való ültetése – ez a kérdés még ma, nyolcvan év után is időszerű. Ne feledkezzünk meg arról, mi volt a helyzet 1918-ban: azt követően, hogy az ország mind északon, mind nyugaton, mind keleten kiteljesedett, ha a határaink közé került kisebbségeket: magyarokat, németeket, ukránokat, gagauzokat, bolgárokat stb. összeadjuk, s ehhez még hozzávesszük a zsidók, az örmények, a cigányok közül azokat, akik képviseltetni akarták magukat a parlamentben, akkor kiderül, hogy minden negyedik állampolgár etnikailag nem volt román származású. Nem feledkezhetünk meg arról, mennyire súlyos kérdéssel került egyszeriben szembe az ország.

A földreform már a háború kitörése előtt része lett a Liberális Párt programjának. Amikor még javában tartott a háború, 1917 áprilisában, Ferdinánd király kiáltványt intézett a katonának bevonult földművesekhez – így kívánta bátorí-

tani őket –, hogy mihelyt megnyerjük a háborút, felosztják a nagybirtokosok földjeit, ennél fogva a háborút követő kormányok egész egyszerűen kötelesek voltak megvalósítani a király által ünnepélyesen megfogadott reformot. E ponton hangsúlyoznom kell, hogy az 1918-ban megkezdett és 1922-ben befejezett földreform a legnagyobb volt a világon, ha azt nézzük, hogy egy polgári kormány hajtotta végre, egyszóval maguk a földbirtokosok. Átvizsgáltam a világtörténelmet, és egyetlen előzményre bukkantam, a 10. századi Kínában, de ott forradalom ment végbe, s az intézkedések hatásai nem tartottak sokáig. Ha Európa történelmét nézzük, természetesen találkozunk a javak elkobzásával az orosz forradalom folyamán is, ám akkor nem a parasztok földhöz juttatása volt a cél, hanem kolhozok létesítése. A földek békés módon történő felosztására vonatkozó forradalmi döntés, ahogyan az nálunk történt, olyan parlamentben, ahol a törvényt megszavazók szinte mind földbirtokosok voltak – ez egyedülálló a történelemben.

Elértük tehát azt, hogy a birtokállomány megoszlása a két világháború között nálunk hasonlatos volt a franciákéhoz vagy a svédekéhez, vagyis a földek mintegy húsz százalékát tette ki az 50 hektárnál nagyobb birtok, a többi viszont közép- és kisbirtokosok kezén volt. Kifogásolható azonban, hogy gazdasági szempontból a jó eredmények elmaradtak. Az is igaz, hogy a reform kedvező hatásai a rövidre szabott időben nem mutatkozhattak meg, sőt eleinte kifejezetten rosszul alakultak: míg a nagybirtok körülményei közepette korábban kiterjedt földterületen lehetett búzát termeszteni – igaz, némiképp kényszermunkára fogva a parasztokat – és Románia jelentős mennyiségű gabonát exportált, addig a

háború után az országnak alig volt mit exportálnia. A terméshozam részben amiatt esett vissza, mert a kisgazdáknak nem volt megfelelő felszerelésük, amellet nem is ismerték a korszerű gazdálkodás technológiáját. Másfelől magas lévéni nálunk a népszaporulat, a birtokot már az első nemzedék tagjai között felosztották, emiatt a második világháború küszöbén a kisgazdák helyzete korántsem volt rózsás. De azt is hozzá kell tennem, hogy „félúton”, 1929 és 1931 között bekövetkezett az ipari korszak kezdete óta legnagyobb világgazdasági válság. Az Egyesült Államokban robbant ki, elsőként a tőzsdét érintette (előidézője paradox módon a túltermelés volt!), de villámgyorsan terjedt az egész földgolyón – bizonyosságául annak, hogy a világgazdaság már akkor összefüggően működött. A mezőgazdaságban az árak drasztikusan zuhantak, a korábbiak felére estek vissza (gyermekként én is átéltem!), ennél fogva a termelő épp csak hogy fedezni tudta saját élelmezése szükségleteit. A liberálisok vagy a Nemzeti Parasztpárt reformjai közül (földműves szövetkezetek létrehozása, a modernizációt elősegítő banksegély) egyet sem sikerült idejében tető alá hozni a második világháború kitörése előtt.

POLITIKAI ÉLET A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT. RÉGI ÉS ÚJ PÁRTOK

Az első világháború után új pártok jelentek meg, a Konzervatív Párt pedig eltűnt a politika színpadáról, részben amiatt, hogy Ionel Brătianu liberális kormányzása fontos döntéseket eredményezett – amilyen az egyetemesség szavazati jog és a földosztás – s ezek a demokratikus reformok mó-

dosították a parlament összetételét. Amikor a Konzervatív Párt megszűnt, politikusainak egy része átigazolt az Averescu marsall köré szerveződött pártba. A marsall egyike volt háborús hőseinknek, politikusi karrierje a háború után kezdődött, s azt lehet mondani, hogy a Konzervatív Párt maradéka átiratkozott az ő pártjába, az viszont soha nem ért el igazán jelentős befolyást az országban – kormányra is olyankor került, amikor Ionel Brătianu átadta neki a helyet! A háborút követő években a Liberális Párt volt a legerősebb, és mellettük Averescu pártja. Nemsokára azonban a Iuliu Maniu vezette erdélyi Nemzeti Párt összefogott a Ion Mihailache vezette új, havasalföldi Parasztpárttal, így született meg a Nemzeti Parasztpárt, amelynek nevében a „nemzeti” arra utal, hogy elődje az erdélyi Nemzeti Párt, amely a románok felszabadításáért harcolt a magyarokkal szemben. Most egy olyan parasztpárttal kötött szövetséget, amely a politikai sakktáblán tőle balra helyezkedett el – még radikálisabb földreformért szállt síkra, és nagy hangsúlyt helyezett a szociális vonatkozásokra. Lassanként a Nemzeti Parasztpárt lett a legerősebb hazai politikai alakulat, megelőzve a Liberális Pártot is! Ahogyan 1914 előtt a liberálisok és a konzervatívok váltogatták egymást, ezután hol a Liberális Párt, hol a Nemzeti Parasztpárt kormányzott. A Nemzeti Parasztpárttal szemben pedig a Liberális Párt amolyan konzervatív párttá változott!

Dramai fordulatot hozott az 1927-es év: egy esztendő leforgása alatt meghalt Ferdinánd király és Ionel Brătianu, a 20. századi Románia legnagyobb politikai elméje. Ettől kezdve szerencsétlenségek vártak az országra. Előzőleg Ferdinánd király – a jelek szerint Ionel Brătianu biztatására –

kitagadta fiát, a trón várományosát, Károly herceget, mivel mindketten úgy ítélték meg, hogy nem méltó a trónra. Károly olyasmit tett, ami megengedhetetlen: 1918-ban elhagyta az országot, és dinasztikus értelemben törvénytelen házasságot kötött Odesszában szeretőjével, Zizi Lambrinóval, egy moldvai bojárcsaládból származó hölgygel. Ionel Brătianu úgy találta (és igaza volt!), hogy ez a meggondolatlan cselekedet igen rossz előjel a herceg érettsége tekintetében. Tehát 1927-ben, amikor Ferdinánd király meghalt, az örökségből törvényesen kizárt Károly herceg helyett a trón közvetlenül fiára, a mindösze hat éves Mihályra szállt. Ferdinánd király váratlan, tragikus halála igen nehéz helyzetbe hozta az országot: a kiskorú király mellett felállítottak egy három tagú régens-tanácsot, csakhogy ezek politikailag felkészületlen személyek voltak: a pátriárka, Miron Cristea – 1925 óta volt az országnak pátriárkája –, a Semmítőszék elnöke, valamint Miklós, Károly öccse. Tekintettel azonban az országot érintő gazdasági és politikai nehézségekre, nemcsak a közvélemény, hanem a politikai pártok körében is egyre érezhetőbben megnyilvánult az óhaj: „hívjuk vissza Károly herceget”. Ő pedig néhány hozzá közel álló személy kíséretében rajtaütésszerűen hazarepült 1930. június 6-án. Az ország miniszterelnöke Iuliu Maniu volt, aki gyengének mutatkozott, lemondott, és a parlamentre bízta, hogy meghozza a szükséges döntést, az pedig Károlyt elismerte az ország törvényes uralkodójának. A kiskorú király átadta helyét apjának, s ezzel 1930-ban elkezdődött II. Károly uralkodása, Maniu pedig néhány nap múltán újra miniszterelnök lett.

Nekünk, a velem egykorúaknak, akik átéltük azt az időszakot, különösen nehéz elfogulatlannak maradnunk és kü-

lönválasztanunk II. Károly király uralkodásának jó és rossz oldalait. Intelligens és művelt férfiú volt, külpolitikai választásairól pedig utóbb kiderült, hogy azok helyesek. Híjával volt azonban az erkölcsiségnek, és nem tudta féken tartani szenvedélyeit, s rövidesen haszonlesők és üzérkedők egész csapata vette körül – a nagyközönség „királyi kamarillá”-nak nevezte (a kifejezés a spanyol történelemből való).

De azért, hogy jobban értsék, miért is volt az ország számára oly drámái II. Károly uralkodása, előbb röviden le kell festenem a hazai és az európai politikai helyzetet.

EURÓPA POLITIKAI HELYZETE A 30-AS ÉVEKBEN. A SZÉLSŐJOBBOLDALI PÁRTOK ELŐRETÖRÉSE

A szóban forgó korszak legszembeötlőbb vonása a szélsőjobboldali mozgalmak előretörése szinte egész Európában. E mozgalmak részint a bolsevizmus ellenhatásaként jelentek meg, részint annak következtében, hogy a parlamenti rendszer sok országban hitelét veszítette, mivel korruptnak tekintették, képtelennek a gazdasági válság felszámolására. A veszélyérzet, hogy mindenütt felütheti a fejét valami ahhoz hasonló, ami a Kun Béla-féle magyar próbálkozás volt, a húszas évek elején előállott helyzet a németeknél és a spanyoloknál (ahol erős kommunista párt működött), vagy az olaszoknál, nacionalista színezetű mozgalmak megszületéséhez vezetett, amelyek a többpártrendszerre épülő parlamentarizmus felszámolását és kommunistaellenes egypárti kormányzást hirdettek. Olaszország volt rá az első példa, ahol 1922-ben hatalomra került Benito Mussolini, a fasiszta mozgalom megalapítója (a mozgalom neve az antik Rómá-

ban használatos „vesszőnyaláb” – „fascés” – szóból ered). A velünk szomszédos államokban rendre megjelentek a tekintélyuralmi rendszerek: 1926-ban Pilsudski marsall diktatúrája Lengyelországban, 1927-ben Sándor király hatalomátvétele a „Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságá”-ban, amelynek 1929-ben a Jugoszláv Királyság nevet adta.

Következményeit tekintve sokkalta súlyosabb esemény ment végbe Németországban 1933-ban, amikor Hitler, a Nemzetiszocialista Párt vezére (a „náci” szó a párt német nevéből jön) átvette a hatalmat. (Megjegyzendő, hogy a weimari köztársaság elnöke, Hindenburg marsall azután nevezte ki Hitlert kancellárrá, hogy pártja megszerezte a szavazatok többségét a parlamenti választásokon.)

Metaxa tábornok diktatúrája 1936-ban kezdődött Görögországban. Szintén 1936 a hosszan tartó, véres spanyol polgárháború kezdetének éve – a három évig folyó háborúban a szocialista-kommunista népfronti kormány állott szemben Franco tábornok nacionalistáival, a győzelmet végül az utóbbiak szereztek meg, Franco pedig 1975-ig állott diktatorként az állam élén. Ne vádoljuk ennél fogva II. Károlyt, amiért 1938-ban bevezette a diktatúrát – elvégre a térségben mi vezettük be utoljára, a két világháború között pedig szomszédainkhoz mérten nálunk volt a viszonylag legdemokratikusabb rendszer. Még Nyugat-Európában, még egy olyan, nagymultú demokratikus országban is, amelyen Franciaország, a második világháborút megelőzően két-három szélsőjobbaldali mozgalom is váratlanul nagy politikai súlyra tett szert.

metaxa tábornok diktatúrája 1936-ban kezdődött Görögországban. Szintén 1936 a hosszan tartó, véres spanyol polgárháború kezdetének éve – a három évig folyó háborúban a szocialista-kommunista népfronti kormány állott szemben Franco tábornok nacionalistáival, a győzelmet végül az utóbbiak szereztek meg, Franco pedig 1975-ig állott diktatorként az állam élén. Ne vádoljuk ennél fogva II. Károlyt, amiért 1938-ban bevezette a diktatúrát – elvégre a térségben mi vezettük be utoljára, a két világháború között pedig szomszédainkhoz mérten nálunk volt a viszonylag legdemokratikusabb rendszer. Még Nyugat-Európában, még egy olyan, nagymultú demokratikus országban is, amelyen Franciaország, a második világháborút megelőzően két-három szélsőjobbaldali mozgalom is váratlanul nagy politikai súlyra tett szert.

A LEGIONÁRIUS MOZGALOM (MIHÁLY ARKANGYAL LÉGIÓJA, A VASGÁRDA)

A szélsőjobbaldali pártok közül nálunk a legjellegzetesebb a

legionárius mozgalom volt. Tekintve, hogy a mozgalom ideológiája egyesekben mindmáig rokonszenvet ébreszt, meg kell próbálnom elmondani, mi is volt a legionárius mozgalom. És nagyon nehéz ezt elmagyarázni. Először is ne higgyék, hogy – miként a legionárius mozgalom ellenesei állítják – kezdettől fogva a nácizmus vagy a fasizmus másolata lett volna. Honi mozgalomként, antikommunista diákcsoportosulásokból született meg – az utóbbiak egyikének Corneliu Zelea Codreanu volt a vezére. Történt azonban az ő életében valami súlyos dolog: egy bírósági tárgyaláson, miután vádat emelt ellene egy rendőrparancsnok, aki valóban durván bánt a korábban általa letartóztatott diákokkal (ütlegelte, szégyenteljes és elítélendő bánásmódnak vetette alá őket – ilyesmi előfordult a kommunizmust megelőzően is, csak kevésbé volt elterjedt), Corneliu Codreanu előrántotta pisztolyát és lelőtte a parancsnokot. Azóta, hogy Cuza idejében megölték a konzervatívok vezérét, Barbu Catargiut (a gyilkos kiléte máig nem derült ki, de nyilvánvaló, hogy azt, aki a fejedelem által szorgalmazott reformokkal szembefordult, azok ölték meg, akik a fejedelem oldalán állottak), vagyis 1863-tól a szóban forgó gyilkossáig nálunk nem fordult elő egyetlen politikai gyilkosság sem – ellenében a Balkánon bevett „szokásokkal”. A legionáriusok ellen épp ez a fő vádpont: *olyasmi jelent meg velük a román politikában, aminek nálunk nem volt hagyománya.*

szélsőjobbaldali pártok közül nálunk a legjellegzetesebb a legionárius mozgalom volt. Tekintve, hogy a mozgalom ideológiája egyesekben mindmáig rokonszenvet ébreszt, meg kell próbálnom elmondani, mi is volt a legionárius mozgalom. És nagyon nehéz ezt elmagyarázni. Először is ne higgyék, hogy – miként a legionárius mozgalom ellenesei állítják – kezdettől fogva a nácizmus vagy a fasizmus másolata lett volna. Honi mozgalomként, antikommunista diákcsoportosulásokból született meg – az utóbbiak egyikének Corneliu Zelea Codreanu volt a vezére. Történt azonban az ő életében valami súlyos dolog: egy bírósági tárgyaláson, miután vádat emelt ellene egy rendőrparancsnok, aki valóban durván bánt a korábban általa letartóztatott diákokkal (ütlegelte, szégyenteljes és elítélendő bánásmódnak vetette alá őket – ilyesmi előfordult a kommunizmust megelőzően is, csak kevésbé volt elterjedt), Corneliu Codreanu előrántotta pisztolyát és lelőtte a parancsnokot. Azóta, hogy Cuza idejében megölték a konzervatívok vezérét, Barbu Catargiut (a gyilkos kiléte máig nem derült ki, de nyilvánvaló, hogy azt, aki a fejedelem által szorgalmazott reformokkal szembefordult, azok ölték meg, akik a fejedelem oldalán állottak), vagyis 1863-tól a szóban forgó gyilkossáig nálunk nem fordult elő egyetlen politikai gyilkosság sem – ellenében a Balkánon bevett „szokásokkal”. A legionáriusok ellen épp ez a fő vádpont: *olyasmi jelent meg velük a román politikában, aminek nálunk nem volt hagyománya.*

Akkortól kezdve valóban üldözni kezdték ezeket a fiatalokat, akik mind az országban, mind a politikai életben mélyreható változásokra törekedtek. Codreanu – akit a rendőrpáncsnok meggyilkolása után egy népi ítélőszék felmentett – más, hozzá közel álló ifjakkal misztikus-vallásos légkörben létrehozta Mihály Arkangyal Légióját, amelynek később Vasgárda lett a neve. Mit akartak ezek az ifjak? Arról beszéltek, hogy meg akarják tisztítani az országot a mocskos politikai erkölcsöktől, felszámolni a zsidók és a szabadkőművesek kozmopolita, ártalmas befolyását, visszatérést hirdettek a valamikori népi, mitikus múlthoz. Némelykor olyan fordulatokkal éltek, amelyeket a mai ember erősen naivaknak érez („Teremtsünk az égen látható szent naphoz fogható országot” stb.). Codreanu, akit hívei „Kapitány”-nak neveztek, nemzeti viseletbe öltözve, olykor fehér lövon járta a falvakat, mint egy mesebeli hős. Egész magatartása valami ősi hangulatot árasztott –, ám akkor, a gazdasági válság és a politikai elbizonytalanodás óráiban, amikor a munkanélküliség magasra szökött a fiatal értelmiségiek körében, az ő némiképp gyermeketeg lelkesedésük olyanmire ragályosnak bizonyult, hogy rövidesen, mondhatni nemcsak az egyetemi ifjúság állott e mozgalom mellé, hanem papok, kézművesek, munkások is.

Akik most élnek, különösen az őszintén demokratikus érzelműek, nem tudják megérteni, hogyan lelkesedhettek ezért a mozgalomért olyan szellemi kvalitású személyek, amilyen a filozófus Nae Ionescu, a szintén kiváló Mircea Eliade vagy Emil Cioran, és még annyi sok, intellektusként és erkölcsi lényként értékes ember. Társadalmi összetételét tekintve, jöllehet kezdeményezői a néphez közel álló réte-

gekből verbuválódtak, a későbbiekben a toborzás minden társadalmi rétegre kiterjedt, s a mozgalom élharcosai között igen nagy számban fordultak elő „történelmi” nevet viselő személyek is, amilyen a Cantacuzino, Ghica, Sturdza, Manu név. Egyfajta kollektív vakság esete forgott fenn. Csak későn – jóval később, a háború tapasztalatán átesve – ébredtünk mi rá arra, hogy minden mozgalom, amely egyetlen pártot feltételez, szükségképpen gyilkoláshoz vezet. Annál inkább igaz, hogy a jelenlegi világ körülményei között a legionárius mozgalom felélesztése anakronikus és veszélyes eltévelyedésként hat.

Azt követően, hogy 1933-ban Hitler megnyerte a németországi választásokat, a legionáriusok annyira vadul fasiszta, antiszemita és nyugatellenes programmal készültek a hazai választásokra, hogy a liberális I. G. Duca, akit a király megbízott a választások megszervezésével, jónak látta megtiltani a Vasgárda részvételét a választásokon. Három héttel később három legionárius agyonlőtte a szinajai állomáson. Ennél is megmagyarázhatatlanabb gyilkosságra került sor 1936-ban, amikor egy tíztagú legionárius csoport (teológiai hallgatók!) lelőtte kórházi ágyán a mozgalomból kilépett Mihai Stelescut, majd holttestét fejszéssel feldarabolta és körbetáncolta (voltak etnológusok, akik ebben a szinte hihetetlen jelenetben a kabírok ősi rítusának emlékképét vélték felfedezni!). Mindamelllett a Légió további sikereket ért el, különösen amikor önkéntesek egy csoportja Spanyolországba utazott, hogy Franco oldalán harcoljon, ketten pedig – Moța és Marin – elesetek a harcmezőn. Ünnepléses temetési ceremóniájuk 1937 januárjában ország-világ számára megmutatta, mekkora méretet öltött a mozgalom. Az év végén,

1937 decemberében, a II. Károly által kijelölt miniszterelnök, a liberális Gheorghe Tătărescu nem nyerte meg a választásokat, ami példátlanul számított (csupán a szavazatok 36 százalékát szerezte meg a szükséges – törvény előírta – 40 helyett, amely biztosította a parlamenti többséget).

A KIRÁLY-DIKTATÚRA BEVEZETÉSE

E választási kudarcnak részben az volt az oka, hogy Iuliu Măniu Parasztpártja megegyezést kötött a Mindent a Hazáért néven választási listára került Légióval. Ennek az lett az eredménye, hogy a király két kis szélsőjobboldali párt vezetőjét (de nem a Légiót) bízta meg kormány-alakítással: Octavian Goga költőt és A. C. Cuza professzort, aki egy kifejezetten antiszemita párt élén állott.

Azt lehetne mondani, hogy a király csak azért bízta rájuk a kormányt, hogy lejárassa a szélsőjobbot, amikor pedig újabb válság áll elő – gazdasági-pénzügyi válság, amelyhez külföldi nyomás társult – feloszlassa a parlamentet, és bevezesse a király-diktatúrát (1938. február), majd még ugyanazon év végén Nemzeti Újjászületés Frontja néven egyedüli pártként létrehozza ezt a merőben mesterséges alakulatot.

A későbbi diktatúrákhoz mérten ma az lehet az érzésünk, hogy a király-diktatúra nem volt annyira kemény, mint az utána következők: a rövid ideig tartó legionárius kísérlet, Antonescu marsall diktatúrája, de különösen a negyvenöt évig tartó kommunista rendszer. Egyébként is a szerencse úgy hozta: alig egy-két évvel trónra kerülése után II. Károly hasznát húzhatta abból, hogy a világgazdaság állapota helyreállt, aminek hazánkra nézve is megvoltak a kedvező kö-

vetkezményei, úgyhogy uralkodása viszonylagos gazdasági fellendülést hozott, ebben az időben nagy építkezések folytak Bukarestben, s ekkor készültek az első aszfaltozott utak is az országban. Sajnos azonban erre a gazdasági boomra árnyékot vetett a gyanú, hogy a király környezete törvénytelen úton jut haszonhoz, ez a vád érte a király szeretőjét, a fölöttébb népszerűtlen Elena Lupescu asszonyt is, akiért a király elvált a görög királyi családból való Elena királynétól.

Térjünk vissza arra, ami a király-diktatúra idején a legionáriusokkal történt. II. Károly olyasmit tett, ami egy uralkodó részéről teljesen megengedhetetlen –, de bárki más részéről is, aki kormányoz –: úgy „szabadult meg” Codreanu karizmatikus személyiségétől, hogy megölette. Mialatt 1938 novemberében a király éppen hivatalos látogatáson volt Hitlernél, megrendezték a börtönben fogva tartott Codreanu szökését – politikai perben ítélték korábban börtönbüntetésre –, majd megfojtották mindazokkal együtt, akik részt vettek I. G. Duca és Stelescu kivégzésében. A „Kapitány” likvidálása és a mozgalom főbb vezetőinek letartóztatása a Légió széteséséhez vezetett, és így lett annak első számú vezetője egy közép-szerű cselszövő, Horia Sima. Tíz hónappal Codreanu letartóztatását követően, néhány héttel a második világháború kitörése után (1939 szeptemberében) bekövetkezett a legionáriusok bosszúja: Armand Călinescu miniszterelnök meggyilkolása. Károly emberei erre majdhogynem középkori módszerekkel válaszoltak: a merénylőket helyben agyonlőtték, holttesteiket pedig napokig hagyták heverni az utcán, szinte találomra többszáz embert végeztek ki országszerte. Vadul beindult az erőszak spirálja.

A RIBBENTROP-MOLOTOV PAKTUM (1939. AUGUSZTUS 23.):
 A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSE. A második világháború kitörésétől kezdve a király-diktatúrát nem választja el hosszú idő a második világháború kitörésétől, amelynek közeledtét az emberiség évről évről jobban érezte Hitler hatalomátvétele (1933) óta. Hitler 1936-ban visszafoglalta a Ruhr-vidéket, amely a Versailles-i békeszerződés értelmében demilitarizált övezet volt. Következett 1938 márciusában a német földnek tekintett Ausztria megszállása (*Anschluss*), majd ugyanazon év szeptemberében az tett pontot a Berlin-Róma tengely és az angol-francia politikai vezetés közötti feszültség végére, hogy ez utóbbiak a müncheni egyezményben beleegyeztek Csehszlovákia feldarabolásába, mivel úgy ítélték meg, hogy a katonai összecsapásra még nem készültek fel. (Németország annektálta Csehszlovákia mintegy harmadát, a Szudéta-vidéket, Magyarország megkapta Dél-Szlovákiát, Lengyelország pedig Teschen tartományt.) De Hitler 1939. március 15-én Csehszlovákia fennmaradó részét is elfoglalta. Csehország német protektorátus lett, Szlovákia pedig – a magyaroknak adott déli részt és Kárpát-Ukrajnát leszámítva – elvileg függetlenné vált. Az angolok és a franciák ezúttal sem tettek semmit. A Csehszlovákiát, Romániát és Jugoszláviát tömörítő Kis-Antant, amely létrehozása (1920) óta soha nem képviselt tényleges katonai erőt, ezennel semmivé lett, a Harmadik Birodalom fékezhetetlen előretörése pedig arrá kényszerítette Romániát, hogy kereskedelmi egyezményt írjon alá a németekkel, s ezzel szinte kizárólagos kliensükké váljon.

A egész világ elképedve értesült arról, hogy a mindenki által halálos ellenségeknek vélt Németország és Szovjetunió 1939. augusztus 23-án megneemtámadási egyezményt írt alá egymással. (Utólag derült ki, hogy az egyezmény tartalmazta Lengyelország felosztását, továbbá a németek beleegyezését, hogy a Szovjetunió visszafoglalja Besszarábiát.) Az egyezményt a két külügyminiszter írta alá, azóta is Ribbentrop-Molotov paktum néven ismeretes. Alig egy hét elteltével Németország – hatalmas katonai erőket felvonultatva – hadüzenet nélkül megtámadta Lengyelországot. Ürügyként a többségében németek lakta Danzig (Gdansk) kikötője és a várost Németországtól elválasztó folyosó visszaszerzésére hivatkozott. Franciaország és Nagy-Britannia, mivel szerződésben szavatolták Lengyelország védelmét, 1939. szeptember 3-án hadat üzent Németországnak. Így kezdődött a második világháború, amely tovább tartott, mint az első, és több tízmillió emberáldozatot követelt. Mivel azonban légi erejük alatta maradt a németekének, és mivel a német határt végig betonból épült erődítés védte (Siegfried-vonal), a franciák és az angolok nem vállalkoztak azonnal a németek elleni támadásra. Németország végrehajthatta a Lengyelország elleni villám-háborút. Hősies ellenállását követően, miután keletről a szovjetek részéről is támadás érte, Lengyelországot a két agresszor szeptember 28-án felosztotta egymás között. Németország egyszerűen legyőzhetetlen hatalomnak látszott. Mit tehettünk volna mi, románok, ebben a politikai összképben? Franciaország és Nagy-Britannia a mi függetlenségünket is szavatolta, de mit ért az mindezek után?

A németek 1940. május 10-én támadásba lendültek a franciák és az angolok ellen. A holland semlegesség megsértésével észak-dél irányban áthaladtak Belgium területén, megkerülték a franciák védműveit (Maginot-vonal) – a némileg felkészületlen Franciaország néhány hét leforgása alatt összeomlott.

A SZOVJET ULTIMÁTUM (1940. JÚNIUS 26.). A BÉCSI DIKTÁTUM (1940. AUGUSZTUS 30.)

Ezeknek az eseményeknek a következményeit azonnal megéreztek. A franciákkal megkötött fegyverszüneti egyezmény (1940. június 17.) után egy héttel a Szovjetunió ultimatív jegyzékben szólította fel Romániát, hogy azonnal adja át Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Rendkívül drámai pillanat volt ez. II. Károly, lévén hogy a parlament már nem működött, kénytelen volt legalább a koronatanácsot – ezt a régi, most újra elővett intézményt – összehívni. Sietve huszonegy személy gyűlt össze. Harminchat óra állott rendelkezésünkre, hogy válaszoljunk az ultimátumra. Hogyan védhetnénk még egy 650 kilométer hosszúságú határt a Romániánál hússzor nagyobb hatalommal szemben? Telefonon azonnal a német külügyminiszterhez fordultunk: lépjen közbe az oroszoknál, hogy tárgyalásokat kezdhesünk. A németek és az oroszok között azonban érvényben volt a megkötött szerződés. Hitler üzenete úgy szólt, hogy haladéktalanul engedjünk. Amikor néhány óra múltán a koronatanács másodszor is összeült, huszonegy tagja közül már csak haton voltak azon a véleményen, hogy álljunk

ellen, bármi történjék is – Nicolae Iorga volt az egyik, egy besszarábiai történész, Ștefan Ciobanu a másik. Évtizedek teltek el azóta, és én még most, amikor pedig ismerjük a Ribbentrop-Molotov paktum titkos záradékát (amely engedélyezte, hogy a szovjetek a Prut vonaláig nyomuljanak), most is azon töprengök, vajon nem annak a hat személynek volt-e igaza? Vajon nem tettük volna-e jobban, ha aznap kijelentjük, hogy ellenállunk? A háborút egy hét alatt elvesztettük volna, néhány tízezer halottunk lett volna, de bejöttek volna a németek, mivel – és ezt az akkori politikusok is felmérhették – nem törődtek volna bele abba, hogy a Ploiești-i kőolaj az oroszok kezére jusson, hiszen a Szovjetunió elleni háborúra készültek. Ez tudott dolog volt, Hitler már évekkel korábban meg is írta a *Mein Kampf*-ban. Egyszer világos: ha engedtük volna, hogy a németek elfoglalják az ország többi részét, ugyanabba a helyzetbe jutottunk volna, mint Lengyelország, vagyis a háború alatt megszállva tartott volna a két agresszor nagyhatalom, ám becsületünkön nem esett volna folt. Van egy olyan elv, amelytől nem lett volna szabad eltérnünk: egy talpalatnyi földet sem feladni puskalövés nélkül. Véleményem szerint ez volt az elmúlt ötven évben elkövetett nagy politikai tévedésünk. Küzdenünk kellett volna 1940-ben az oroszok ellen, még ha egy hétnél nem tartott volna is tovább. Miután ugyanis átengedtük az oroszoknak Besszarábiát és Észak-Bukovinát, le kellett mondanunk Észak-Erdélyről is. A németek az asztalra csaptak, mi pedig átengedtük a magyaroknak fél Erdélyt (Bécsi diktátum), a bolgároknak Dél-Dobrudzsát, vagyis néhány hónap leforgása alatt egyetlen puskalövés nélkül elvesztettük az ország egyharmadát!

Ismétlem azt, ami a meggyőződésem: harcolnunk kellett volna. Először azért, mert azt *kellett tennünk*; másodszor azért, mert utólag mérlegelve, a dolgokat, arra a belátásra juthatunk, hogy amennyiben a védekezést választjuk, az kisebb katasztrófát zúdított volna az országra. Lényegesen kevesebb embert veszítettünk volna, mint amennyit a későbbiekben a két hadjárat során elvesztettünk – előbb orosz földön, a Kaukázus környékén és Sztálingrádnál, majd a nyugati hadjáratban, egészen Prágáig. De különösképpen azért, mert sokkal nemesebb színben tűntünk volna fel a világ előtt, az pedig *életfontosságú az önbecsülés tekintetében*. Attól fogva, hogy engedtünk 1940. június 27-én, szinte azt lehet mondani, hogy minden balul ütött ki, és mindenkinek alkalmat szolgáltatottunk, hogy rossz véleménnyel legyen rólunk: a szerbek és a görögök – régi barátaink és szövetségeseink – felróhatják nekünk: megengedtük a németeknek, hogy az ország területéről hátba támadják őket, hagyományos nyugati szövetségeseink nem bocsátják meg nekünk, hogy Besszarábia és Bukovina visszaszerzése érdekében a németekkel szövetkeztünk, az oroszok afölött nem térnek napirendre, hogy kis ország létünkre merésztük betenni a lábunkat a „szent orosz földre” és a Volga partjáiig nyomulni, a németek ellenérzését az táplálja irányunkban, hogy 1944. augusztus 23-án „elárultuk” őket! Egy szó mint száz: mindenki szemében rossz benyomást keltünk, s ennek egyedül az a végzetes, 1940. június 27-én elkövetett hiba az oka.

Erre mindig azt szokták nekem válaszolni, hogy az ilyen gondolatmenet nem ér semmit. A történelmet nem lehet újraírni, nem lehet „megjósolni”, mi lett volna „ha...”. Így igaz. Csakhogy a történésznek nem áll a rendelkezésére más

eszköz, ha *ítélkezik* valamely múltbeli döntés értékéről, mint az, hogy a lehető legésszerűbb módon elképzei, mi történt volna, ha akkor eltérő döntés születik. (Ezt az elmejátékot az angolszászok „kontrafaktuális” történetírásnak nevezik, ami annyit tesz: „a megtörtént tényekkel ellentétes feltételek elgondolása”).

ANTONESCU TÁBORNOK ÉS A NEMZETI-LEGIONÁRIUS ÁLLAM

Térjünk vissza a tényekhez. Az ország háromszori, székelyteljes megcsonkítása után II. Károlynak nem volt más választása, mint lemondani és külföldre távozni. A hatalmat Antonescu tábornok vette át, ez a kemény, elszánt, becsületes férfiú, aki csak a Légióval – annak maradékával – alakíthatott kormányt, s ez 1940-ben elvezetett a Nemzeti-Legionárius Államhoz, amelyben Antonescu lett a kormányfő, a kormány tagjainak fele pedig a legionáriusok közül került ki.

Természetesen szövetséget kellett kötnünk a németekkel, azt is el kellett fogadnunk, hogy csapatokat vezényelnek Romániába – színleg azért, hogy katonáinkat kiképezzék, de valójában azért, hogy itt készítsék elő a Balkán lerohanását és az oroszok elleni háborút.

Alig telt el néhány hónap, s Antonescu tábornok és a legionáriusok között megromlott a viszony. Ez utóbbiak túrhetlen módon viselkedtek: létrehozták a maguk párhuzamos politikai rendőrségét, erőszak-cselekményeket követtek el a zsidókkal szemben, a „románosítás” ürügyén elvették és egymás között elosztották javaikat. Meggyilkoltak egy egész sor korábbi minisztert (1940 novemberében a jilavai börtön-

ben hatvan egykori minisztert és főtisztviselőt öltek meg). A legnagyobb megrendülést a nagy történész, Nicolae Iorga meggyilkolása váltotta ki (1940. november) – ettől a perctől fogva világossá vált, hogy Antonescu tábornok elhatározta: megvágik a legionáriusoktól. 1941. januárjának végén, két napon át kisebb polgárháború zajlott – az Antonescuhoz hű katonaság leverte a legionáriusokat. Antonescu előzőleg biztosítékot kapott, hogy a németek nem szólnak bele az ügybe – miután néhány hónapon át figyelemmel kísérték a belpolitikai helyzetet, a németek arra a következtetésre jutottak, hogy az Oroszország elleni háború előestéjén több hasznuk származik abból, ha Antonescu katonás fegyelmét választják, nem pedig a legionáriusok képviselte káoszt. Közülük néhányan Németországba menekültek, a többieket táborokba vagy börtönbe zárták, netán csak nyilvántartásba vették, s később szabadultak meg tőlük így vagy úgy, például kiküldték őket a frontra, az első vonalba, amikor beléptünk a háborúba. Ezzel véget ért nálunk a legionáriusok uralma.

Antonescu diktatúrája még kíméletlenebbül bánt bizonyos politikai, társadalmi vagy etnikai csoportokkal. A Szovjetunió elleni háború megindítását követően, azon a címen, hogy Besszarábia és Észak-Bukovina zsidósága egészében véve kedvezően fogadta a bevonuló szovjeteket, sőt, helyenként bűncselekményeket hajtott végre a román hadsereg ellen, Antonescu elrendelte a két tartomány teljes zsidó lakosságának a Dnyeszteren túlra történő deportálását.

Minden magyarázat nélkül az ország más vidékeiről zsidók további csoportjait is közéjük sorolták, valamint nagyszámú cigányt – pontos számukat máig sem ismerjük. E tömeges deportálás becslések szerint 150 ezer embert érin-

tett – őket a szó szoros értelmében kivetették a világból és magukra hagyták, anélkül, hogy bár fedél lett volna a fejük felett. Háborús övezetről lévén szó és ismervén az előrenyomuló német hadsereg kegyetlen magatartását, majdhogynem lehetetlen felbecsülni a halottak és az eltűntek végleges számát. Ezt a borzalmas intézkedést ma *olyan bünténynek tekintik, amely nemcsak Antonescu és kormánya rovására írható, hanem egész nemzetünket terheli*. Be kell vallanom, hogy nekem akkor a leghalványabb sejtésem sem volt erről a tragédiáról.

Hozzá kell azt is tennem, hogy a következő években a marsall magatartása a zsidó kisebbség irányában megváltozott. Noha a német kormány több ízben felszólította, hogy adja ki a nálunk élő zsidókat, 1942–43-ban ő ezt rendszeresen megtagadta, sőt elő is mozdította a Nyugaton vagy Észak-Erdélyben élő zsidók mentését. Eltérően tőlünk, a magyar kormány 1944 tavaszán engedett a nácik követelésének, és átadta nekik az észak-erdélyi zsidókat – szintén mintegy 150 ezret –, akik közül alig maradt túlélő. Antonescu 1943-as viselkedése azonban kevésbé ismert Nyugaton, de még ha tudnak is róla, nem változtat azon, amit 1941-ben tett.

HÁBORÚ A KELETI FRONTON (1941. JÚNIUS)

Németország 1941. június 22-én megtámadta Oroszországot, mi pedig a németek oldalán harcoltunk. Én is ott voltam az első napon a frontvonalban. Fiatalok voltunk mind egy szálig, lelkesített bennünket a tudat, hogy lemoszuk magunkról az előző évben elszenvedett szégyent, visszaszerezzük Besszarábiát és Bukovinát. Azt hittük, hogy a német hadsereg

oldalán könnyen megnyerjük a háborút, helyett azonban drámai fordulatok következtek, Antonescu ugyanis (akit a hadba lépéskor marsallá léptettek elő) nem érte be Besszarábia és Észak-Bukovina visszaszerzésével, nem állott meg az országhatárnál, ahogyan a finnek tették. Folytatni akarta a harcot a németek oldalán abban a reményben, hogy ha megnyerik a háborút, visszaadják nekünk, mint hűséges szövetségesnek, legalább Észak-Erdély egy részét. Ez a politikai hiba, mint holmi fogadás, vitt minket tovább, s így jutottak el csapataink egészen Sztálingrádig, a Volgáig, a Kaukázus térségébe. Amikor pedig fordult a hadi szerencse, és Sztálingrádnál bekövetkezett a német csapatok drámai bekerítése (beleértve a román hadosztályokat is), akkor elszenvedtük egész történelmünk legnagyobb katonai vereségét. Több százezer emberünk veszett oda – halottak, sebesültek, fagyhálál áldozatai, fogságba esettek. Nemzeti tragédia volt az, amelyért soha nem kárpótolt semmi. A németek megítélése szerint mi okoztuk Sztálingrád bekerítését, nekünk meg nem voltak saját, a visszavonuláshoz szükséges eszközeink. Lassan világossá kezdett válni, hogy Németország elveszti a háborút, nekünk pedig ki kell szállnunk belőle.

Minden tisztánlátó politikus megértette, hogy a németek nem nyerhetik meg a háborút. Az éleslátóbbak már egy évvel korábban rájöttek erre, amikor az Egyesült Államok a japán provokációt követően belépett a háborúba. Az, hogy a világ legnagyobb ipari hatalma Nagy-Britannia és a Szovjetunió oldalán beszállt a játékba, szükségképpen a vég kezdetét jelentette Hitler nagyraágyó tervei szempontjából. A diktátor azonban lényege szerint vak. A hallatlan erejű amerikai ipar, amely egyik napról a másikra hallatlan méretű katonai

potenciállá változott, eldöntötte a háború sorsát. A szovjet csapatokat sok ezer amerikai gyártmányú teherautó szállította a sztálingrádi ütközet helyszínére. A német városokat amerikai repülőgépek tízezrei bombázták romhalmazzá. Emlékszem, amikor az amerikai hadbalépés kezdetén értesültem, hogy Roosevelt elnök azzal dicsekedett: hetente ezer repülőgépet fognak gyártani, azt hittem, hogy ez szintizta nagyzás. Egy évvel később tudni lehetett: az Egyesült Államokban legyártották az 52 ezer repülőgépet egy év alatt, és tíznaponként állítottak elő egy-egy utasszállító hajót (*Liberty Ship*).

Sztálingrád eleste után (1943. február) tapogatózások kezdődtek előbb a szövetségesek irányában, majd a szovjetek felé is, mind az Antonescu-kormány, mind a Iuliu Maniu vezette ellenzék részéről – ezeket titokban Mihály király is támogatta. A szovjetek 1944 április-május havában eljuttatták hozzánk a fegyverletétel végleges feltételeit. Antonescu marsall azonban nem tudta elszánni magát még akkor sem, amikor a szovjet csapatok Moldvát félig már elfoglalták, és 1944. augusztus 20-án mélyen áttörték a román-német frontvonalat. Egyrészt nem kívánta megszegni Hitlernek tett katonai fogadalmát, másrészt egyre abban reménykedett, hogy kedvezőbb stratégiai pillanatban teheti meg ezt a lépést. Az ellenzék viszont attól tartott, hogy minden további halogatás utolsó esélyeinket is romba döntheti azt illetően, hogy a szövetségesek és a Szovjetunió visszaadják nekünk Észak-Erdélyt a háború lezárultával.

1944. AUGUSZTUS 23. – ANTONESCU LETARTÓZTATÁSA ÉS AZ „ÁTÁLLÁS”

Mihály király 1944. augusztus 23-án, a délutáni órákban, amolyan palóta-forradalmat hajtott végre a nemrég létrejött Nemzeti Demokrata Tömb támogatásával (amelyben a Parasztpártot Maniu, a liberálisokat Dinu Brătianu, a szociáldemokratákat Titel Petrescu, a kommunistákat Lucrăţiu Pătrăşcanu képviselte). Miután Antonescu megtagadta, hogy haladéktalanul fegyverszünetet kössön a szovjetekkel, a király leváltotta a miniszterelnökségből és letartóztatta. Parancsot adott, hogy a hadsereg azonnal szüntesse be az oroszok elleni harcot, és felszólította a németeket, hogy hagyják el az ország területét. Mivel a németek ennek a felszólításnak nem tettek eleget, és Ploieşti mellett állomásozó légierjük egységei támadást intéztek a főváros ellen, fegyvereinket korábbi szövetségesünk ellen kellett fordítanunk. Nehéz pillanat volt ez a hadsereg számára, de a király parancsát habozás nélkül végrehajtották. Ezzel elkezdődött a nyugati irányban folytatott háború, amelynek során további néhány százezer embert veszítettünk, de visszaszereztük Erdélyt. Benyomultunk Magyarországra és eljutottunk egészen Csehszlovákiáig. Ilyenformán a szovjetek és a nyugati országok szövetségesei voltunk, mindamelllett a „közös hadviselő” („cobeligerant”) státust, amely a békétárgyalások alkalmával bizonyos jogokkal járt volna, nem kaptuk meg. Amellett az országot megszállta az óriási szovjet hadsereg, amely úgy vélte, azt tehet nálunk, amit akar. Történelmünk új korszaka kezdődött: azáltal, hogy a szovjetekkel szemben elvesztettük a háborút, kénytelenek voltunk – a szövetsége-

sek ígéretei ellenére, hogy megvédelmezzük – elfogadni a Moszkva által ránk kényszerített rendszert.

A NEMZETKÖZI HELYZET 1945 UTÁN. A JALTAI EGYEZMÉNY (1945. FEBRUÁR)

Hogyan megértsük azt, ami az országban az elmúlt ötven év folyamán történt, ismét vetnünk kell egy pillantást a nemzetközi helyzet alakulására. A háború 1945 augusztusában ért véget, amikor az amerikaiak ledobták az atombombát Hirosimára és Nagaszakira. Németországot –, amely romokban hevert a szövetségesek légierijének három éven át tartó bombázásai következtében – megszállták keleten az oroszok, nyugaton pedig az amerikai, angol, francia szövetséges erők. Ám Kelet-Németországgal együtt az oroszok megszállták egész Kelet-Európát is: Lengyelországot, Csehszlovákiát, Magyarországot és Bulgáriát. Az egyezmény, amelyet a három „nagy”: Roosevelt, Churchill és Sztálin írt alá a Krím-félszigeten fekvő Jaltában 1945 februárjában, azt irányozta elő, hogy a német uralom alól felszabadított országokban szabad választásokat tartanak. Hogyan értelmezték a szovjetek a szabad választásokat – ez köztudott. Fokról fokra mesterséges politikai mozgalmakat hoztak létre. Amikor az oroszok hozzánk bejöttek, a kommunista párt összesen 900 tagot számlált. Felvethető: azért csak annyit, mert a párt illegálisban működött. Viszont a betiltását az váltotta ki, hogy egy idegen hatalom zsoldjában állott, amely el akarta rabolni tőlünk Besszarábiát, ennél fogva logikusnak látszott, hogy a két világháború közötti kormányok nem engedélyezik egy olyan párt működését, amely egy szomszédos

hatalomtól függ, és kész elidegeníteni az ország egyik tartományát. Ez magyarázza, hogy mivel illegálisan működött, oly kevés tagot számlált. Ám alighogy itt volt a szovjet hatalom, ezerszám lettek kommunisták, mintha a földből nőttek volna ki. Talán korábban szimpatizánsok voltak, nagyrészek azonban csak azért lett kommunista, hogy a győztes oldalára, a hatalom birtokosának oldalára kerüljön. Kitaláltak különféle népi mozgalmakat, utcai tüntetéseket rendeztek, a kormány lemondását követelték – így azután csak nagyon rövid ideig hihettük azt 1944. augusztus 23-át követően, hogy visszatérhetünk a normális parlamenti élet keretei közé. Mihály királyt 1945. március 6-án kényszerítették, hogy cserélje le a kormányt. Az Antonescu-ellenes Rădescu tábornok állott a kormány élén. A királyt felkérte a szovjet külügyminiszter-helyettes, Andrej Visinszkij (származására nézve lengyel!), ökölrel verte az asztalt, az épület tankokkal volt körülvéve, és a király kénytelen volt elfogadni, hogy az oroszok által kijelölt személy legyen az új miniszterelnök: Petru Groza. Ez a polgár, ez az erdélyi bankár, aki rokoniszenvézett a kommunistákkal, és derék embernek látszott, valójában – elnézést kérek a szóért – egy fajankó volt, akit a kommunisták mozgattak. Ő segítette hozzá a kommunistákat, hogy 1945-től 1947 végéig átvegyék a hatalmat. Hiába próbált a király e közel három esztendő alatt – elméletileg angol-amerikai segítséggel – ellenállni a szovjet nyomásnak. A kormány egyre inkább a kommunisták kezébe került, akik egymaguk hozták meg a döntéseket, elkobozták a földeket, szovjet mintára elkezdték az erőszakos kollektivizálást, kisajátították az ipari javakat és így tovább.

Önök erre azt mondhatják: „Jaltában az angolok és az amerikaiak kiárusítottak minket.” Miért nem vettek védelmükbe? Olyan nézőpontot adok elő, amely némiképp eltér attól, amely évek óta olvasható a sajtóban és a politikai irodalomban. Ne feledjük, hogy a nagy nyugati demokráciákban, amilyen az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, nem diktátor irányít mindent, még csak nem is teljes hatalmú kormány. Az országnak parlamentje van, hallatja szavát a közvélemény. Újra háborút indítani, ezúttal a korábbi szövetséges ellen, még ha az Európában visszaéléseket követ is el – 1945-ben ennek még a gondolata sem merült fel egy angol vagy egy amerikai fejében, miután öt éven át folyt a háború Európában, Afrikában és a Távol-Keleten. Másrészt a nyugatiak azt gondolták, hogy a Jaltában aláírt egyezmény szabad választásokról szólt. Jóllehet nálunk az 1946-ban tartott választást meghamisították, ők ezzel nem indokolhatták meg egy új háború kirobbantását.

Akkori politikusaink, élükön Iuliu Maniuval, és persze maga a király is, eleinte meglepetéssel, azután elképedéssel szemlélték, mennyire erélytelenül reagálnak a szövetségesek arra, hogy az oroszok egyre durvábban megsértik a közösen aláírt egyezményeket és a nemzetközi dokumentumokban vállaltakat. Úgy viselkedtek Romániában – mialatt katonáink velük vállalva harcoltak a nyugati fronton –, mint egy végleg meghódított országban. Románok tízezreit deportálták Besszarábiából és Bukovinából, elhurcoltak több tízezer szászt és svábot Erdélyből és a Bánságból, kitermelték bányáinkat az utolsó grammig (különösen az atombomba előállításához szükséges urániumot), éveken át ők irányították a háttérből a kommunista kormányt tanácsosaikon keresztül,

akiket beültettek minden kulcsfontosságú központba. Az angolokat és az amerikaiakat azért illetheti a legsúlyosabb vád: még annyi bátorság sem volt bennük, hogy tisztességesen figyelmeztessék Maniut és a román ellenzéket: nem tehetnek semmit, kellő megfontolás alapján arra az egyértelmű elhatározásra jutottak, hogy – számolva a kockázatokkal – nem lépnek közbe az adott helyzetben. Sikerült volna talán ez esetben hiábavaló áldozatokat elkerülnünk.

Abban a meggyőződésben, hogy Amerika hatalma – a nyugati országok segítségével – nagyobbak bizonyul Oroszországnál, azt reméltük, hogy a megváltás négy-öt éven belül bekövetkezik. Negyvenöt évet kellett rá várunk! Ilyen a történelem. Hosszú időtartamokban fejt ki munkáját, az egyéni sorsokat pedig kíméletlenül széttiporja. A Szovjetunió belülről összeroskadt, mivel a kommunizmus képtelennek bizonyult arra, hogy életképes gazdaságot teremtsen.

A KOMMUNISTA RENDSZER ERŐSZAKOS BERENDEZKEDÉSE

A szovjet megszállással kezdődő korszak teljesen felforgatta a román társadalom értékrendjét. Szellemi és politikai elitünk java része vagy megsemmisült a börtönökben és a Duna-Fekete-tenger csatornánál, vagy arra kényszerült, hogy elhagyja az országot. Olyan terrort vezettek be, amelyet még el sem tudnak képzelni azok, akik nem éltek át. Az emberek egyféleképpen gondolkodtak és másféleképpen beszéltek. Amolyan tudathasadásos állapotban éltek, és ez így ment negyvenöt éven keresztül.

Voltak természetesen a rendszernek eredményei is, például számottevően csökkent az írástudatlanság. De amikor

a közoktatás kizárólag egy idegen, hamis ideológia szolgálatában áll, a gondolkodás szabadságát pedig kíméletlenül felszámolják, azzal nem semmisítik meg a betűvetés képességével járó hasznot?

Kibővült az aszfaltozott utak hálózata (gyatra kivételben), megkétszereződött a vasútvonalak hossza, de különösen sok gyárat építettek, erőnek erejével felgyorsítva az ország iparosítását, ami óhatatlanul elhamarkodott, nagyon rossz minőségű urbanizációhoz vezetett. Egyszóval mindent rosszul csináltak. Az a kijelentés, hogy e korszak eredményei a kommunista rendszer nélkül nem születhettek volna meg, egyszerűen nevetséges. Például a háború okozta pusztítások után Nyugat-Európa újjáépítésére az amerikaiak beindították a híres „Marshall-tervet” (amely egy volt tábornok, vezérkari főnök, később külügyminiszter nevét viseli). A gazdasági segélynek ez a több évre kiterjedő terve tette lehetővé Európa nyugati felé számára, hogy újra normális állapotok közé kerüljön. Amikor térségünk némelyik kommunista országa – például Csehszlovákia – bejelentette, hogy bekapcsolódik ebbe a programba, a Szovjetunió ezt határozottan megtiltotta. Gondoljanak bele, mekkorát változott volna az ország, ha részesedhet ebből az égi mánnából! Ehelyett a hírhedt Szovromok útján a szovjetek annyit szípoloztak, amennyit tudtak, ránk kényszerítették a szovjet típusú gazdaságot, a maga kóros ipari szerkezetével.

Az esztelen gazdaság-irányítás akkor érte el a tetőfokát, amikor Ceaușescu váltotta fel Gheorghiu-Dejt a párt és az ország élén. Kezdetben nem volt annyira brutális, mint elődje – Gheorghiu-Dej idejében ugyanis Lenin téziseit követve módszeresen szétverték minden, valamennyire öné-

zetes társadalmi réteget, nemcsak a magasabb társadalmi osztályok szintjén, hanem falvakon is, ezrek, tízezrek haltak meg a börtönökben, a Duna-Fekete-tenger csatornánál, deportálásban stb. – idővel azonban Ceaușescu teljesen elvesztette a józan mértéket. Műveletlen volt, ám ravasz és becsvágyó, s jól értett a politikához, nemcsak a belügyek terén; saját diktatórikus hatalmának megszilárdítását illetően, hanem a külügyekben is, azt az érzést keltve a Nyugat nagy politikusaiban, amilyen például de Gaulle tábornok volt vagy Nixon elnök, hogy igyekszik kiszakítani Romániát a szovjet harapófogóból. E próbálkozásai során sohasem ment azonban oly messzire, hogy aggodalmat ébresszen a Kreml uraiban. Sőt, az is valószínű: beleegyezésüket adták, hogy a Szovjetunió csatlósai közül Románia legyen az a láncszem, amely őrzi a kapcsolatokat olyan, ellenségesé vált államokkal, mint Izrael, Albánia vagy Kína. Ugyanakkor az állítólagos függetlenség leple alatt Ceaușescu hagyta, hogy kémiszolgálatát látványos műveleteket hajtson végre Nyugaton, amelyek nyilvánvalóan a szovjet titkosszolgálatoknak hajtottak hasznot. Ceaușescut felkészületlen és gátlástalan opportunisták vették körül és bátorították, akik képtelen fejlesztési terveket sugalmaztak neki – ilyen volt például az a döntés, hogy hatalmas acélgyárak épüljenek egy olyan országban, ahol hiányzik a két szükséges alapanyag: a vas és a szén, s nem áll rendelkezésre elegendő energia sem, még hozzá akkor, amikor az acél iránti kereslet visszaesően volt a világpiacon a forradalmi új technológiák bevezetése következtében. A gazdaság tervezésében elkövetett egész sor egyéb tévedése mellett faraonikus építkezésekbe kezdett a fővárosban – a kommunista világ szintén elmebajos vezetői,

például Mao Ce Tung és Kim Ir Szen mintájára. Hány iskolát, kórházat, utat lehetett volna építeni azokból a milliárdokból, amelyeket egy teljes bukaresti városnegyed (hallatlanul embertelen) lebontására és a „Nép Háza”-nak nevezett szörnyűséges épület felemelésére fordítottak, azzal a fényűző körúttal együtt, amelynek hossza és szélessége meghaladja a párizsi Champs Élysées-t! A kommunista propaganda nagydobra verte ezeket a „megvalósításokat”, holott akkor, ha a gazdaság egészségesen fejlődik, mint a két világháború között, ma sokkalta előbbre tartanánk.

Habár olyan válsággal küzdünk, amelynek eredete éppen a gazdaságirányítás súlyos tévedéseiben keresendő, az én szememben mégsem ez a kommunista rendszer legtragikusabb öröksége. Hanem az, hogy ez a fél évszázad megrontotta a lelkünket.

Az a rendszer, amelyben a hazugság lett a kormányzás módszere, a terror a legtöbb emberben gyávaságot szült, s csak néhányban óvatlan bátorságot, a rendszer, amelyben erénynek számított a feljelentés, a lopás pedig, legyen bár szó az állam vagy a szomszéd javairól, végül jogosnak minősült az állandó nélkülözés és a felettések példájára elharapózó csalás következtében – egy ilyen rendszernek szükségképpen mély nyomokat kellett hagynia az emberek gondolkodásában és viselkedésében.

Fő akadálya mindéz beilleszkedésünknek egy új világba. Annyira mélynek, annyira általánosnak vélem a kórt, hogy nem is tudom, sikerül-e a mostani fiatal nemzedéknek lebírnia. Nehezebb helyrehozni a megcsúfolt erkölcsiséget, mint a kiöregedett üzemeket. Lehet, hogy majd csak a következő nemzedékek nyerik vissza az egyensúly állapotát, ha kellő

határozottsággal érvényt szereznek a becsület, az adott szó és a felebarátaink iránti tisztelet kultuszának.

Ami a politikát illeti, abban reménykedem, hogy ki fog fejlődni a civilizált parlamenti rendszer. A sajtó sokat szidja a parlamentet, a „politikuskat” – mondhatják erre. Emlékeztükbe idézem Winston Churchill mondását: szörnyű a parlamentáris rendszer – csak épp minden ismert közül a legkevésbé rossz.

Reménykedem továbbá betagozódásunkban a nagy európai közösségbe, az egységes Európa nagy családjába, amelyben a tizenöt-husz évvel korábban csatlakozottak bámulatos előrelépést tettek meg. A saját szemémmel láttam: a mai és a húsz évvel ezelőtti Görögországot nem lehet ugyanazon a napon emlegetni. Még nagy és gazdag országok is, amilyen Franciaország, teljesen átlényegültek gazdasági tekintetben, amióta (sok belső ellenállást leküzdve) létrehozták ötven évvel ezelőtt az uniót. Ott vár országunkra is a jövő.

Nem mintha naiv módon eszményíteniünk kellene a Nyugatot. Ám minden nép szelleme alkalmas arra, hogy saját örökségét hozzá tudja igazítani egy szélesebb együttesbe való betagozódáshoz. Hiszek abban, hogy politikai ügyességünk nemcsak abban lesz segítségünkre, hogy bekeverüljünk e nagy, kontinentális együttesbe, hanem abban is, hogy élvonalbeli szerepet játsszunk benne. Ez az én hitem. A jövőendő nemzedékekre vár, hogy ez beteljesedjék.

UTÓSZÓ

Ezzel a mondattal jellemezte a románokat egyik 20. századi történészük: ők az újlatin nyelvet beszélő népek között az egyedüli, amely ortodox hitű. Helytálló jellemzés, amelyben benne foglaltatik e nép születésének kettős sajátossága: története a Római Birodalom kebelében kezdődött – ez magyarázza a román nyelv kialakulását –, majd pedig a Bizánci Birodalom hatáskörében alakult tovább – ezért kapcsolódott egyháza a keleti kereszténységhez.

A történelem úgy hozta, hogy a magyarok és a románok bő ezer éve egymás közelében élnek, részben egyazon szárlásterületen osztoznak. A két nép sorsa a középkor századaiban hol egymástól független, párhuzamos pályákon haladt, hol többé vagy kevésbé szorosan összekapcsolódott és egybefonódott. Függett ez elsőként attól, hogyan alakultak saját politikai realitásaik és hatalmi viszonyaik. De mindvégig annak is meghatározó szerepe volt, miként kerültek összeütkezésbe a szomszédságukban ható erőkkel – birodalmakkal és népmozgásokkal –, valamint az egész Európára kiterjedő politikai, gazdasági, szellemi törekvésekkel.

Történelmük alakulását tekintve egyformán beszélhetünk alapvető egyezésekről és különbségekről. Az egyezések sorában alighanem az első helyen áll: mindkét nép büszke arra, hogy viszonylag nem nagy lélekszáma ellenére sikerrel állta a történelem viharait és fennmaradt – földrészünk azon térfelén, ahol a politikai viszonyok gyakori felfordulása valóban súlyos megpróbáltatásokat okozott.

Az újkor századaiban – a nemzetté alakulás korában – a magyarok és a románok sorsa szorosabban egymáshoz fűződött, és ekkor fordultak elő az őket ténylegesen szembeállító konfliktusok esetei is. Am ha jól belegondolunk, mind számukat, mind méreteiket tekintve ezek messze elmaradnak azok mögött, amelyek más nemzeteket állítottak szembe egymással olykor századokon át, pusztító háborúkban – például franciákat és angolokat, franciákat és németeket, németeket és oroszokat stb. Hogyha a történelmi emlékezet bizonyos témái mindmáig terhelik a magyar-román viszonyt, annak oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a nemzeti ideológiák önépítő-önvédelmi mechanizmusai számára a másik fél hosszú időn át olyan kihívást jelentett, amely az „ellenség-kép” formájában részben továbbra is elevenen hat. Ez az ezredvégen született, románul azóta már több kiadást megért könyv jó kalauza lehet a románok történelmére és a magyar olvasónak is – immár a múlt teher-tételeit feltehetően a békés megértés és a hasznos együttműködés eszközeivel kezelő 21. századi Európában.

Örömmel tölt el, hogy fordítóként egyengetem Neagu Djuvara könyvének útját a magyar olvasók felé. A *románok rövid története* magyar kiadásával olyan mű kerül olvasóink kezébe, amely a legjobb értelemben magán viseli az 1989 utáni fordulat jótékony hatását a történetírásra, általában véve a szellemi életre.

Nem a fordító dolga e munka eredményeit méltatni, egyébként is jótáll az önmagáért. Ha mégis megosztom az olvasók-

kal a fordítás közben bennem támadt gondolatok némelyikét, annak két oka van. Az egyik: szeretném megindokolni, miből is fakad az öröm, amelyről fentebb szoltam. A másik: szükségét érzem szemügyre venni, mennyire alkalmas ez a könyv arra, hogy közvetítsen a magyarok és a románok történelmi tudata, a két nemzet fiainak mentalitása között.

Szerzőnk mindjárt könyve elején elmondja: a románok történelmének ez az összefoglalása felkérésre született, és először előszóban hangzott el a rádióban. Az idős történész azért vállalkozott a csöppet sem könnyű feladatra, mert meg akarta mutatni, hogy lehet a történelemtől élvezetesen és érdekesen is beszélni, vagyis mentesen mindattól, ami közhely, dagály és szólam, de anélkül, hogy a tárgyat leegyszerűsítene, a tudományos igényességet feladva kezelné.

Örömmömmel pedig éppen az a felismerés a forrása, hogy ez sikerült is – a románok korai történelmének, nemzetté alakulásának és állami létének összefoglalása e könyv lapjain egy nemzeti érzelmeiben önérzetes és emelkedett tudósravall, akinek szövege nélkülöz minden bántó nacionalista túlfűtöttséget, elfogultságot vagy egyoldalúságot.

Mi több: szerzőnk határozott kritikával él egy vagy más történetírói nézet, értelmezés, olykor maguk a történelmi események és azok szereplői irányában. Tétélesen is megfogalmazza erről hitvallását, amikor azt mondja: a történetíró akkor tesz jó szolgálatot nemzetének, ha nem tér el az igazságtól, ha nem másítja azt meg ilyen vagy olyan megfontolás alapján. Máris hozzáteszem: ez persze minden náció történetírójára nézve érvényes, és ez lehet az alapja annak a bizodal munknak, hogy a nemzeti történetírás –, ha ilyen elvek vezérlik – nem lesz többé gátja a jövőben a népek és a kultúrák közötti közeledésnek.

Ugyanakkor azt is be kell látnunk, hogy amikor a történetíró saját népéről-nemzetéről beszél, akkor eleve belehelyezkedik egy olyan perspektívába, amelynek tengelyében a szóban forgó népnek vagy nemzetnek a sorsa áll. Nem elfogultság, nem torzító részrehajlás, ha e nézőpont fényében azt ítéli jónak, ami jó saját nemzetének, természetes ugyanis, hogy aki nemzeti történelmet ír, az így jár el. A könyvből vett példákkal szemléltetve: szerzőnk két ízben is tesz olyan megjegyzést, hogy a Magyar Királyság történetének bizonyos, súlyosan kedvezőtlen fordulatai (amilyen először a 13. századi tatárjárás, majd a 16. század elején bekövetkezett mohácsi vész) a románok története szempontjából előnyös következményekkel jártak. Ezen lehet csodálkozni, de megütközni nincs okunk rajta. A nemzeti nézőpont elfajta érvényesítését legfeljebb egy magasabb, egyetemesebb perspektívából lehet meghaladni: az adott esetben például olyan, összeurópai perspektívából, amely egyik vagy másik történelmi fejlemény kapcsán nem külön-külön a nemzetek hasznát tartja szem előtt, hanem a nagyobb egységét, amilyen Európa, a kereszténység, az emberiség.

Érzékenyebb és kényesebb kérdéssel találjuk szembe magunkat olyan történelmi események tárgyalásakor, amelyek a két nemzet között valóban éles konfliktust teremtettek. A magyarok és a románok újkori történelmét tekintve ilyen igazából két alkalommal fordult elő: 1848–49-ben, majd pedig az első világháború végeztével. Mindkettő összefügg Erdéllyel. Először az történt, hogy a magyarok és a románok szabadság-törekvései szembekerültek egymással. Másodszor az Osztrák-Magyar Monarchia háborús veresége és a nemzetközi politika alakulása megteremtette a románok szá-

314

mára az alkalmat, hogy a trianoni békeszerződéssel Erdélyt Romániához csatolják. A nemzeti érdekek ütközése nyilvánvaló mindkét történelmi helyzetben, ennek megfelelően a történészi értékelések is eltérnek egymástól az egyik és a másik oldalon. Hasonló esetben az egyetlen járható út az össze nem békíthető nézetek tudomásul vétele és kölcsönös elfogadása.

Ez egyben azzal a tanulsággal is jár, hogy a magyarok és a románok történelmi tudatának közelítése nem úgy képzelhető el, hogy az egyik fél megpróbálja rávenni a másikat: adja fel saját, korábbi nézeteit. A közeledéshez elégséges – de nélkülözhetetlen is –, hogy mindkettő megértse és elfogadja: egy vagy más kérdésben a másik eltérően ítélkezik, és ez így van rendjén. (Ez természetesen a nemzeti perspektívára vonatkozik, és nem a hamis történelmi állításra.)

Történelmi események megítélése tekintetében más nemzetek között is vannak nézeteltérések vagy ellentétek, s nem mai keletű az a felismerés, hogy hatásukat csak úgy lehet eredményesen semlegesíteni, ha érvényesülhet a „többféle igazság” elve – mindenekelőtt az iskolai oktatásban, ahol a történelmi tudat alapelemei kialakulnak és megszilárdulnak.

* * *

A rómaiaktól származó mondás szerint a történelem „az élet tanítómestere”. Az európai kultúra hosszú századokon át azért tartotta akkora becsben a történelmi tudást, mert értékrendjében nagy szerepet szánt a hagyománynak, vagyis tulajdonképpen annak, hogy az emberi történelem folyto-

nos, ezért a múlt amolyan példatára az emberi cselekvésnek. A múltból akkor lehet tanulni, ha hiszünk abban, hogy olyanok vagyunk – olyanok kívánunk lenni –, amilyenek kövételre méltó elődeink voltak. Az újkorral, amely a haladás gondolatával a változó, „fejlődő” emberiség képét helyezte előtérbe, e szemlélet értéke lefokozódott. A történelem a régmúlt események és az egykori szereplők múzeumává lett. Megismerésük nem annyira tudás forrása, mint inkább alkalom a szemlélődésre és az önművelésre. Ebben az értelemben azonban korunkban is része az egyén és a közösség öntudatának és önazonosságának.

Az elmúlt századokban, de főként a 20. században a történetírás tudományának átalakulásához különösen két tényező járult hozzá. Az egyik úgy jellemezhető, hogy kitágult a történetírás érdeklődési köre. A történelmi mű hosszú időn át eseménytörténet volt: a királyok vagy fejedelmek uralkodásának, a háborúknak, az ország életét befolyásoló más, különleges történéseknek vagy fordulatoknak az összegzése. A jelenkor történészei rájöttek arra, hogy a történelem ennél jóval több, részben teljesen más, ha abból indulunk ki, hogy beletartozik minden, ami része az elmúlt korok valóságának. Akkor ugyanis a történész figyelme kiterjed arra is, hogyan étkeztek és hogyan öltözködtek az emberek, milyen erkölcsi nézeteket vallottak, és azok miként nyilvánultak meg viselkedésükben, mit mutat egy-egy országban a népesség lélekszámának alakulása vagy akár az éghajlati viszonyoké, és így tovább. A múlt század húszas éveiben az „Annales” című folyóirat köré tömörült a francia történészeknek az a csoportja, amely kutatási programját ebben a szellemben alakította. Figyelmüket kitarthatóan a hét-

köznapiak, a közemberek, a maga teljességében felfogott múlt tanulmányozására fordították, s újító szellemük azt is magával hozta, hogy a rövid távú esemény helyett a nagy időtartam – az évtizedeken vagy akár évszázadokon keresztül érvényesülő változás – szerepét vizsgálják a történelemben. Amikor e könyv szerzője többször is utal a „hosszú távú” fejleményekre a románok történelmében (például az életmód és a táplálkozási szokások alakulása kapcsán), akkor éppúgy az Annales-iskola követőjének mutatkozik, mint ahogy egész előadásmódja is annak a történelmi beszédmódnak a nyomait viseli magán.

A történettudománynak mindig gondot okozott, hogy módszereit és kutatási eredményeit a természettudományokéval egyenrangúaknak fogadtassa el. Nyújthat-e a múlt megismerése ugyanolyan megbízható ismereteket, mint a mértan vagy a fizika törvényeinek kidolgozása? A 19. századi pozitivisták tudomány úgy próbált kitörni ebből a dilemmából, hogy célként a tények megismerését tűzte maga elé, s ezáltal a múlt feltárását „úgy, amint volt”. A történetírás elméletének 20. századi szakértői ezen a ponton forgatták fel a bevett nézeteket. A „történelmi tény” fogalma ugyanis korántsem egyszerű kérdés. Nem mintha létezését kétségbe kellene vonni.

Ha például arról beszélünk, hogy Iulius Caesart i. e. 44-ben a Szenátus épületében megölték – ez történelmi tény, mivel hitelt érdemlő források alapján annak kell tekintelnünk. De a tény nem merül ki magában az eseményben. Hogyha – továbbra is Caesar életéből vett példával élve – azt kérdezzük: mi történt azon a nevezetes napon, amikor légiói élén átkelt a Rubiconon, akkor e ténnyel kapcsolatban

egy összetett helyzet értelmezése a feladatunk. (Mi idézte elő ezt a döntést, mi volt: Caesar terve, milyen következményekkel járt ez a lépése.) Minden eseménynek külső és belső oldala van (némileg leegyszerűsítve: az egyik az, ami látszik, a másik az, ami rejtve van) – mondja az angol Robin G. Collingwood, a történetírás elméleti szakembere – és a történész valódi feladata a kettő együttes értelmezése, hogy feltáruljon ezáltal az események belső logikája. A történész mindig értelmez, mivel válogat, összerak, kapcsolatokat terem, s így módon a megtörténtek előadása mindenkor a maga által újraírt, újraalkotott történelem. Neagu Djuvara ebben a tekintetben is „azsúrban van” a szakmával: pontosan tudja, hogy a románok történetének maga alkotta képét adja elő – úgy, ahogyan azt saját szaktudása, műveltsége, kritikai érzéke megjeleníti előtte. Ezért nyíltan vállalja – több ízben hangsúlyozza is –, hogy van olykor a többi történészétől eltérő, saját véleménye, mert a történelmi eseménynek – főként, ha a közelmúltról van szó – nemcsak részvétlen krónikása, hanem szemtanúja és átélője is, s ekként formál jogot az ítékezésre.

Néhány szót magáról a fordításról. Egy jól megírt könyv fordítójának az a dolga, hogy megőrizze az eredeti mű érényeit. Az olvasó hivatott eldönteni, hogy a románul gördülékeny, jól követhető és élvezetes szöveg az maradt-e nyelvünkön is. Az csak a fordítóra tartozik, miként küzdött még az elvégzendő munka nehézségeivel és buktatóival. Egyetlen

olyan kérdés van, amellyel kapcsolatban szükségét érzem a tisztázó magyarázatnak. Ez pedig a személynevek használata: Régóta bevett szokás – nemcsak a mi nyelvünkön –, hogy az uralkodók nevét lefordítják. A mi Szent István királyunk neve románul Sfântul Ștefan, a Báthori Zsigmond fejedelemé Sigismund Báthori. E szokásnak megfelelően jelenik meg a szövegben a román vajdák neve magyarul: Öreg Mircea, ha a tárgyalt személy Mircea cel Bătrân, vagy Nagy István, amikor Ștefan cel Mare kerül szóba (de persze nem hiányzik a román név sem). Ha bárki úgy érzi, hogy ez szokatlan, netán helytelen, arra kérem, vesse össze azzal, ahogyan minden más nemzet uralkodójának nevét használjuk magyar szövegeinkben, akár szépirodalmi művekről van szó (V. Henrik, Stuárt Mária, II. Fülöp stb.), akár történelmi munkákról. Ha ez a szokás az elmúlt évtizedekben nem terjedt el, annak csakis politikai okai voltak: az a szűk látókörű elképzelés, amely nyomokban ma is fellelhető egyes kortársaink körében, hogy a fordítás mintegy feloldja, eltünteti a név eredetét, nemzeti hovatartozását.

Meg kell azonban vallanom, hogy a nevek fordítása tekintetében nem voltam következetes.

Nézzük az 1859-ben végbement egyesülés utáni fejedelem, Alexandru Ioan Cuza példáját. Talán jogosan hivatkozhatom arra, hogy nevének lefordítása olyan érzést kelthetne, amelyet az a 19. századi szokás vált ki ma belőlünk, amikor minden idegen nevet lefordítottak, s így lett Shakespeare Vilmosunk, Goethe Farkasunk, Verne Gyulánk és May Károlyunk. Ugyanez a megfontolás irányított akkor is, amikor nem fordítottam le a 18. századi fanarióta vajdák nevét – egyszerűen mert nem éreztem szükségesnek, hogy Cons-

tantin Brâncoveanu keresztnéve Szilárd, a Grigore Ghică pedig Gergely alakban szerepeljen szövegünkben. Ismét következetesen használtam a magyar keresztnéveket (is) az I. Károllyal kezdődő királyok esetében.

Fordítói minőségemben végül annyit jegyeznek még meg: helyenként kísértést éreztem, hogy a szöveghez magyarázó lábjegyzetet fűzzek. Miután azonban a szerző maga nem élt ezzel az eljárással szövegében (pontosabban: nagyon ritkán élt vele), nem tartottam helyénvalónak, hogy a magyar változat e tekintetben elüssön az eredetitől.

A múlt és az emlék „kiegészíti jelenünket” – írja szép esszéjében Beney Zsuzsa („Tükör és tükörkép között”, *Vigília*, 2002/6.). „A múlt is tükrözés, valamennyi tükörkép között a legrejtelmesebb, a már nem látható visszasugárzása, káprázat, mely nem egyezik meg a belevetített képpel –, de vajon egyezik-e a semmivel, azzal, ami bennünk is láthatatlan, és feltételezhető, hogy láthatatlan a világban, ahol egyszerre elmúlt és elmúlhatatlan.”

Horváth Andor

Kolozsvár, 2010. július 25.

TARTALOM

Előszó

Előszó a magyar kiadáshoz

A kezdetek

A géta-dákok	17
Róma	18
Dacia – Róma gyarmata	20
A barbár betörés	25
A római légiók kivonulnak Daciából	26
„Tíz igaz állítás a kontinuitásról”	29
Az első barbárok megjelenése tájainkon	38
A szlávok	43
Kiterjedt-e a protobulgár cárság fennhatósága a mi tájainkra?	45
A románoknál a kereszténység felvétele két szakaszban történt	49
A magyarok	52
A kunok	55
Az Asszánidák lázadása, a vlachok és bolgárok királysága	57
A mongol betörés	59
A Johannita Rend oklevele (1247)	61
A középkori román államok születése	69
Volt-e honfoglalás?	69
Ki volt az államalapító Basarab?	70

A fordulat éve: 1330	77
Basarab utódai. 1359	80
A moldvai honalapítás	82
A trónutódlás	84
Rendi gyűlések	85
A nagybojárok	86
A bojárság alsó rétege	91
Az egyház szerepe	92
Szabadparasztok	94
„Rumánok” (<i>rumâni</i>) vagy szomszédok	95
A cigányok	96
A hadsereg	98
A városok	99
Egy észrevétel a hűbériségről	101
A románok a török uralom alatt	105
Öreg Mircea (Mircea cel Bătrân)	108
Moldva, a második román állam	112
Az Anjou-ház Magyarországon és a románok alapota Erdélyben	115
Vlad Dracul és Vlad Ţepeş	120
Korvin Mátyás	125
Nagy István (Ştefan cel Mare)	127
Petru Rareş	132
Zavaros századvég Moldvában	134
Havasalföld Neagoe Basarab uralkodásától Petru Cercelig	137
Erdély a 16. században. A mohácsi vész következményei	140
A Reformáció. Nagy változások Európában	142

Kultúra és politika	145
Vitéz Mihály és az ő vitézei	148
A II. Rudolf császár által kezdeményezett szövetség	150
Mihály – Erdély és Moldva fejedelme	155
Elhúzódó középkor a román országokban	159
Pillantás a 17. századi Erdélyre	159
Bécs ostroma (1683) és annak következményei	160
Az „unitus” egyház	162
Az 1784. évi nagy parasztfelkelés	165
A 17. század Havasalföldön és Moldvában	167
A művelődés fellendülése a 16. és 17. században	169
A Porta döntése: vajdáink legyenek idegen származásúak	175
Şerban Cantacuzino vajda	176
Constantin Brâncoveanu	179
Dimitrie Cantemir	183
Pasaság avagy külföldi vajdák vezette önálló ország?	187
A fanarióták százada (1711–1821)	189
Az osztrák-orosz-török háborúk	196
Bukovina „elrablása” (1775). Besszarábia első elvesztése (1812)	198
A keresztény népek lázadása a törökök ellen	202
Romanitás a Dunától délre	209
Románia a modernizáció szakaszában	215
Honi uralkodók a fejedelemségekben	215
A domináns francia hatás	217
1828–1834: az orosz megszállás. A Szervezeti Szabályzatok	220

Az 1848-as forradalom a fejedelemségekben	224
1848 Erdélyben: magyarok és románok – két el- lentétes tábor	230
A fejedelemségek 1848 és 1859 között	233
A fejedelemségek egyesülése (1859)	234
Cuza uralkodása	237
Cuza trónfosztása	240
Hogyan választottak uralkodónak külföldi sze- mélyt 1866-ban	242
E választás indoklása	245
I. Károly uralkodása	246
A függetlenségi háború (1877)	247
A jelenkori Románia	253
Kezdődik Románia kulturális felvirágzása	256
Sötét árnyfolt a képen: az agrár-kérdés	259
A két Balkán-háború (1912–13)	262
Lehet-e „objektív” a jelenkor történésze?	265
Észrevételek az 1914–1991 közötti időszakról	266
Az első világháború (1914–1918)	268
Románia a háborúban	272
Nehéz békétárgyalások Versailles-ban	276
Az 1918-as Nagy Egyesülés	277
Nagy-Románia első évei: belpolitikai helyzet. A földreform	280
Politikai élet a két világháború között. Régi és új pártok	282
Európa politikai helyzete a 30-as években	285
A legionárius mozgalom (Mihály Arkangyal Lé- giója, a Vasgárda)	287

A király-diktatúra bevezetése	290
A Ribbentrop-Molotov paktum (1939. augusztus 23.)	292
A szovjet ultimátum. A bécsi diktátum	294
Antonescu tábornok és a Nemzeti-Legionárius Állam	297
Háború a keleti fronton (1941. június)	299
1944. augusztus 23. – Antonescu letartóztatása és az „átállás”	302
A nemzetközi helyzet 1945 után. A jaltai egyez- mény (1945. február)	303
A kommunista rendszer erőszakos berendezkedése	306

Utószó (Horváth Andor)

311

X135521

„Az ember közvetlenül érintett. Lehetetlenné válik számára, hogy pusztán elbeszéljen valamit, nagy a kísértés, hogy ítélkezzék is. A történész szenvedélye – feltámasztani és magyarázni a múltat – összefonódik a hazája életében részt vállaló, az ország jövőjéért aggódó politikai átéléssel. (...)

Nézzék tehát el nekem, ha sorsdöntő pillanatok kapcsán, amikor választani lehetett két út között, nem fogom tudni megállni, hogy túllépjem az elbeszélést, és értékítéletnek is hangot adjak (mivel úgy fogom érezni, hogy saját magam vagyok a döntés előtt álló személy helyzetében).”

Neagu Djuvara, a bojár családból származó jogász, diplomata és történész a román történetírás ma közel százesztendősenegyereke. Az olvasó most legnépszerűbb kötetét tartja kézben, mely tizenegy kiadást ért meg román nyelven, és valószínűleg fordulatot jelentett az 1989 utáni román történetírásban.

Ára: 29 RON, 2400 Ft

A photograph of a narrow, dilapidated street in Bucharest, Romania. The street is flanked by old, multi-story buildings. On the right, a large, brown building with many windows and air conditioning units stands prominently. To its left, a white building with a balcony is visible. Further down the street, a brick building is under construction or renovation, with scaffolding and debris. The ground is uneven and covered with dirt and rubble. In the foreground, a wooden plank runs diagonally across the frame. The sky is overcast, and power lines are visible overhead.

**NEAGU
DJUVARA**

RS.ELM.

A románok rövid története

koinónia